

T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTAÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

CENGİZ HAN DÖNEMİ MOĞOLLARDA
ASKERİ TEŞKİLAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Taner YILDIRIM

HAZIRLAYAN
Kovan Nader Sabrı TAYİB

ELAZIĞ-2021

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Cengiz Han Dönemi Moğollarda Askerî Teşkilat****Kovan Nader Sabrı TAYİB****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı****Elazığ-2021; Sayfa: XI+94**

Tarihi kaynaklara göre Türk, Tatar ve Moğol gibi çeşitli halklardan oluşan Moğollar, 13. yüzyılın başlarında tarih sahnesine çıkarak büyük bir İmparatorluk kurmuş ve birçok yeri adeta kasıp kavurmuşlardır. Moğollar sadece karşılıklarına çıkan güçleri yenmekle kalmamış, ileride kendilerine sorun çıkarma ihtimali bulunan bütün siyasî iradeleri de ortadan kaldırmışlardır. Efsanevi Moğol hükümdarı Cengiz Han (Timuçin/Timuçin), kendi tesis ettiği yasa ile Moğol Devletini tek bir çatı altında toplamış ve “Cihan Hâkimiyeti” idealine dayanan bu siyasî bilinçle büyük bir ulus meydana getirmiştir. Tüm dünyayı ele geçirme düşüncesine dayalı bu ülkü ile hareket eden Moğollar, birçok şehri istila ederek yakıp yıkmış, suçlu suçsuz ayrımı gözetmeksizin birçok insanı katletmişlerdir.

Cengiz Han'ın "Cihan Hâkimiyeti" düşüncesi ile başlattığı geniş askerî seferler neticesinde İç Asya ve Orta Asya coğrafyalarındaki birçok göçebe kabile devletiyle beraber, bölgenin güçlü devletleri arasında yer alan Tangutlar, Karahıtaylar (Kitan) ve Hârezmşahlar da hâkimiyet altına alındılar. Cebe Noyan ve Subutay Noyan gibi önemli komutanlar ise batı yönünde ilerleyerek Kafkasya ve Güney Rusya'da tahakküm sağladılar. Bozkır devlet geleneğini yeniden tanzim ederek dünyanın en büyük imparatorluğunu kuran Cengiz Han, adeta durdurulamayan bir “Savaş Makinesi” olarak adını tarihe altın harflerle yazdırmıştır. Askerî başarılar ve yasalara dayalı güçlü bir imparatorluğun kurucusu olan bu büyük lider 1224 yılında Kuzey Çin üzerine gerçekleştirdiği sefer sırasında vefat etmiştir. Muazzam addedilecek başarılarla dolu bir

hayat süren bu liderin yaptıkları, bütün dünya tarihçilerinin ve araştırmacılarının yanı sıra konuya ilgisi olan tüm insanlığın her dönem ilgisini çekmiştir. Bizler de bu çalışmamızda; Moğol İmparatorluğu'nun çok kısa sürede bu denli ivme yakalamasında etkili olan ordu teşkilatını irdeleyerek, beraberinde başarıyı getiren unsurları araştırmaya gayret ettik.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Han, Moğol, Tatar, Ordu, Teşkilat.

ABSTRACT**Master Thesis****Military Organizations Mongols in Cengiz Khan Period****Kovan Nader Sabri TAYİB****Fırat University****Institute of Social Sciences****Department of Medieval History****Elazığ-2021: Page: XI+94**

According to the historical sources Mongols 13th century formed by various tribes of such as Turk, Tatar and Mongols. They established a huge empire and almost swept many places at the beginning of the century. The Mongols did not just defeat the forces they clashed. They also removed all political will that cause problems for them in the future. Legendary Mongols ruler Gengiz Khan (Timucin/Temucin) whom he based rules of Mongols Government and formed a generation under one roof. With the idea of controlling all the world the country of Mongols destroyed many cities and massacres many people without differentiation. As a result of the wide military sending initiated by Gengiz Khan with the idea of "Dominion of the world", The Tanghs, Karahitay (Kitan) and Harizmsahs, which are among the powerful states of the region, were taken under control along with many nomadic tribal states in Central Asia and Outside Asia. Important commanders such as Cebe Noyan and Subutay Noyan advanced Westward and controlled the Caucasus and Southern Russia. Gengiz Khan who established the world largest empire by re-organizing the steppe state tradition, has written his name in history as unstoppable "War machine" founder of great empire based on military success and laws, this great leader died in 1224 during his voyage over North China. The work of this leader who lead a life full of success that could be regarded as huge, has always attracted the attention of all historians and researchers, as well as all humanity, who are interested in the subject. In this abstract we tried to investigate the

factors that brought achievement by analyzing the army organization, which was effective in the Mongols Empires acceleration in such a short time.

Keywords: Genghis Khan, Mongolian, Tatar, Army, Organization.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	VI
ÖN SÖZ	IX
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. CENGİZ HAN'IN BİYOGRAFİSİ VE DOĞU-BATI ASYA SEFERLERİ.....	8
1.1. Cengiz Han'ın Biyografisi ve Ailesi.....	8
1.1.1. Doğumu	9
1.1.2. Soyu	11
1.1.3. Cengiz Han'ın Ailesi	14
1.1.4. Timuçin ile Camuka Arasındaki İhtilaf	16
1.1.5. Timuçin İle Tuğrul Han Arasındaki İhtilaf.....	17
1.1.6. Cengiz Han'ın Ölümü	19
1.1.7. Cengiz Han'ın Hayatındaki Önemli Olaylar	20
1.2. Cengiz Han'ın Mücadeleleri ve Seferleri	22
1.2.1. Cengiz Han'ın Kabilelerle Mücadeleleri	22
1.2.1.1. Tatarlar İle Yapılan Mücadeleler	22
1.2.1.2. Kerayitler ile Yapılan Mücadeleler.....	23
1.2.1.3. Naymanlar ile Yapılan Mücadeleler	23
1.2.1.4. Merkitler ile Yapılan Mücadeleler.....	24
1.2.1.5. Diğer Kabileler ile Münasebetler.....	24
1.2.2. Cengiz Han'ın Doğu ve Batı Asya Seferleri.....	25
1.2.2.1. Cengiz Han'ın Doğu Asya Seferleri	27
1.2.2.1.1. Otrar Seferi	27
1.2.2.1.2. Cend Seferi	27
1.2.2.1.3. Buhara Seferi	28
1.2.2.1.4. Semerkant Seferi.....	29
1.2.2.2. Cengiz Han'ın Batı Asya Seferleri	30
1.2.2.2.1. Hârezm Seferi	30

1.2.2.2.2. Nesâ Seferi	30
1.2.2.2.3. Merv Seferi	31
1.2.2.2.4. Nîşâbur Seferi	32

İKİNCİ BÖLÜM

2. MOĞOL ORDUSU'NUN MEYDANA GELİŞİ, TEŞKİLATLANMASI VE ORDU BİRİMLERİ	33
2.1. Moğol Ordusu'nun Meydana Gelişi Ve Askerlerin Hazırlanması	33
2.2. Ordunun Asker Sayısı	36
2.3. Ordunun Teşkilatlanması	37
2.3.1. Onlu Sistem (Tümen, Mingan, Cagun, Arban).....	37
2.4. Ordu Birimleri	38
2.4.1. Özel Koruma Birliği	39
2.4.2. Atlılar	41
2.4.3. Piyadeler	42
2.4.4. Okçular.....	43
2.4.5. Mancınıkçılar	43
2.4.6. Gözlemciler (Casuslar)	44
2.4.7. Diğer Birimler:.....	45
2.5. Yasa ve Ordu.....	46
2.5.1. Yasa Kavramı	46
2.6. Cengiz Han Yasaları	47
2.6.1. Yasa ve Ordu	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CENGİZ HAN ORDUSUNDA KULLANILAN SİLAH VE TEÇHİZATLAR .	54
3.1. Hafif (Bireysel) Silahlar	55
3.1.1. Kılıç	55
3.1.2. Mızrak.....	56
3.1.3. Yay ve Tatar Yayı.....	57
3.1.4. Bireysel Olarak Kullanılan Diğer Silahlar	59
3.2. Ağır Silahlar	60
3.2.1. Mancınık	60
3.2.2. Kuşatma Merdivenleri	62
3.2.3. Toplu Olarak Kullanılan Diğer Silahlar.....	63

3.3. Moğol Ordusunda Kullanılan Hayvanlar	65
3.3.1. Atlar	65
3.3.1.1. Moğol Atları	67
3.3.1.2. Moğol Atlarının Fiziksel Özellikleri.....	68
3.3.1.3. Moğol Atlarının Zırhı	70
3.3.2. Diğer Hayvanlar.....	70
3.4. Ordu Malzemeleri	71
3.4.1. Asker Kıyafetleri.....	71
3.4.2. Ordunun Erzak İkmali	72
3.4.3. Ulaşım Araçları.....	76
SONUÇ	78
BİBLİYOGRAFYA	81
EKLER	87
Ek 1. Orijinallik Raporu.....	87
Ek 2. Resimler.....	88
Ek 3. Haritalar	92
ÖZ GEÇMİŞ	94

ÖN SÖZ

Moğolların tarih boyunca kazandıkları zafer ve büyük başarıların ardındaki faktörlerin irdelenmesi bu araştırmanın ana konusudur. Söz konusu bu araştırmanın en önemli hususu ise Moğol ordusudur. Bununla beraber Moğol liderlerinin askeri komutanlıktaki performansları ile bu ordunun kuruluşu, teşkilatı, yönetimi ve geliştirilmesi bu araştırmada ayrıca ele alınmıştır. Çalışmamızda bahsedilen zaman dilimi Moğolların tarih sahnesine çıkışı ile hicrî 8. / miladî 14. asrı kapsamaktadır. Ancak araştırmamıza konu olan mekânlar Moğolların yönettiği ve hâkimiyet kurduğu bölgelerdir.

Hicrî 6. / miladî 12. asırların başlangıcından beri Doğu Asya bölgesi çeşitli köklerden gelen birçok kabileyi barındırıyordu. Miladî 13. / hicrî 7. yüzyılın başında Timuçin/Timuçin (Cengiz Han) adında hırslı bir genç liderliğinde kabileler birleşip yeni bir devlet kurdular. Cengiz Han amacına ulaşmak için yaklaşık yarım asır süren yaşamını bu işe adadı ve miladî 1206 / hicrî 603 yılında Moğol devletini kurdu. Bu tarihten itibaren dünyaya korku salmaya başladı. Moğollar, sefer ve saldırılarıyla birçok ulusu dehşete düşürdüler. Sınırlarını Baykal Gölü'nden öteye taşıyarak geniş bir coğrafyada hâkimiyet tesis eden Moğolların, bu boyutta bir başarı kazanmasını sağlayan en önemli faktör hiç şüphesiz hızlı ve güçlü bir ordunun yanı sıra oldukça gelişmiş olan istihbarat ve posta ağı idi. Karşısında birçok ulusun ve halkın direnemediği acımasız Moğol ordusu; unsurları ve idarî taksimatı ile oldukça ilgi çekicidir. Ordunun en önemli birimi olan atlıların yanı sıra piyadeler, okçular, mancınıkçılar ve diğer birimler inanılmaz başarılar elde edilmesini sağlayan en etkili amillerdi.

Moğol ordusu, Mete Han'ın kurduğu onlu sistemi başarıyla uygulamıştır. Bu gelişme disiplin ve başarıyı beraberinde getirmiştir. Çalışmamızda; Moğol ordusunun taksimatındaki birimleri, Cengiz Han'ın önem verdiği onlu sistemi, sağ-sol ve orta kanatları temsil eden bölümleri ve Cengiz Han'ın Yasa kavramını tahlil etmeye çalışacağız. Ayrıca “Moğolların kökeni nedir? Nasıl büyüdüler? Moğol ordusu ve tümenlerinin temel unsurları nelerdir? Moğol ordusunun savaşlarda kullandığı en önemli silah ve teçhizatlar hangileridir?” gibi sorulara da cevap vermeye çalışacağız.

Üç bölüm olarak ele aldığımız çalışmamızın birinci bölümünde ilk olarak Moğolların yaşadığı bölgenin tarihi coğrafyasını irdelemeye çalıştık. Ardından, Moğolların yaşadıkları bölgenin zorlu iklim koşullarının bu insanları askerî ve sosyal

anlamda nasıl etkilediğine yer verdik. Sosyo-ekonomik şartlar ve inanç sistemlerinin devlet mekanizması üzerindeki etkilerine değindik. Ayrıca Cengiz Han'ın hayatı, bu bölümün konuları arasında yerini aldı.

İkinci bölümde ise bölgedeki birçok unsurun bir araya gelmesiyle kurulan Moğol ordusunun nasıl ortaya çıktığını irdeledik. Araştırmamızda ayrıca Cengiz Han'ın teşekkül ettirdiği ordunun nasıl kurulduğunu, bu orduyu oluşturan askerlerin, savaşlarda yüksek vasıflı savaşçılar olarak nasıl yetiştirildiğini gözler önüne sermeye gayret ettik. Yine, Moğol ordusunun vurucu gücünü temsil eden süvari, piyade, yaylı ve diğer birimlerin ordu içindeki rollerinden bahsettik. Ardından Cengiz Han'ın ordusu için hazırladığı kanunun (Yasa) içeriğini analiz ederek bunun devlet için nasıl bir önem taşıdığını sorguladık.

Üçüncü ve son bölümümüzde, Moğol ordusunun düşmanlarıyla savaşırken kullandıkları kılıç, mızrak, yay, kalkan vb. bireysel silahlar ile mancınık, kruvazör vb. gibi ağır silahları tasnif etmeye çalışarak bu silahların düşmanlar üzerindeki etkisinden bahsettik. Moğol askerlerinin, at binmedeki maharetleri, savaş silahlarını ustaca kullanma becerileri, bunları geliştirmek için ne tür eğitimlerden geçtikleri, bu bölümde irdelediğimiz hususların başında yer aldı.

Başta tez konumuzun seçiminde beni destekleyen, konu için beni teşvik eden, her türlü soruma sıklıkla cevap veren, bana bir telefon kadar uzak olan kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Taner Yıldırım'a ve beni sabırla destekleyen aileme şükranlarımı sunuyorum.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
y.y.	: Yayın Yeri
vd	: Ve Diğlerleri
vb	: Ve Benzeri

GİRİŞ

Moğollar, uluslararası tarih sahnesien hicrî 6. / miladî 12. yüzyılda çıkarak, asıl vatanları olan Moğolistan dışındaki geniş coğrafyada kendilerini büyük bir güç olarak kanıtladılar¹. İnsanlık tarihinin bildiği bu en büyük imparatorluk, ortalama 30 yıllık bir süre içerisinde, Japonya Adaları'ndan, Hint Okyanusu'na oradan ise Avrupa Kıtası'nın batı kesimlerine, Sibirya ve Baltık Denizi'nden, Arap Yarımadası'nın kuzeyinde bulunan Biladüş-Şam'a kadar geniş bir coğrafi alana yayıldılar².

Moğol İmparatorluğuyla aynı çağda yaşayan çağdaş Arap tarihçileri, onların Teter veya Tatar oldukları bilgisini ortaya atmaktadırlar, bu bilgiyi çağdaş Moğolistanlı tarihçilerin bir kesimi de desteklemektedir. Arap tarihçilerinin ortaya attığı bu iddiayı Avrupalı birçok gezgin ve tarihçi de desteklemektedir. Ancak, Rus Barthold, Alman Siyuler, İngiliz Yoel gibi Avrupalı bir kesim oryantalist tarihçiler, Tatarlarla - Moğollar arasındaki bu farkı Müslüman tarihçi Reşiduddin'in Rusça, İngilizce ve Fransızca dillerine tercüme edilen "Cami'üt Tevarih" isimli eserinden ve Çin kaynaklarından öğrendiler³. Ayrıca Moğolca yazılmış "Moğolların Gizli Tarihi" (*el-Tarih'ul Sirri lil-Mağul*) adlı eser bu bilgiyi destekleyen bir diğer kaynaktır.

Adı geçen bu eserlerin hepsinde Moğolların ayrı Tatarların ayrı oldukları, Tatarların, Moğollardan gelen bir kol olduğu görülmektedir⁴. Ancak Tatarlar bir Moğol kolu olmalarına rağmen, Moğollar, Cengiz Han önderliği altında güçlü bir orduyla Tatarlara karşı savaş açtı ve yerlerini işgal ederek erkeklerini öldürüp kadınlarını ve çocuklarını ise ganimet olarak aldı. Böylece Cengiz Han Tatarların varlığını o bölgede bitirerek, Moğolları egemen kıldı⁵.

Coğrafi araştırmalar, coğrafyanın toplumlar ve topluluklar üzerinde etki bıraktığını göstermektedir. Öyle ki coğrafi özellikler ve dış etkenler, insanlar ve toplumlar üzerinde fiziki ve ruhsal bir etki yaratmaktadır. Bu yüzden Moğollar'ın yaşadıkları ve yayıldıkları coğrafya'ya değinmemiz gerekir.

Moğol kabileleri, Orta Asya adıyla bildiğimiz, batıda Seyhun ve Ceyhun nehirleri, doğuda ise Çin'in dağlık sınırlarına kadar geniş bir coğrafi alana

¹ Seyyit Elbaz el-Ireyni, *el-Moğul*, Beyrut, 1967, s.24-25.

² Fuad Abdu'l-Mu'ti el-Sayyad, *el-Moğol fi't-Tarih*, Beyrut, 1970, C. 1, s. 25-26.

³ Ali Muhammed El-Sallâbî, *Devleti'l Moğol ve'l Tatar Beyne'l İntişâr ve'l İnkisâr*, Beyrut, s. 28.

⁴ Kâşgarlı Mahmud, *Dîvanü Lugâti't- Türk*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 540.

⁵ İsmail Abdülaziz el-Halidi, *Âlemü'l-İslam ve'l Gazü'l Moğolî*, Kuveyt, 1984, s. 19-20.

yayılmaktaydılar⁶. Daha sonra bazı kabileler Adriyatik Denizi'ne, Moğol Platosu'na, Kiyanşan'a ve Altay Dağları'na ve bölgenin nehirleri olan Baykal Gölü'nün ovaları ve çölleri arasına gittiler⁷. Bu bölge kışın sıcak, yazın serin olduğu için kabilelerin yaşamlarına uygun imkânlar sunuyordu⁸. Ayrıca söz konusu coğrafya denizle arasında olan uzun mesafeden dolayı, karasal bir iklime sahiptir. Çoğu bölgedeki sıcaklık derecesi, yılın uzun ayları boyunca nehirleri ve gölleri donduran sıfırın altında 42 ile 38 derece arasında değişmektedir. Sert rüzgârlar güney Sibiryâ bölgesinden kuzeye doğru esmektedir. Moğol kabileleri bu zorlu ortamda, hayvancılıkla veya avlanarak geçinmekte, adı kıtlık veya yoksulluk anlamına gelen Gobi Çölü'nün birkaç su kaynağı etrafında yaşamaktaydılar⁹. Moğol kabileleri kuraklık ve zorlu iklim şartları ile mücadele etmek zorunda kaldıkları dönemlerde, hayvanlarını komşu yayla ve meralara taşımak zorundaydılar. Bu ise geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlayan bölge insanının, ellerindeki değerlerini korumak için mücadele etmeleri veya savaşmaları anlamına geliyordu¹⁰. Nitekim bu kabileler her ne kadar aynı köken birliğine sahip olsalar da yaşamlarını devam ettirmek için bölgelerini terkedip gittikleri yerlerde yeni isimler almışlardır. Geldikleri yerlerde farklı isimler alan bu kabilelerin birey sayıları arttıkça da artık yeni topluluklar olarak ortaya çıkmışlardır¹¹.

Moğolların kökeni ve geçmişi hakkında bir belirsizlik söz konusudur. Bu hususla alakalı farklı yorumlar halen daha devam etmektedir. Zira gerek Türkler ve Tatarlar, gerekse Moğollar, içerisinde birçok farklı ulusu barındırmaktaydı. Nitekim İbnü'l-Esîr Moğollar için "bunlar Türklerin bir koludur" ifadesini kullanmaktadır¹².

Kabile bağlamında Moğollar, birleşmeden önce çatışma ve çekişme içerisinde hayatlarını sürdürmüş; güç ve kılıç dışında herhangi bir düşünceye sahip olamamışlardır¹³. Moğollar tarıma uygun arazilerde yaşamadıkları için ziraate önem

⁶ Bahattin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 30; Sebahattin Ağaladağ, "Moğol Devleti", *Türkler Ansiklopedisi*, C. VIII, Ankara, 2002, s. 265.

⁷ el-Ireyni, *a.g.e.*, s. 5-8; Hâlidî, *a.g.e.*, s. 19.

⁸ Hâlidî, *a.g.e.*, s.20-21.

⁹ Hâlidî, *a.g.e.*, s.20-21; el-Sayyad, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁰ el-Ireyni, *a.g.e.*, s.13; Hâlidî, *a.g.e.*, s. 20.

¹¹ Muhammed Saleh el-Kazaz, *el-Hayatu'l Siyasiyye fi'l Irak fi Ahdi'l Saytaratu'l Moğoliyye*, Necef, 1970, s. 5.

¹² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (Thk. Muhammed Yusuf Aldukkak), Beyrut, C.10, s. 401.

¹³ Alaaddin Ata Melik el-Cüveyni, *Tarihu Fatih'ul Alem*, Thk. Muhammed Abdulvahhab el-Kazvinî, el-Merkez'ül Kavmi lil-Terceme, C.1, Kahire, 2007, s.62.

vermiyorlardı¹⁴. Bununla beraber dağlık bölgelerde dağınık bir yaşam sürdürmekteydiler¹⁵. Özellikle balık avcılığında oldukça maharetliydi¹⁶.

Arap kaynaklarının birçoğu İslam ülkelerini işgal eden Moğolları, Tatar adıyla isimlendirmiştir¹⁷. Ancak Tatarlar, Moğolların daha sonra kontrol ettiği diğer kabilelerin yanında bağımsız bir kabile olarak varlığını göstermiş, sonraki dönemlerde Cengiz Han'ın egemenliğinde güçlü olmuşlardır. Tatarlar, Kuzey Çin'de bulunan Orta Asya kabileleri üzerinde egemenlik sağlamayı başarmış ve bundan sonra bütün kabileler Moğollar olarak anılmışlardır¹⁸.

Birçok İranlı (Fars) tarihçi Tatar yerine Moğol adını kullanmıştır. Bu değişiklik diğer Müslüman tarihçileri de etkileyerek Tatar ve Moğol adlarının karıştırılmasına neden olmuştur. Birçok İranlı tarihçinin eserlerinde Moğol liderlerinin ve kabilelerinin adları geçmektedir. Bunun nedeni ise Cüveyni ve Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî gibi önemli tarihçilerin İlhanlı devletinde idari görevlerde bulunmalarıydı. Özellikle İran'da, İlhanlı devletinin resmi belge ve kayıtlarına bakarak Moğol kabilelerinin isimlerini bulmak ve tayin etmek daha kolaydır.

Tarihçiler; Türk, Tatar ve Moğolların birçok kabile ve topluluğunu zikretmişlerdir. Moğolların başlıca önemli kabilelerini şu şekilde sıralayabiliriz.

- Tatarlar: Bu kabilenin yurdu kuzeyde Argun ve Selenge nehri, doğuda Hitay bölgesi, batıda Uygur yurdu, güneyde ise Tibet bölgesidir¹⁹. Orta Asya'da yerleşik bulunan bütün kabilelere Tatar adı verilmiştir. Tatar ismi Hint ve Hitay bölgeleri ile İslam dünyasının çoğu bölgesinde kullanılır²⁰. Tatarlar birçok kabile ve kola ayrılmıştır²¹.
- Kerayitler: Yurtları Gobi Çölü'nün doğusu ile Baykal Gölü'nün güneyidir²².
- Merkitler: Baykal Gölü'nün güneyinde ve Selenge Nehri'nin kıyısında yaşayan kabiledir²³.

¹⁴ Alaaddin Ata Melik el-Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, Thk. Mansur Servet, Tahran, 1978, s. 45.

¹⁵ Abdüsselâm Abdülaziz, Fehmi, *Tarih-u Devleti'l Moğol fi İran*, İskenderiye 1981, s.11.

¹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, C.7, Kahire, 2001, s.110.

¹⁷ Şahabeddin Kartayi el-Haznedarî, *Tarih-i Mecmua el-Nevarid Mimma Cer'a li'l Evâil ve'l-Evâhir*, (Thk. Omar Abdulsalam Tedmiri), Beyrut, 2005, s. 50.

¹⁸ Faruk Sümer, "Tatarlar", *DİA*, c. 40, s, 168-170.

¹⁹ el-Sayyad, *a.g.e.*, s. 25-26.

²⁰ Şirin el-Beyani, *et-Terkibetü'l Diniyye ve'l- Siyasiye li'l-Moğol*, Thk. Nasir el-Kaabi, Beyrut, 2013, s. 23-24.

²¹ Zeyneddîn b. Hamdullah Müstevfî Kazvinî, *Zeyl-i Târîh-i Güzîde*, Thk. Abdul Hüseyin en-Nevai, Tahran, s. 16.

²² el-Sayyad, *a.g.e.*, s. 27; Bkz; Faruk Sümer, "Tatarlar", s. 168-170.

- Oyratlar: Önen Nehri ve Baykal Gölü arasında bulunan bölgede yaşarlardı. Kökenleri Moğol olmasına rağmen diğer kabilelere nazaren farklı bir dil konuşuyorlardı²⁴.
- Kıyâtlar: Ayrıca Burçkin olarak biliniyorlardı. Cengiz Han'ın kabilesi olup babası bu kabilenin önderiydi. Orhun Nehri ile Karakurum Dağının eteklerinde yaşarlardı²⁵.
- Ongratlar: Moğollar arasında en kan dökücü kabilelerden olup Orhun ve Selenga Nehirleri kıyısında yaşarlardı²⁶.
- Naymanlar: Türk bir kabile olup çoğunluğu Moğollara tabiydi ve Altay Dağlarının yamaçlarında yaşayan bu kabile Moğolca konuşuyordu²⁷.
- Uygurlar: Hem ulus hem kabiledir. Çoğunluğu Türktür, Tarım Nehri'nin güneyinde veya bugünkü Türkistan'ın güneydoğusunda yaşarlardı. Cengiz Han gelip bütün bölgeye hâkim oluncaya kadar, ekonomisi tarım ve ticarete dayalı bir devlet kurmuşlardı²⁸.
- Karahitaylı Türkleri: Moğol saldırıları öncesine kadar Hârizmliler ülkesinin batısında ve Moğolların doğusunda büyük bir devletti, Seyhun (Siri Derya) Nehri hattı, Karahitaylı ve Hârizm devletinin bölgelerini ayırıyordu²⁹.
- Kirkil Türkleri: Uygur Devleti'nin güneyi ile Tarım Nehri'nin aşağı vadisinde (Tibet Platosunun kuzeyi) yaşarlardı. Doğu Semerkant ve Seyhun Türkleri arasında İslam'a ilk geçen Türklerdir³⁰.

Kırgız Kabileleri: Türk kabileleri olup Yenisey Nehri'nden aşağı bölgelere indiler. Moğolistan'daki Uygur bölgelerini aldıktan sonra Moğol saldırılarına maruz kaldılar (Miladî 1218 / Hicrî 615)³¹.

- Celayirliler: Türk bir kabile ve ulus olup, Onon ve Selenga Nehri vadisinde yaşarlardı³².

²³ el-Sayyad, *a.g.e.*, s. 28.

²⁴ el-Sayyad, *a.g.e.*, s. 29.

²⁵ Cüveyni, *a.g.e.*, s.74.

²⁶ Abbas İkbâl Âştîyânî, *Târîh-i Mufaşşal-ı Îrân ez İstîlâ-yı Moğol tâ İ'lân-ı Meşrûtiyyet I: ez Hamle-yi Cengiz tâ Teşkil-i Devlet-i Timûrî*, (Thk. Hasan Al-Nabude) Abu Dabi, 2000. s. 48.

²⁷ Abdülkadir İnan, "Nayman Boyunun Soyu Meselesi", *Belleten*, C. 24, Ankara, 1960, s. 96.

²⁸ el-Sayyad, *a.g.e.*, s. 30.

²⁹ Muhammed Süheyl Takkuş, *Tarihu'l Moğol el-Âzam ve'l-İlhâniyin*, Beyrut, 2007, s. 21-22.

³⁰ el-Beyani, *a.g.e.*, s. 24.

³¹ Geniş bilgi için bkz; Abdrasul İsakov, *Kırgız-Moğol İlişkileri (IX.-XV. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.

Moğollar Şamanizm adında bir dine sahiptiler, Cengiz Han bizzat bu dine inanmakla beraber Kerayit/Kirâyıt, Nayman, Uygur ve Kırgız gibi bazı Moğol kabileleri ise Hristiyanlığı benimsemişlerdi³³.

Kıyât kabilesinin önderi Cengiz Han'ın babası Yesügey Bahadır öldüğünde (M. 1166 / H. 562) Cengiz Han (Timuçin) henüz 13 yaşındaydı³⁴. Cengiz Han Miladî 1195–1223 yılları arasında Moğolistan Platosundaki Moğol boylarını kolayca kontrolü altına alarak Karakurumu karargâhı yaptı. Yasa-Yabsag adındaki nizamı tahdis ederek, halkın lidere siyasî ve toplumsal alanda kayıtsız itaat etmesini sağladı³⁵. Yasanın verdiği güçle birlikte Cengiz Han, imparatorluğunu Çin'in kuzeyinden İran'ın doğusuna kadar genişletmiş, Miladî 1226 / hicrî 624 yılında ölmüştür³⁶.

Moğollar, özellikle İslam coğrafyasının doğusundaki Müslüman ülke ve memleketleri üzerinde hâkimiyetlerini sağladılar. Beş yıl gibi kısa bir sürede hâkimiyet alanlarını Doğu Çin sınırından, Küçük Asya'nın batısına, Kıpçak ülkesinin kuzeyine, Irak ve Güney İran'a kadar genişlettiler. Miladî 1219 – 1230 / hicrî 616 – 628 yılları arasında Hârizmlilerden başlayarak Müslüman hükümdarları tek tek ortadan kaldırdılar. Alamut Kalesi ve buraya bağlı yerlerden İsmailiye görüşüne mensup olanların köklerini kazıdılar. Miladî 1256-1258 / hicrî 654 - 656³⁷ yılında ise Bağdat'ta Halife Mu'tasım-Billâh'ı öldürerek Abbasi hilâfetine son verdiler³⁸.

Moğol toplumu geçimini sağlamak amacıyla devamlı göç halinde olan birçok ayrı kabileden oluşmaktaydı. Cengiz Han ise bu kabileleri birleştirip onları tek çatı altında topladı. Moğol toplumu üç kesime ayrılmaktaydı: İlk kesim soylu anlamına gelen "Bahadır" adıyla ya da asil anlamına gelen "Topan-Tuban" veya hikmetli anlamına gelen "Setsen" adıyla bilinirdi. İkinci kesim; Cengiz Han'a sadakatla bağlı savaşçı ve askerlerden oluşuyordu. Bu kesim özgürler anlamına gelen "Nukur veya Nöker" adıyla biliniyordu. Üçüncü sınıf ise, halk sınıfı veya köle sınıfıydı. Moğol topluluk ve aşiretlerinin başında her zaman "Han veya Khan" adıyla bilinen bir lider

³² Kazvinî, *a.g.e.*, s. 564-565.

³³ Carl Brockelmann, *Tarihü's-Şuubi'l-İslamiyye*, (Arapçaya Çev. Nebiye Emin Faris ve Münir Albaalbaki), Beyrut, 1979, s. 382.

³⁴ Takkuş, *a.g.e.*, s. 25.

³⁵ Cüveyni, *a.g.e.*, s. 64.

³⁶ Cüveyni, *a.g.e.*, s. 136.

³⁷ Reşîdüddin Fazlullâh Hemedânî, *Câmi'ut-Tevârîh*, s.182.

³⁸ Abdullah b. Fethullah el-Bağdadi el-Giyasi, *Tarihu'l-Giyasi*, (Thk. Tarık Nafi el-Hamadani), Bağdat, 1975, s. 24; Tafsilat için bkz. H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbasi Devleti'nin Yıkılışı*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005.

bulunuyordu. Oyrat ve Merkit kabilelerinin liderleri ise bu unvanlarla bilinen liderlerin başında gelmekteydi³⁹.

Çoğu göçebe topluluklarda olduğu gibi Moğollarda da küçük kabileler çoğu zaman kendilerini koruyabilmek için büyük kabilelerin himayesine girebiliyorlardı. Örneğin Celayir, Kankıran ve Oyrat kabileleri bu düşünce ile Cengiz Han'ın kabilesine bağlanmışlardı⁴⁰. Cengiz Han Moğol imparatorluğunu kurduğunda, bu kabileleri kendi hükmü altında birleştirdi. Bu kabilelerin deneyimlerinden yararlanarak onlara sosyal bir yaşam düzenlemekle beraber bu kabilelerin sahip olduğu asıl kimlik ve geleneklerine ise asla dokunmadı. Ancak bu kabilelerin yaşadıkları coğrafyanın zortlu şartları, yaşam koşullarının değişmesine ve farklı bir yaşam tarzının kazanılmasına neden olmuştur⁴¹. Bazı kabileler dini yaşamlarında Hıristiyanlığı ve İslamiyet'i benimsemişken bazıları ise putperestti. Yine birtakım Moğol kabileleri ise, Budizm veya Maniheizm gibi dinlere inanmaktaydılar⁴².

13. yüzyılın başlarında Orta Asya ve Çin'in kuzey platoları, Merkit, Nayman, Tatar, Moğol, Hamak ve Kerayit konfederasyon kabileleri arasında bölündü. Bu kabileler her ne kadar birlikte hareket etme kararı almış olsalar da zaman zaman özellikle yağma ve intikam savaşlarında birbirlerine düşmanca davranmaktaydılar. Timuçin'in (Cengiz Han) iktidara yükselişi, babasının yakın arkadaşı ve kan kardeşi olan Karayit lideri Tuğrul Han ile ittifak kurmasıyla başladı. Merkitler, Timuçin'in eşi Burte/Börte'yi kaçırdığında bu ilişki daha da güçlendi. Nitekim Timuçin yardım istediğinde Tuğrul Han, 20.000 Karayit savaşçısı gönderdi⁴³. Cengiz Han, Merkitler üzerine yaptığı saldırı sonucunda gücünü ispatladı ve ardından iç meselelerine yöneldi. Timuçin düşmanlarına karşı başarı sağladıktan sonra bozkırda ciddi bir rakibi kalmamıştı ve artık hanlık mücadelesinde galip olan taraf olmuştu. Türklerden ve Moğollardan oluşan göçebe ulusların birçoğunu tek bir çatı altında topladı. Artık onun için bozkırın ötelinde yerleşik olarak yaşayan uluslara saldırma vakti gelmişti. Daha önce büyük han olarak ilan edilen Timuçin artık gerçek anlamda bozkırın tek hâkimiydi. "Camuka Gur-han, yani evrensel han, Tuğrul Wang (Çince: soylu) Han iken, Timuçin;

³⁹ Hâlidî, *a.g.e.*, s.31.

⁴⁰ el-Ireyni, *a.g.e.*, s. 25.

⁴¹ Hâlidî, *a.g.e.*, s. 31.

⁴² Cüveyni, *a.g.e.*, s. 71

⁴³ Sebahattin Ağaldağ, "Moğol Devleti", *Türkler Ansiklopedisi*, C.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 268-269.

Cengiz Han, yani bütün denizlerin yöneticisi olmuştu. Miladî 1206 yılında Onon Nehri'nin kıyısında toplanan bütün boyların temsilcileri, dokuz parçalı tuğ dikerek, Timuçin'i "Büyük Han" ilan ettiler"⁴⁴. Timuçin artık tüm bozkır boylarının yegâne ve rakipsiz hükümdarı olmuştu. Onun yeni adı artık Cengiz Han'dı ve tüm dünyada bundan sonra bu isimle anılacaktı. Cengiz Han, hanlığının tüm kabileler tarafından ilan edilmesinden sonra kendisine sadakatle hizmet eden arkadaşlarının hepsine yeni rütbeler, unvanlar ve hediyeler verdi.

Cengiz Han kendisine karşı sadık olan bütün arkadaşlarını taltif ederek ve onlara hak ettikleri rütbeleri vererek hem otoritesini herkese kabul ettirmiş oldu hem de kendisine sıkıca kenetlenmiş olan bir kurmay kadrosu oluşturdu. Onun oluşturduğu bu kurmay kadrosu öyle yetenekli insanlardan oluşuyordu ki Cengiz Han bazen savaşa kendisi gitmek yerine güvendiği generallerini göndermekle yetiniyor komutayı onlara bırakıyordu. Hatta bu generaller Cengiz Han'a fethetmesini söylemediği yerleri alıp hediye ediyorlardı. Dostları ona sadakatle bağlıydılar ve dediği gibi doğru olduğunu bildiği işlerde destek oluyor, bir yanlış yapacaksa uyarıyorlardı. Cengiz Han'ın başarısında yanında bulunan ve onu bir an olsun desteksiz bırakmayan bu arkadaş grubunun çok önemli olduğunu görmek gerekir. Cengiz Han'ın dönemine ve sonraki yüzyıllara damga vurmasına sebep olan unsurlardan biri de çıkardığı yasalardı⁴⁵. Bu yasalar imparatorlukta yaşayan insanların hayatını kolaylaştırmak adına "Cengiz Yasası" olarak bilinen yazılı kanunlardı. Mezkûr yasalar, Moğol adet, gelenek-göreneklerine göre tanzim edilmişlerdi. Bu yazılı kurallar günlük hayatın neredeyse tüm alanlarında tatbik edilmiş ve yeni kurulmuş olan devletin tüm organlarında uygulanmıştır. Bu yasaya uymayan ve karşı gelenler ise en ağır şekilde cezalandırılmışlardır⁴⁶.

⁴⁴ Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, C.VII, İstanbul, 1993, 368.

⁴⁵ H. Ahmet Özdemir, "Klandan İmparatorluğa Cengiz Han'ın, Soy, Yetiştirdiği Ortam Çocukluğu, Kişiliği ve Yasası", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 11, 2011, s. 31-50.

⁴⁶ el-Sayyad, *a.g.e.*, s. 22.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. CENGİZ HAN'IN BİYOGRAFİSİ VE DOĞU-BATI ASYA SEFERLERİ

1.1. Cengiz Han'ın Biyografisi ve Ailesi

Cengiz Han'ın soyu ve Moğol tarihinin geçmişi hakkındaki en temel kaynaklarımızın başında hiç şüphesiz, 1240'larda yazıldığı söylenen ve *Moğolların Gizli Tarihi* diye bilinen eser gelir. Burada Cengiz Han'ın ataları, onun ortaya çıkışı ve oğlu Ögedey'in kağanlığı devri özetle anlatılır. Muhtemelen daha sonra kaleme alınan Çingiz-nâmelerin hepsi bundan etkilenmiş veya kopyalanmıştır. Zaten yapılan incelemelerde de bunu görebiliriz. Dolayısıyla bizim de başlıca kaynağımız Moğolların *Gizli Tarihi*'dir. Bunun dışında Orta Asya Türk tarihinin temel eserlerinden ve 13. asırda İlhanlı devlet adamı ve tarihçisi Alâeddin Ata Melik Cüveyni tarafından yazılan *Tarih-i Cihangüşa* da⁴⁷ Cengiz Han'ın ilk dönemleri hakkında çok zengin bilgiler verir.

Dünyanın en büyük yüz ölçümüne sahip imparatorluklarından birini kuran Cengiz Han, 1162'de dünyaya geldi. Bazı kaynaklar onun 1155 yılında bazıları da 1167'de doğduğunu söylese de Çin yıllıklarına göre onun doğum tarihi 1162'dir ve bu tarih onun doğum tarihiyle ilgili en çok kabul edilen tarihtir. Cengiz Han, doğduğunda babası adını Timuçin/Temuçin⁴⁸ veya Timogin koymuş iken 1196'da han seçildikten sonra Cengiz Han⁴⁹ unvanını almıştır. Onun bu unvanı 1206 yılında tüm Moğol ulusunu bir araya getirerek hanlık mücadelesinden galip ayrılmasıyla birlikte tasdik edilmiştir ve artık bu unvanla anılmaya başlamıştır. Cengiz Han'ı tarif etmek ve onu anlatmak için bazen kelimelerin kifayetsiz, sayfaların yetersiz kaldığı görülmektedir. Sıfırdan inşa etmeye başladığı devleti daha orta yaşlardayken 30 milyon kilometrekareyle dünyanın en büyük toprak büyüklüğüne sahip imparatorluğu hâline getirmeyi başarmıştır. Tarihi kökten değiştirecek fetihler yaparak büyük askerî başarılarla imza atmıştır. Bir ömre bu kadar başarıyı sığdıran çok az sayıda insan yeryüzüne gelmiştir. Cengiz Han da o isimlerin başında yer almaktadır. Çok kısa sürede büyük işler başaran Cengiz Han bunları yaparken de âdeta tüm olumsuzluklar ve yaşanabilecek en kötü şartların

⁴⁷ Alaeddin Ata Melik el-Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, Thk. Mansur Servet, Tahran, 1978.

⁴⁸ Timuçin, Çince bir kelime olup aşırı sert anlamına gelir. Bkz. İreynî, *Moğol*, s. 43, Mehmet, Fuat Tufan, *Cengiz Han*, İstanbul, Ocak 2010, s.131.

⁴⁹ Cengiz Han, dünyanın imparatoru ya da krallar kralı anlamına gelir. Bkz. Mansour Abdul Hakim, *Cengiz Han, Kötülüğün İmparatoru ve Dünya Fatihleri*, Kahire, 2008, s. 58.

içerisinden geçerek bulunduğu konuma gelmiştir. Cengiz'e elbette bu muazzam başarıyı ve şöhreti getiren onun ne sadece askerî dehası ne de yöneticilik vasfıydı. O, her şeyden önce halkının da inandığı üzere Tanrı tarafından fethetmek için gerekli tüm vasıflarla donatılmış bir biçimde dünyaya gelmişti. Yaşadığı her bir güçlük düşmanlarından yediği her bir darbe onu zayıflatmak yerine güçlendirmişti. O; âdeta yaşayan, nefes alan, kanlı canlı bir savaş makinesiydi. Bu yüzden onun askerî dehasını ve yöneticilik vasıflarını birbirinden ayırmak çok güçtür. Onun karakterindeki bu uyum isminin yüzlerce yıl tüm dünya tarafından bilinmesini sağladığı gibi yüzlerce yıl varlığını devam ettiren bir devletin temellerini atmasını da sağladı⁵⁰.

1.1.1. Doğumu

Timuçin'in soy kütüğünde şu isimler yer almaktadır: “Bataçi-Han'ın oğlu Tamaça, onun oğlu Koriçar-Mergen, onun oğlu A'ucan Boroul, onun oğlu Sali-Kaç'a, onun oğlu Yeke-Nidün, onun oğlu Sem-Soçi, onun oğlu Karçu, onun oğlu Boragiday-Mergen, onun oğlu Torokolcin-Bayan, onun oğlu Dobun Mergen, onun eşi Alan-Koa'dan tabiatüstü bir hadise neticesinde doğan Bodonçar-Mungkak, onun oğlu Kabici-Bahadır, onun oğlu Menen Tudun, onun oğlu Kaçi-Külük, onun oğlu Kaydu, onun oğlu Bay-Şingkor-Dokşin, onun oğlu Tumbinay-Şeçen, onun oğlu Kabul-Kağan, onun oğlu Bartan-Bahadır, onun oğlu Yesügey-Bahadır, onun oğlu Temücin (Çinggis-Kağan=Cengiz Han)⁵¹.

Timuçin/Cengiz Han bugünkü Moğolistan da Ulan Batur'un kuzeydoğusunda doğmuştur. Moğolların Borcigin klanı lideri Yesügey Bahadır'ın en büyük oğludur. Timuçin'in doğduğu tarih tam olarak bilinmemekle birlikte, 1155⁵² yani Türk takvimine göre domuz yılının başında doğduğu hakkında görüşler vardır⁵³. Timuçin doğduğu zaman, babası Yesügey Bahadır yoktu. Zira o, bu sırada Tatarlarla savaşıyordu ve o savaştan galip olarak döndüğünde, eşinin kendisine bir erkek çocuk doğurduğunu gördü. Çocuğu incelediği zaman, sağ elinin avucu içinde saka kemiği büyüklüğünde pıhtılaşmış bir kan parçası ile karşılaştı. Bunu düşmana karşı kazanılan zafere ve

⁵⁰ Kazvinî, *a.g.e.*, s. 515.

⁵¹ Ahmet Temir, *a.g.e.*, s. 14.

⁵² Kazvinî, *a.g.e.*, s. 515.

⁵³ Menşure Güney, *a.g.e.*, s. 25.

Tatarlardan Temüçin-Öge'nin esir alınmasına bağlayarak⁵⁴ çocuğun adını Timuçin koydu. Bu işaret onun ileride büyük bir komutan olacağını gösteriydi.⁵⁵

Timuçin, babasının ölümünden, "Han" seçildiği 1196 yılına kadar geçen sürede, maddi manevi birçok zorlukla karşılaşmıştı. Bütün bu yaşadıkları, onun kişiliğinin şekillenmesinde ve Cengiz Han olarak tarih sahnesine çıkmasında oldukça etkili olmuştur. Timuçin her düştüğünde, daha güçlü bir şekilde yeniden ayağa kalkmasını bilmiş ve bütün olumsuzlukları zekâsı ve azmi ile kendi lehine çevirmiştir.

İktidar olma yolundaki engelleri ortadan kaldırdıktan sonra etrafındaki boyları yanına toplayarak işe başladı. Zeki Velidi Togan bununla ilgili olarak; "*Çengiz'in devletinin kuruluşu ve fütühata başlaması asıl 1206'dan sonra oldu. 1175-1206 arasında 31 sene Cengiz'in hayatı rakipleriyle mücadele ve dağılık kabileleri toplamakla geçti*" demektedir⁵⁶. Bütün kabileleri emri altına alması için gerekli olan iktidar meşruiyeti ise zaten Timuçin'in mensup olduğu boyda bulunuyordu⁵⁷.

1198 yılında Cengiz Han, Van Han ve Curcenlerin de desteğiyle en önemli düşmanlarından olan Tatarları mağlup etti⁵⁸. Cengiz Han, Tatarlara yapılan sefer dönüşünde adı geçen sefere katılmayı reddeden Curkin kabilesine saldırdı ve yöneticilerinin hepsini öldürdü⁵⁹. 1199 yılında Moğollarla Kerayit/Kerayit'ler, Nayman lideri İnanç Bilge Han'ın ölümünden sonra çıkan taht mücadelesinden yararlanarak Naymanlar'a saldırdılar. Nayman lideri Buyruk Han, Altay'da bozguna uğratıldı. Gönderilen diğer kuvvetler de Cengiz Han ve Kerayitler tarafından mağlup edildi⁶⁰. 1201 tavuk yılında Cengiz Han'ın düşmanları olan "Tatarlar, Ongratlar, Naymanlar, Merkitler, Oyradlar ve Tayciyut/Tayçiutlar"ın bir hayli boyu Camuka'yı han seçmeye karar verdiler ve ona Gürhan (evrensel han) unvanını verdiler. 1202 yılına gelindiğinde Timuçin için artık babasının intikamını alma vakti gelmişti. Bunun için Kerayit Han'ı Tuğrul Han ile işbirliği yaparak Tatarlara karşı savaşmaya karar verdi. Tuğrul Han da bozkırdaki güç dengelerini kendi lehine değiştirmek için bu savaşa onay verince savaş başladı. Savaş sonucunda Timuçin Tatarları mağlup etti ve geriye kalan esirleri de infaz

⁵⁴ Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul, 2002, s.65; Ahmet Temir, *a.g.e.*, s. 18.

⁵⁵ Ireyni, *a.g.e.*, s. 44; Margan David, *The Mongols*, 1990, s. 58.

⁵⁶ Zeki Velidi Togan, *a.g.e.*, s. 28.

⁵⁷ Hemedânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 9-59.

⁵⁸ Hemedânî, *a.g.e.*, c.1, s. 249.

⁵⁹ Ireynî, *a.g.e.*, s. 139.

⁶⁰ Abdrasul İsakov, *a.g.e.*, s. 121-124.

ettirdi.⁶¹ Bu vakadan sonra Cengiz Han Naymanlar ve Kerayitler üzerine yaptığı saldırılarda da başarılı olarak onları bozguna uğrattı⁶². Cengiz Han 1203 yılında Kerayitleri yendikten sonra ilk düzenli orduya sahip oldu. 1204 yılında Dayan Han, etrafındaki kabileleri Cengiz Han'a karşı örgütlerken, Ongutlar, Naymanların bu teklifini reddetmekle kalmayıp, bunu Cengiz Han'a iletiler. Aynı yıl 45 bin askeri bulunan Cengiz Han 50-55 bin neferi bulunan Dayan Han'ı savaşta yendi. Dayan Han savaşta aldığı yara sebebiyle ölürken, Naymanların bir kısmı Cengiz Han'a teslim oldular. Reşîdüddin, Cengiz'in o dönemdeki zaferlerini şöyle aktarmaktadır; "Ne zaman ki Tengri Cengiz Han'ı güçlü kıldı, o düşmanları olan Katakın, Saljuit, Tayjiut ve Durban boylarını, Kerayitleri, Naymanları, Merkitleri, Tokta Beki ve diğer düşmanlarını yendi"⁶³. Barthold, Timuçin'in, Cengiz Han olmasını şöyle yazmaktadır; "1206'da hassa ordusu yeni bir teşkilata tabi tutuldu. O yıl içinde Timuçin Naymanları yendi, Camuka'yı idam etti ve bütün Moğolistan halkını hakimiyeti altında birleştirdi; dokuz adet ak tuğlu bir sancak çıkarttı ve hükümdar olarak tahta çıktı. Aynı zamanda resmi kaynaklara göre Çingiz/Cengiz Han ünvanını aldı"⁶⁴.

1.1.2. Soy

Cengiz Han, 13. yüzyıl başlarında Türkistan'dan çıkarak bütün Asya ve Doğu Avrupa'yı içine alan büyük imparatorluklardan birisini kurmuştur. Bu cihanşumul harekâtın sonunda birçok siyasi teşekküller ortadan kalkmış, şehirler yakılmış-yıkılmış olmasına rağmen, eski dünyada yeni bir potansiyel güç ortaya çıkmıştır. Moğol harekâtı birçok olumsuzluğun yanında sonuçları itibariyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Özellikle küçük siyasi teşekküllerin yerine Karakurum'a bağlı devletler arasındaki siyasî ve ekonomik ilişkiler daha da canlılık kazanmıştır. Cengiz Han'ın teşkilatçı dehası sayesinde Moğol kavmi, sayıca kendisinden daha fazla ve daha zengin kavimleri hâkimiyetine alarak, onları Moğol idaresi altında toplamışlardır. Devletin bu özelliğinden dolayı, siyasî çözülmeyi takiben yeni devletler ortaya çıkmıştır. Moğol İmparatorluğu'nda hâkim unsur Moğollar olmasına rağmen halkının, askerlerinin ve özellikle sivil idare mensuplarının büyük çoğunluğunu Türkler teşkil ediyordu. Moğol

⁶¹ Kadirbaev, *a.g.e.*, s. 61

⁶² Hemedânî, *a.g.e.*, c. I, s. 146-148.

⁶³ Hemedânî, *a.g.e.*, c. I, s. 106.

⁶⁴ Barthold, *Moğol İstilası*, s. 408.

İmparatorluğu'nun bir diğer özelliği de devletin idarî yapısı, yani müesseselerinin hemen hemen çoğu Türk devlet geleneği ile izah edilebilmektedir. Türk kültür tarihinde yeri doldurulamayan büyük araştırmacı Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in kaleme almış olduğu "Sino-Turcica" adlı eserde Cengiz Han'a önemli hizmetlerde bulunan Uygur Türkleri ile ilgili kıymetli bilgiler verilmektedir⁶⁵. Bu esere göre Uygurlar, devlet idaresi ile ilgili bilgi birikimlerini Moğollar'a aktarmışlardır. Dolayısıyla Cengiz Han'ın kurmuş olduğu bu devlet idaresi, askeri ve kültür hayatı yönüyle kendisinden önce Türkistan'da kurulmuş olan Türk devletlerinin devamı şeklinde görülebilir. Söz konusu özelliğinden dolayı bu devlete "Türk-Moğol İmparatorluğu"adını vermek yerinde olur" ⁶⁶.

Moğol adı, Timuçin döneminden itibaren aynı ırka, ortak bir dile ve kültüre mensup olan kabilelerin hepsini kapsayan, ortak bir ad olmuştur. Bu sebeple, Timuçin'den önceki Moğollar, Proto-Moğol olarak adlandırılmıştır. Moğol efsanelerinde bahsedilen ve Kutula Kağan zamanında ortadan kalkan Moğol soyadını Timuçin yeniden diriltmiştir. Timuçin, kabilesi için Moğol tabirini kabul ederken kendisini Kutula Kağan'ın halefi ilân etmiş onun ile akraba olduğunu da ileri sürmüştür. Moğol kelimesi Timuçin devrinde resmi bir tabirden ibaret olup milletin kendisi tarafından kullanılmamıştır. Bununla beraber Yüan sülalesinin resmî yazılarında Moğollara ve onlarla birleşmiş kavimlere Çin'de Moğol, Moğolistan'da Tata (Tatar) denilmektedir⁶⁷.

Cengiz Han'ın babası Yesügey Bahadır köklü bir soya sahipti; ancak kendisi o dönemde bir han değildi. "Bortaçin uyruğunun mensup bulunduğu Kiyat kabilesinin şefi idi". O dönemde Moğolların Han'ı, Habul Han'dı. Daha sonra ise onun yerine Ambahai Han geçmişti. Ambahai Han daha sonra kızına evleneceği yere kadar refakat ederken Tatarlar tarafından esir alındı ve bu esaret hayatı sırasında kendi durumunun Moğollar için ibret olmasını ve intikamının alınmasını istedi. Moğol ülkesinde bir taraftan bu hadiseler yaşanırken Yesügey Bahadır Yekün Çiledü isimli birisine rastladı ve onun eşini beğenerek elinden aldı ve böylece Cengiz'in annesi Hoelün Uçin Yesügey'in eşi oldu. Bu arada Moğollar Hutula'yı han olarak seçtiler ve Ambahai-Han'ın öcünü almak için Tatarlara saldırdılar lakin eski hanlarının intikamını alamadılar. Bu arada Yesügey

⁶⁵ Bahaeddin Ögel, *Sino Turcica*, Taipei, 1964, s. 2-194.

⁶⁶ Bkz; Ahmet Temir, *Türk-Moğol İmparatorluğu ve Devamı*, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1975, s. 911.

⁶⁷ Menşure Güney, *Cengiz Han'ın Orta Asya Seferleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ, 2019, s. 21.

Bahadır, Tatarlardan Timuçin-Üge'yi esir almış getirirken Hoelün Hatun Timuçin'i (Cengiz Han'ı) dünyaya getirdi⁶⁸. Hoelün Hatun'un Timuçin'den başka Kasar, Kaçi'un ve Temüğe adlı üç oğlu ile Temülün isminde de bir kızı vardı⁶⁹.

Bozkırın sürekli değişen güç dengesi içerisinde güçlü bir kabile şefinin oğlu olarak dünyaya gelmek ve ailenin en büyük çocuğu olmak beraberinde birtakım güçlükleri de getiriyordu. Cengiz Han'ın daha doğduğu andan itibaren hakkında gelecekte büyük işler başaracağına dair rivayetler vardı. Bu durum da onun omuzlarındaki yükü bir kat daha artırıyordu. Yesügey'in akrabalarından olan Sagujin isimli astroloğun dediğine göre çocuk büyüyecek ve harika bir savaşçı olacaktı. Tüm düşmanlarını mağlup edecek, fetihlerinin sınırlarını o denli genişletecekti ki bir gün tüm Tatarların Kağanı olacaktı. Tüm bu rivayetlerle birlikte soylu bir aileden gelmenin verdiği sorumluluklar vardı ve zorlu bir eğitimden geçen Cengiz Han henüz dokuz yaşındayken at üstünde ok atabiliyor, kılıç kullanabiliyordu. Cengiz Han'ın aldığı eğitim bir taraftan devam ederken babası ona kız istemek için Olhunout kabilesine giderken Dei-seçen ile karşılaştı ve Olhunout kabilesinden kız istemeye gitmek yerine Dei-seçen'in konuğu olmayı ve onun kızını oğlu için gelin olarak bakmayı kabul etti. Yesügey Bahadır ve Timuçin Dei Seçen'in kızı Börte'yi gördü ve beğendi. Yesügey Bahadır ertesi gün kızı oğluna istedi⁷⁰. Moğol geleneklerine göre oğlu Timuçin'i içgüveysi olarak evlilik çağına geleceği zamana kadar Dei Seçen'e bırakarak yola çıktı. Yesügey oğlunu kayınbabasının yanına bırakıp geri dönerken yolda rastladığı Tatarların verdiği ikramı kabul etti; ancak kendisine sunulan içecek zehirli olduğu için zehirlendi. Eve bitkin bir hâlde geldikten sonra zehirlendiğini ve ölmek üzere olduğunu anlattı. Daha sonra oğlu Timuçin'i geri getirmesi ve ailesine bakması için Munglik'i görevlendirdi. Yesügey son vasiyetini söylemişti; ancak Timuçin'in obasına geri döndüğünü göremeden hayata gözlerini kapadı. Yesügey Bahadır'ın bu ani ölümü Timuçin'in aldığı ilk darbe oldu. Babasının ölümüyle birlikte yeni felaketler zincirine daha dokuz yaşındayken göğüs germek zorunda kalacaktı. Evin büyük çocuğu ve varisi olarak babasının arkasında bıraktığı kabilelerin reisliğini alması gereken Timuçin ikinci bir darbeyi hemen bu elim hadisenin arkasından aldı. Babasının önderliğinde yer alan kabile Timuçin'i ve ailesini geride bırakarak Onon Nehri civarından ayrıldı. Hoelün

⁶⁸ Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 19.

⁶⁹ Ahmet Temir, *Türk-Moğol İmparatorluğu ve Devamı*, s. 19-24.

⁷⁰ Ahmet Temir, *a.g.e*, s. 19-24.

Hatun giden kafileyi durdurmak istese de başarılı olamadı ve daha küçük yaştaki çocuklarıyla ve birkaç yakın dostuyla bozkırda korumasız bir biçimde kaldı⁷¹. Timuçin'in amcaları bile onları arkada bırakmış bozkırın tehlikeli ortamında âdeta ölüme terk etmişlerdi. Bu Timuçin için kimseye güvenemeyeceği konusundaki ilk ders olmuştu.

1.1.3. Cengiz Han'ın Ailesi

Timuçin, annesi Hoelün Hatun'dan Kasar, Kaçi'un ve Temüğe adlı üç erkek ile Temülün isminde de bir kız kardeşe sahipti. Babasından ise Bekter/Behter ve Belgütey adında iki üvey kardeşi vardı⁷². Moğol kabilelerinin çoğunda olduğu gibi, Timuçin'in hayatı da oldukça zor geçmişti. Babası onu dokuz yaşında müstakbel eşi Börte'nin bulunduğu Oncirat kabilesine götürdü. Timuçin adet olduğu üzere iç güveysi olarak Börte'nin babasının hizmetinde, evlilik çağına erdiği on iki yaşına kadar kaldı. Babası 1175 yılında Tatarlar tarafından zehirlenip öldürülünce Timuçin için zor günlerde başlamış oldu. Timuçin'in bu sıralarda 13 yaşında olduğu zikredilmektedir⁷³. Kabilesi (Borcigin), yaşının küçük ve kendisinin ise güçsüz olması nedeni ile ona itaat etmeyerek uzaklaştıkları gibi tüm ailesini de bozkırda korumasız bıraktılar. Timuçin'in annesi Hoelün hatun azimli ve zeki bir kadındı. Kabilesi tarafından terkedilince çocukları ile birlikte yoksulluk ve fakirlikten dolayı oldukça zor yıllar geçirdi. Ancak bu süreçte çocuklarına bozkır aristokrasisinin kurallarını anlatarak, ortaya çıkan bu ağır durumdan kurtulmak için bütün gayretlerini harcamaları gerektiğini aşıladi. Buldukları yaban meyveleri ve Timuçin ile kardeşlerinin avladıkları kuş, yaban faresi, kara çakal ve balık yiyerek beslenen çocuklar, adeta han olmak için büyüdüler. Ot kökleriyle beslenen çocuklar disiplinli ve akıllı olarak yetiştiler. Timuçin, üç dört günde bir yemek yiyerek hayatını sürdürüyor, yemek bulana kadar açlıktan dolayı acı çekiyordu. Avlanmaya çıktıkları bir defada Timuçin ile kardeşi tartıştılar ve Timuçin üvey kardeşi Bekter/Behter'i öldürdü. Rivayete göre kardeşini kendisinden, bir kuşu çaldığı için öldürmüştü⁷⁴. Annesi bundan dolayı, kendisi ile diğer üvey kardeşi Belguday'ı kınadı ve

⁷¹ Abraham Constantin D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, çev. Bahadır Apaydın, İstanbul 2008, s. 60; Ahmet Temir, *a.g.e.*, s. 21.

⁷² Ahmet Temir, *a.g.e.*, s. 19.

⁷³ Muhammed Süheyl Takkuş, *Tarih-i Memalik*, s. 24.

⁷⁴ el-Sayyad; *a.g.e.*, s.42.

onlara katil olduklarını söyledi⁷⁵. Bu elim olay, ailenin ne kadar zor bir durumda kaldığını, ne denli açlık ve yoksuluk içinde yaşadıklarını göstermektedir⁷⁶. 1182 yılında Timuçin'in babasının eski müttefiklerinden olan Tayçit/Tayciyutlar Yesügey'in ailesinin mahvolmadığını, bu ailenin en büyük oğlunun büyüdüğünü, kabiliyetli ve yiğit bir delikanlı olduğunu duyunca ileride kendilerine tehlike doğurabileceği ihtimaline karşı Timuçin'i ele geçirip öldürmek istediler. Timuçin yakalanarak esir alınıp boyunduruğa vuruldu, ancak babasının eski dostlarından Sorhan Şira'nın yardımı ile kaçarak kurtuldu ve ailesinin yanına geri döndü. Timuçin, Tayciyutlar'dan kaçtıktan sonra, kabileler arasındaki şöhreti hızlı bir şekilde yayıldı. Timuçin büyük bir beladan kurtulup ailesinin yanına dönmüştü fakat maddi anlamda büyük problemler yaşıyordu. Geçinmek için ne yeterli sayıda hayvanı ne de malı vardı. 15 yaşındaki Timuçin artık evin reisiydi ve bütün zorluklar ile o ilgilenmek zorundaydı. Bir gün atları çalınca hırsızların peşine düştü ve bu takip sırasında yolda Borçu isimli bir gençle tanıştı ve bu gencin yardımıyla atlarını kurtardı. Hiçbir bir beklenti olmadan kendisine yardım eden bu gencin yaptığı iyilik Timuçin'i çok etkiledi. Bu hadise Timuçin ile Borçu arasında uzun yıllar sürecek bir dostluğu başlattı. Timuçin, Borçu'nun iyiliğini hiçbir zaman unutmadı ve yıllar sonra zamanı geldiğinde onu Moğol İmparatorluğu'nun en büyük generallerinden birisi ilan etti.

Bu olayın ardından Timuçin daha önce sözlendiği Börte'yi almak için onun obasına gitti. Oba hanı kızını büyük bir sevinçle Timuçin'e verdi⁷⁷. Börte, Timuçin'e gelin olarak gelirken yanında kıymetli birçok hediye ile geldi. Bu evlilik iki taraf için de stratejik bir önem de taşıyordu. Timuçin'in Börte'den Cuci (1185-1227), Çağatay (1187-1242), Ögeday (1189-1241) ve Tuluy (1190-1232) adında dört erkek çocuğu oldu⁷⁸. Timuçin bu evlilik sayesinde Ongrat boyu ile akrabalık kurdu. Annesi de Merkitler'in bu boyunun mensubuydu. 17 yaşına giren Timuçin için artık geleceğe dair plan yapmanın vakti gelmişti. Babasından miras kalan liderliği tekrar elde etmek ve gücünü ispatlamak istiyordu. Bu nedenle Moğolları tek bir çatı altında toplamak üzere harekete geçti. Babasının kan kardeşi ve yakın dostu Kerayit lideri Tuğrul Han'ın desteğini almak için beraberinde hediyelerle onun yanına gitti. Tuğrul Han Timuçin'in

⁷⁵ Ireyni, *a.g.e.*, s.45.

⁷⁶ Ahmet Temir, *a.g.e.*, s. 25-26.

⁷⁷ Mansur Abdülhakim, *a.g.e.*, s. 58-59. Ayrıca bkz; Mehmet Tufan, *a.g.e.*, s. 10.

⁷⁸ Mehmet Tufan, *a.g.e.* s. 10.

hediyelerini memnuniyetle kabul etti ve eski dostluğun devam edeceğini, ona her konuda yardımcı olacağını söyledi. Timuçin'in ittifakları arttıkça düşmanları da artıyordu. Timuçin ile Börte evlendikten bir süre sonra, düşmanları Merkit kabilesi tarafından kaçırıldı ve bir kabile ferdi onu kendisine eş olarak aldı⁷⁹. Ancak Timuçin Börte'yi, arkadaşı ve gelecekteki rakibi olacak olan Camuka'nın ve Kerayit lideri Tuğrul Han'ın yardımı ile kurtardı. Börte geldikten dokuz ay sonra, Cuci adlı çocuğunu doğurdu, bu da babalık meselesi üzerinde sorular ortaya çıkardı. Ancak Timuçin onu kendi çocuğu olarak kabullendi. Timuçin adetleri takip ederek, birkaç eş ile evlendi.⁸⁰ Ancak Börte tek imparatoriçe olarak kaldı. Cengiz Han'ın diğer eşlerinden de çocukları vardı. Fakat onları Moğol adetlerine göre hükümdarlıktan uzak tuttu. Hayatı boyunca en az altı kızının olduğu bilinmektedir. Bu kızlar kulislerin arkasında çok işlere imza attılar, ancak bu çocukların sayısına dair ve Cengiz Han'ın diğer eşlerinin çocuklarına dair belgeler bulunmamaktadır⁸¹.

1.1.4. Timuçin ile Camuka Arasındaki İhtilaf

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Merkitler, Timuçin'in eşi Börte'yi kaçırdığında Camuka, Timuçin'e destek vererek, eşini kurtarmasına yardım etti. Aralarındaki güçlü arkadaşlık bağına rağmen, ikisinin de büyük han olma isteği ihtilafa neden oluyordu. Nihayetinde Timuçin'in hayvanlarına daha iyi bakabilmek için Camuka'dan ayrılarak başka bir otlığa yerleşmek istemesi Camuka tarafından hoş karşılanmadı. Timuçin giderken Camuka'nın bazı adamları da Timuçin ile gitmeyi tercih etti. Bu durum ileride yaşanacak olayların ilk sinyali oldu. Obaların ayrılmasının ardından Moğolların ileri gelenlerinden Darıtay, Kucar, Saçıyabeği, Curk/Yurki kabilesinin şefi ve son Moğol Hanı'nın oğlu Altan Timuçin'in yanına katıldılar. Timuçin, bu katılımlar sonunda en azından babası kadar itibar kazandı. Ardından Moğolların bu ileri gelenleri Altan, Kuçar, Seçe-beki gibi kimseler Timuçin'i han yapmak istediklerini belirttiler. Fakat bütün Moğollar ve diğer kavimler tarafından han olarak tanınması 1206 yılında olacaktı. Timuçin'in Cengiz Han unvanını alması Tuğrul Han tarafından olumlu karşılandı. Ancak Camuka bundan hoşlanmadığı gibi onun hanlığını tanımadı. Böylece iki eski dost birbirine düşman olmuşlardı. Timuçin güçlendikçe Camuka da adam toplayıp

⁷⁹ Ahmet Temir, *a.g.e.*, s. 28.

⁸⁰ Mansur Abdülhakim, *a.g.e.*, s. 58-59.

⁸¹ Cüveyni, *a.g.e.*, s. 78.

Timuçin'in düşmanlarıyla işbirliği yapmaya başladı. Fakat her ikisi de karşı karşıya gelmek istemiyorlardı. Fakat Camuka'nın kardeşi Tayşar, Cuci'ye ait olan at sürüsünü çalarken öldürüldü. Bu olay sonucunda Camuka kabilesini seferber ederek Otuz bin askeri ile intikam almak için harekete geçti. Camuka, Timuçin ile askerlerini gafil avlamak istediler ve onları Sencur Vadisi'nde otuz bin kişi ile kuşattılar. Saldırı sırasında Timuçin çok iyi bir askerî yönetim sergilese de Camuka da küçümsenemeyecek askerî meziyetlere sahipti. Camuka tüm gücüyle Timuçin'in askerlerine yüklendi ve Timuçin'i de boynuna isabet eden bir okla yaraladı. Timuçin'in kardeşi Haçiu'nun ise esir edilip sonrasında infaz edildi. Fakat Timuçin Haçiu'nun infazına büyük bir tepki göstermedi. Karanlık çökünce Timuçin'in Celme adındaki sadık adamı onu çadıra götürerek, zehirli oku çıkardı ve kanı emmeye başladı. Uzun müddet kanını emerek onu mutlak bir ölümden kurtarmış oldu. Timuçin onun yaptığı bu iyiliği unutmuyarak onu bir süre sonra generallikle mükâfatlandıracaktı. Timuçin'in en büyük özelliği kendisine sadık adamlarına hak ettikleri değeri vermesiydi. Büyük liderlerin hızlı yükselebilmelerinin en önemli sırrı; kendileri mütevazı yaşarken dostlarını yüceltmeleridir. Timuçin bu savaşta kendisini zehirli okla yaralayan askere Cebe (okçu) adını vererek kendi hizmetine almış ve ileride Kurt Cebe olarak anılacak bir general yapmıştır. Timuçin rakiplerini ortadan kaldırmadaki başarısını onların dostluğunu kazanmakta da gösteren bir liderdi. Askerleri Cengiz Han'ı, varlığını dostları ve askerleri ile paylaşan bir lider olarak tanımlıyorlardı. Her ne kadar Camuka ile yaptığı savaşı kaybetse de, bir sonraki adımda Timuçin babasının intikamını almak için fırsat yakalamıştı. Camuka, savaş meydanını yaralı terk eden Timuçin'in arkasından gitmemiş, ancak esirleri yetmiş kaynar su kazanına koyarak infaz ettirmiştir⁸². Nedeni her ne olursa olsun, Camuka'nın esirlere yaptığı bu muamele ile halk arasındaki itibarı azaldı. Tam tersine bu durum Timuçin'in taraftarlarının sayısını ise iyice arttırdı⁸³.

1.1.5. Timuçin İle Tuğrul Han Arasındaki İhtilaf

Timuçin her ne kadar Camuka ile yaptığı savaşı kaybetse de bu mücadelenin ardından babasının intikamını almak için Kerayit lideri Tuğrul Han ile işbirliği yaparak 1202 yılında Tatarlara karşı savaşmaya karar verdi. Tuğrul Han kendi lehine iyi karşıladığı bu savaş için Timuçin'e destek sözü verdi. Tatarlar ile yapılan savaşta galip

⁸² Rene Grousset, *Cengiz Han*, (Arapça Çev. Haled Asaad Issa), Şam, 1982, s. 74.

⁸³ Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 75.

gelen Timuçin onlardan aldığı esirlerin tümünü öldürterek adeta soylarını kuruttu. Tatarların yenilmesinin ardından bu kez Naymanlar'ın yok edilmesi için harekete geçildi. Bu savaşta Tuğrul Han da bizzat yer aldı. Naymanlar savaşın ilk zamanlarında bozguna uğratıldılar, ancak daha sonra geri toplanıp yeniden saldırdılar. Bu sırada Camuka, Tuğrul Han'a Timuçin'in Naymanlarla işbirliği yaptığı yalanını söyleyince Tuğrul Han savaş alanını terk ederek kaçtı. Naymanlar Tuğrul Han'ı takip ederek onu esir düşürdüler. Bunun üzerine Tuğrul Han, Timuçin'den yardım diledi. Timuçin de ona yardım ederek hem kendisini hem de ailesini bu esarettten kurtarınca aralarındaki dostluk daha da pekişti⁸⁴.

Bu yaşananların ardından Tuğrul Han, Timuçin'i kendi evladı gibi gördüğünü söyleyince Timuçin, bu ilişkiyi daha ileri taşımak düşüncesi ile oğlu Cuci için Tuğrul Han'dan kızını istedi, karşılık olarak da kendi kızını Tuğrul Han'ın oğlu Sangum'a vermek istediğini belirtti. Fakat Sangum Timuçin'in kızını kendisine yakıştırmayarak bu teklifi geri çevirdi⁸⁵. Bu iki taraf arasında ileride yaşanacak olayların habercisi idi. Nitekim bu olay Timuçin'in düşmanlarının gözünden kaçmadı ve 1203 yılında Camuka, Tuğrul Han'ın oğlu Sangum'un Timuçin ile husumetinden istifade edip onunla dostluk kurdu. Zira Sangum da babasının Timuçin sevgisinden rahatsızdı. Nihayetinde söylemleri ile Tuğrul Han'ı Timuçin'e karşı düşman etmeyi başardı. Tuğrul Han, Sangum ve Camuka'nın planı ile Timuçin'i tuzığa çekmek üzere onu kızını Cuci'ye vereceği söylemiyle yemeğe davet etti. Bu habere oldukça sevinen Timuçin, yolda bunun bir tuzak olduğu haberini alınca hemen geri dönerek ani bir baskına karşı önlem aldı. Artık Timuçin'in düşmanlarına saldırıp onları yok etmekten başka şansı kalmamıştı. Gerekli hazırlıklarını yaptıktan sonra Kerayitler üzerine harekete geçti ve kısa sürede Tuğrul Han'ın ordusunu bozguna uğrattı. Bu mücadelede her ne kadar önemli kayıplar verilse de Ongratların kendisine tabi olması Timuçin'in acısını birazcık da olsa hafifletmişti⁸⁶.

Kerayit kabilesinin ve Tuğrul Han'ın ortadan kaldırılmasının ardından Timuçin, Kerayitler gibi Türk soyundan gelen Naymanların hanı Tayan Han'ı da ortadan kaldırdı. Bu mücadele sonunda Camuka da ordusunun tamamını kaybetti ve yanındaki birkaç askerîyle kaçtı. Camuka daha sonra kendi askerleri tarafından Timuçin'e getirilmiş

⁸⁴ Nadir Devlet, *Avrasya Fatihî Cengiz Han*, İstanbul, 2010, s. 82.

⁸⁵ V. Stoff, *Cengiz Han'ın Hayatı*, s. 84.

⁸⁶ V. Stoff, *Cengiz Han'ın Hayatı*, s. 54-55.

ancak Timuçin eski dostunun bu şekilde mağlup olmasına oldukça üzölmüştü. Ona ihanet edip kendisine getirip teslim eden adamların hepsini idam ettirdi. Ardından Moğol soylularına yaraşır bir biçimde Camuka'nın kanının akıtılmadan öldürölmesi emrini verdi⁸⁷.

1.1.6. Cengiz Han'ın Ölümü

1225 tarihinde Moğolistan'a geri dönen Cengiz Han hem Harezmi seferi sırasında asker talep ettiğı Tangutlar'dan küstahça verilen cevabın intikamını almak, hem de yarım kalan işini tamamlamak amacıyla Çin seferine çıktı. Fakat bu hayalini gerçekleştiremeden vefat etti. Oğulları, en yakın akrabalarına bile öldüğü haberini açıklamadı. Korumaları çadırından uzaklaştırılarak Cengiz Han'ın cesedi bir arabaya yerleştirilip Çin toprakları üzerinden doğduğu topraklara doğru götüröldü. Kerulen Nehri'nin kaynağına varıldığında, Cengiz Han'ın ölümü orduya bildirildi. Daha sonra naaşı saray saray gezdirilip eşlerine gösterildi. Tüm bunların ardından özel bir birlik oluşturularak Cengiz Han'ın cenazesi Burkan/Burhan Kaldun dağlarının yüksek bir yerine götürölüp, hiç kimsenin ulaşamayacağı ve bulamayacağı bir yere gömöldü. Cengiz Han'ın ölüm tarihi kayıtlara 28 Ağustos 1227 olarak geçildi⁸⁸.

Ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ögeday, babasını ebedi yolculuğuna gönderirken son vazife olarak töreye göre üç gün boyunca babasının kutsal ruhuna yemekler verilmesini buyurdu. Noyanların ve kumandanların ailelerinden kırk tane güzel kız seçtirdi, hepsine en güzel elbiseler giydirildi, en pahalı ziynet eşyaları taktırıldı ve Reşîdüddin'in ifadesine göre, öteki dünyada Cengiz Han'a hizmet etmek üzere öldüröldüler. Bu vahşi hürmet gösterisine çok iyi atlar da ilave edildi. Cengiz Han ölmeden önce devletini 4 oğlu arasında paylaşmış ve her birine bir ulus bırakmıştır. Şehzadelere, oğul anlamına gelen "köbegün" adı verilmiş ve her şehzade, hükümdar tarafından tevcih edilen bölgeleri, Cengiz Han'a bağılı kalarak bir vali gibi idare etmiştir. Türkler'de olduğu gibi Moğollar'da da devlet, hükümdar ve hükümdar ailesinin ortak malıydı ve bu sebepten herkes payına düşeni alma hakkına sahipti. Cengiz Han'ın birçok oğlu ve kızı olmakla birlikte çocukların itibarları annelerine bağılıydı. Yani ilk karısından olan çocukların itibarı diğerlerine göre daha fazlaydı⁸⁹.

⁸⁷ Ahmet Temir, *a.g.e.*, s. 70.

⁸⁸ Mansur, *a.g.e.*, s. 226-227; Mehmet Tufan, *a.g.e.*, s. 56.

⁸⁹ G. Vernadsky, *a.g.e.*, s. 63.

Cengiz Han Pekin'den Hazar Denizi'ne kadar sert bir disiplin uygulayarak, bölgedeki mücadelelere son vermiş ve kervanlara o döneme kadar görülmemiş bir emniyet sağlamıştı. Cengiz Han'ın saltanatı döneminde İran ile Turan arasındaki bütün ülkelerde öylesine bir sükûnet vardı ki hiç kimseden en ufak bir şiddet gösterisi gelmeksizin, kafanızın üstünde altından bir tepsi ile Doğu'dan Batı'ya gidebilmek mümkündür⁹⁰. Cengiz Han'ın 1227'deki ölümünün ardından Moğol İmparatorluğu, bütün Türk-Moğol kavimlerini tek bir çatı altında topladı. Moğolların hükmettiği topraklar, Roma İmparatorluğu ve İslam Hilafeti ile kıyaslandığında onların iki katı kadardı⁹¹.

Çin, Orta Asya ve İran bölgelerinin istikrarlı bir ekonomiye sahip olmayışları, onları Cengiz Han karşısında aciz kılmıştı. Cengiz Han'ın ele geçirdiği bu coğrafyaların iç işlerindeki karışıklıklar, Moğollara fırsat sağlamıştı. Nitekim bu durumu avantaja dönüştürecek olan Cengiz Han'ın başarıya ulaşmasında, onun gibi okuma yazması olmayan fakat Asya'yı avuçlarının içi gibi bilen Müslüman ve Uygur tüccarlarının büyük yardımı olmuştu. Devlet işlerinde de bu tüccarlar zümresi, Cengiz Han'a dünya hakkında birçok faydalı bilgiler vermişti. Cengiz Han generallerine malumat verirken bu tüccarlardan saygı ile bahsetmiştir. Kendisinde olan zekâ ile verilen bilgileri değerlendirmiş ve önünde harita dahi olmadan dünyayı tasavvur edebilmiştir⁹².

Cengiz Han'ın üstün nitelikleri ve üstün kişiliği sadece askerî zaferlerinde değil, diğer alanlarda da önem taşımaktadır. Zira o hem bir yasa koyucu hemde Moğol İmparatorluğu kurucusu olarak saygı duyulması gereken biriydi⁹³.

1.1.7. Cengiz Han'ın Hayatındaki Önemli Olaylar

- 1187 yılı, (Dünyanın kralı anlamına gelen) “Cengiz Han” lakabına sahip olması.
- 1198 yılı; babasının eski dostu olan, Tuğrul Han ile birleşip Kuzey Çin'deki Tunguz kökenli Chin (Cürcen/Jin) hanedanına karşı Tatarlarla savaşması.
- 1200–1202 yılları; çocukluk arkadaşı ve yakın dostu olan Camuka'nın birliklerini ortadan kaldırması.
- 1202 yılı; Tatarları mağlûp edip birçoğunu idam etmesi.

⁹⁰ Rene Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 245-247.

⁹¹ Mansur, *a.g.e.*, s. 226-227; Bkz. Mehmet Tufan, *a.g.e.*, s. 56.

⁹² Necati Kotan, *Cengiz Han*, Ankara, 1976, s. 139.

⁹³ Mansur, *a.g.e.*, s. 56.

- 1206 yılı; tüm Moğol liderlerini “Kurultay” adı verilen meclis çatısı altına alması⁹⁴.
- 1215 yılı; Kuzey Çin’de hüküm süren Chin (Jin/Cürçenler) hanedanını yenip orada hâkimiyet kurması⁹⁵.
- 1216 yılı; İmparatorluğunu günümüzde İran, Afganistan, Güney Rusya adıyla bilenen coğrafyada genişletmesi⁹⁶.
- 1221 yılı; Celaleddin Harezmsah’ın ordularını bozguna uğratarak, İmparatorluğu’nun sınırlarını genişletmesi⁹⁷.
- 1223 yılı, Moğollar Rusları Kalka Nehri savaşında yendi⁹⁸.

Cengiz Han adıyla tahta geçen Timuçin, mirasçıları olan dört oğluna şu görevleri vererek, onlardan kendilerini geliştirmelerini istedi: Coçi/Cuci Moğollar tarafından şerefli bir iş sayılan av işlerini yönetecek, Çağatay yasalarının uygulanıp uygulanmadığını denetleyecekti. Ögedey ülkenin dâhili işlerini çekip çevirecek, Toluy ise orduyu düzenleyecek, askerleri eğitecek ve onların ihtiyaçlarını karşılayacaktı⁹⁹. Artık, Cengiz Han’ı engelleyecek kimse kalmamış, etrafındakiler ile birlikte dünya fethine başlamıştı. Cengiz, kısa zaman içerisinde Nayman, Oyrat ve Kırgızları yenmiş (1206) ve kuzey Çin’de ki Hıtaylar (Kitan) ile Tangutlara (Si-hia) karşı savaşarak (1211) baş şehirleri Pekin’i almış (1214), generallerinden Muhali de Sarı ırmağın kuzeyindeki bölgeleri zaptetmişti (1217). Doğu Türkistan’da ki Uygurlar (1209), Yedisu bölgesindeki Karlukların hükümdarı Arslan Han (1211) ve Almalık (Kulca) hükümdarı Bozar, Cengiz Han’ın elçilerine müspet cevap vererek onun hükümdarlığını tanımışlar ve savaşız bu devlete katılmışlardır¹⁰⁰. Cengiz Han, Harezmsahları ortadan kaldırmadan önce Küçlük’ün işini bitirmek zorundaydı. Bu nedenle Cebe Noyan’ı büyük bir kuvvetle ona karşı gönderdi. Moğol kumandanı, oldukça başarılı bir maharetle Küçlük’ün dini baskısından bıkan halkın desteğini alarak, ülkesini hemen hemen mukavemetsiz zaptetti¹⁰¹.

⁹⁴ Vladimirstov, *a.g.e.*, s.100-101; Mehmet Tufan, *a.g.e.*, s.157.

⁹⁵ Vladimirstov, *a.g.e.*, s.102.

⁹⁶ Barthold Vasilij Vladimiroviç, *Türkistân Mine'l-Fethi'l-'Arabî ile'l-Gazvi'l-Moğolî*, Kuveyt, 1981, s. 563.

⁹⁷ Vladimirstov, *a.g.e.*, s.103.

⁹⁸ Mansur Abdulhakim, *a.g.e.*, s. 228.

⁹⁹ Cüveynî, *a.g.e.*, c. I, s. 107.

¹⁰⁰ Ahmet Temir, *a.g.e.*, s. 259.

¹⁰¹ V. Barthold, *a.g.e.*, s. 425.

Hun hükümdarı Mete'nin eli ok ve yay tutanları Hun birliğine katması gibi, Cengiz Han'ın da “çadırda yaşayanlar birleşin” sloganını hayata geçirdiğini söyleyebiliriz. Halikov, Moğolların işgal seferlerini ve Harzşahların onlara boyun eğmesini şu şekilde özetler; 1205 yılından 1235 yılına kadar Moğollar, Asya ülkelerinin işgali ile meşgul oldular. 1205-1227 yılları arasında Çin sınırındaki güçlü Tangut devletine tamamen boyun eğdirildi. Aynı yıllarda Moğollar Kuzey Çin'de ki Tsin ve Amur çevresindeki Cürçen devletine de seferler düzenlediler. Uygurlarla Karluklar daha 1209 yılında Cengiz Han'ın egemenliğini tanıdılar. 1218 yılında bütün Doğu Türkistan Moğolların eline geçti. Harezşahların ülkesi olan Orta Asya, Gran ve Afganistan 1219-1224 yılları arasında işgal edildi¹⁰². 1225 yılında Cengiz Han Moğolistan'a döndü ve Tangutların isyanı üzerine Tangut seferine çıktı. Tangutların Kamçud, Secud, Tacud ve Ürümi Şehirlerini zaptetti. Ongut Talan mevkine geldiğinde rahatsızlandı ve 1227 yılında Tangut ülkesi tamamen boyun eğdirilmemişken vefat etti. Moğol orduları Cengiz'in vasiyeti üzerine Tangut ülkesini yerle bir ettiler ve Cengiz Han'ın naaşını Moğolistan'a getirerek ağaçlık bir mevkiye gömdüler¹⁰³.

1.2. Cengiz Han'ın Mücadeleleri ve Seferleri

1.2.1. Cengiz Han'ın Kabilelerle Mücadeleleri

1.2.1.1. Tatarlar İle Yapılan Mücadeleler

Tatarlar dönemin en büyük kabilelerinden biriydi. Cengiz Han miladî 1202 (Hicrî 599) yılında Kerayitlerle olan savaşı kazandıktan sonra bölgedeki en güçlü kişi olunca Tatarlar, onunla ittifak yaptı ve onun safına geçtiler. Bu ittifak çok uzun zaman sonra gerçekleşmişti. Çünkü onlar uzun bir süre boyunca bölgedeki büyük kabilelerin lider olma yolundaki savaşlarını ve gelişmelerini izlemişlerdi. Süreç sonucunda Cengiz Han'ın güçlü olduğunu gördüklerinde Moğol tehlikesinden korunmak için onun safına geçtiler. Ve daha sonra Moğol ordusunda etkin rol aldılar¹⁰⁴.

¹⁰² A. H. Halikov, *Mongol, Tatarı, Zolotaya Orda i Bulgariya*, Kazan, 1994, s. 18.

¹⁰³ Mustafa Kafalı, *Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi*, Ankara, 2009, s. 80-81.

¹⁰⁴ Gıyâsüddin b. Hâce Hümamiddîn el-Hüseynî Şîrâzî Hândmîr, *Tarih-i Habîbü's-siyer fî ahbâri Efrâdi'l Beşer*, Tahran, 1980, s. 20-21.

1.2.1.2. Kerayitler ile Yapılan Mücadeleler

Cengiz Han, Tuğrul Han ve Camuka ile yaptığı ittifakla birlikte Merkitlere karşı başarılı olmuştu. Tuğrul Han, Cengiz Han'ın başarılarından ve Moğolların lideri konumuna gelmesinden dolayı menun olmasına rağmen, yakınlarının kıskırtmaları sonucunda Cengiz Han ile olan ilişkilerinde gerileme ve gerginlik ortaya çıkmaya başladı. Özellikle oğlu Sangum'un, Cengiz Han'ın gücünün artmasından rahatsızlık duyduğu biliniyordu. Ayrıca ona suikast planladığına dair söylentiler mevcuttu. Cengiz Han birçok yerde babasının hayatını kurtarmasına rağmen oğlu onunla beraber olamadığını gösterdi¹⁰⁵. Ancak Cengiz Han, Sangum'un niyetini öğrendi ve onu yendi. Cengiz Han ittifakın devam etmesi ve iyi niyet göstergesi olarak Tuğrul Han'ın kızı Ç'a'ur-Beki'yi oğlu Cuci'ye istedi. Karşılığında ise kendi kızı Koçin-Beki'yi Kerayitlerin lideri olan Tuğrul Han'ın oğlu Sangum ile evlendirmek istedi. Ama Tuğrul Han, bu isteği kabul etmedi. Bunun üzerine hayal kırıklığına uğrayan Cengiz Han, durumun çıkmaz bir yola girdiğini, ittifakın eskisi gibi devam etmeyeceğini anladı. Bu da Cengiz Han ve Tuğrul Han arasındaki ilişkilerin tutukluğa uğramasının neden oldu. Bu ve buna benzer olaylar iki lider arasında gerginliğe yol açtı ve savaşın çıkmasına sebep oldu. Miladî 1202 yılında taraflar arasında silahlı mücadele başladı ve Cengiz Han'a karşı Tuğrul ve Camuka ittifakı kuruldu.

Cengiz Han yapılan ittifakı haber alınca Tuğrul Han'ın ordusundan ve tehlikesinden kaçtı. Ordusunu silah ve teçizat bakımından hazırladı ve Kerayit topraklarına saldırdı. Miladî 1203 yılında iki taraf arasında Nedur adı verilen mevkiide Kerayit topraklarının tam kalbinde bir savaş gerçekleşti. Savaşı kazanan Cengiz Han, Tuğrul Han'ı ve oğlunu öldürdü. Tuğrul Han'ın yenilmesinde iki müttefik arasındaki anlaşmazlık ve buna ek olarak askerlerin birçoğunun Cengiz Han'ın tarafına geçmesi sebep oldu. Camuka ise kaçmayı başardı. Bu yenilgi Kerayit kabilesinin yok olma sebebiydi¹⁰⁶.

1.2.1.3. Naymanlar ile Yapılan Mücadeleler

Cengiz Han Tatarları ve Kerayitleri yendikten sonra, Nayman kabilesi lideri "Tayang Han" sıranın kendisine geldiğini anladı. Bu yüzden Lankot kabilesi liderinden, Cengiz Han'a karşı kendisine destek vermesini talep etti. Ama bu kabilenin lideri

¹⁰⁵ Vladimirstov, *a.g.e.*, s. 54-55.

¹⁰⁶ Şamlûi, *Tarihu İran*, s. 456-458.

Cengiz Han'a bir elçi gönderdi ve Tayang Han'ın teklifini ona bildirdi. Bunun üzerine savaşa hazırlanan Cengiz Han, Tayang Han ile karşı karşıya geldi. Savaş 1204 yılında gerçekleşti ve Cengiz Han hasmını yendi. Karşısında yer alan kabileler ona itaat etti ve bağlılık gösterdi¹⁰⁷.

1.2.1.4. Merkitler ile Yapılan Mücadeleler

Merkitler sahip olduğu asker sayısı bakımından en güçlü Moğol kabilesi ve bölgedeki önemli aktörlerden biriydi¹⁰⁸. Onlara karşı ilk saldırı eski bir intikam için Timuçin'in babası (Yesügey Bahadır) zamanında gerçekleşmişti. Babası o zamanlar Merkitlerin büyük adamlarından gelin kaçırmış ve evlenmişti. Bu yüzden Merkitler Timuçin'in eşi Börte'yi ve halasını kaçırmışlardı. Bu olaydan sonra Timuçin intikam almak ve eşini geri getirebilmek için hazırlıklara başladı. Babasının arkadaşları Cacirat kabilesi lideri Camuka ve Kerayit kabilesi lideri Tuğrul Han'ın yardımıyla¹⁰⁹ Merkitleri yendi. Yine Cengiz Han 1215'te Balasagun taraflarına bir ordu göndererek buraları itaat altına aldı. 1217 yılında kumandanlarından Subitay Noyan'ı Togaçar Noyan ile birlikte Merkitler üzerine, Buragul Noyan ile Dörmen Bahadır'ı Tumatlar'a karşı yolladı. Daha sonra oğlu Cuci'yi Kırgızlar üzerine sevk ederek âsi Kırgız ilini hâkimiyeti altına aldı¹¹⁰.

1.2.1.5. Diğer Kabileler ile Münasebetler

Oyratlar da diğer tüm kabileler gibi Cengiz Han'ın emrine girdi¹¹¹. Uyurlar miladî 1209 yılında ona tabi oldular¹¹². Karluk, Uygur, Kırgız vb. Türk boylarını barışçı yollarla kendisine bağlayan Cengiz Han, Müslüman Türk dünyası ile iş birliğine büyük önem veriyor, devletin kuruluş ve imarında faydalanılmak üzere Türk uzmanları yanına çağırıyor ve Moğollarla Türkler arasında hiç bir fark gözetmeden onları siyasi işlerde de görevlendiriyordu. Nitekim, 1218'de Alaeddin Mehmed'e yollanan elçi heyeti hep Türklerden ibaret olup, içlerinde bir tek Moğol yoktu. Heyetin başkanı da tanınmış şahsiyetlerden Mahmud Yalvaç idi. Ürgençli Kurumşi ailesinden Mahmud Yalvaç ve

¹⁰⁷ el-Hemedânî, *Câmi'ut-Tevârîh*, c. 1, s. 97.

¹⁰⁸ el-Sayyad, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁰⁹ el-Sayyad, *a.g.e.*, s. 29.

¹¹⁰ Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", *DİA*, C. 7, İstanbul, 1993, s. 368.

¹¹¹ Cüveynî, *a.g.e.*, C. 1, s. 28.

¹¹² Cüveynî, *a.g.e.*, C. 1, s. 33.

oğlu Mesud, Cengiz Han'a bir çok alanda büyük yardımda bulunmuşlardır¹¹³. Bunlara ek olarak Cürcenler de aldıkları yenilgiden sonra Mioğollara katıldılar¹¹⁴. Kerayitler, Naymanlar ve Merkitler gibi büyük kabileleri kontrol altına aldıktan sonra diğer kabileler de onun safına geçti. Örneğin; Şibir, Kesdiyın, Bayıt, Tukas, Kanglin, Kıpça'ud, Tenlek, Tö'eles ve Tasları ve Bacigidlerin bu tarafında oturan Orman halklarını tabi kıldıktan sonra, Cuci komutanlığındaki Moğollar, Kırgızların tümen ve binlik komutanlarını ve Orman halklarının komutanlarını da yanına alarak geri dönmüşlerdir.¹¹⁵ Cengiz Han bu kabileleri yendikten sonra Doğu ve Batı Asya'ya gerçekleştirileceği seferlere hazırlanmaya başladı.

1.2.2. Cengiz Han'ın Doğu ve Batı Asya Seferleri

Cengiz Han'ın devasa bir imparatorluk meydana getirebilmek için büyük zaferler kazandığı bilinmektedir. Bu zaferler aynı zamanda yenilikleri de beraberinde getirmişti. Cengiz Han kalabalık ve kudretli olan sülaleleri ve bunların yarattıkları gümrükleri yıkmış ve en sonunda kendi istediği gibi yepyeni bir hayat düzeni kurmuştur.

Kurulan imparatorluğun sınırlarını oğulları ve torunları genişletmiştir. Cengiz Han imparatorluğu kurduğu sıralarda Asya ufak feodal devletlere bölünmüş şekilde bulunmakta idi. İç Asya sahasında ise Karahıtaylar¹¹⁶ yer almaktaydı. Miladi 907'de T'anglardan sonra kurulan K'itan İmparatorluğu 1125'de ikiye ayrıldı. Kitanların batıya giden kolu Karahıtay olarak Tiyanşan'ın orta kısmında yaşamıştı. Çin'in güneyinde ise Song/Sung sülalesi bulunmakta idi. Bu da 960'larda kurulmuş ve Kubilay'ın 1279'daki istilasına kadar devam etmişti. Çin, kuzey ve güney Sunglar olmak üzere ikiye ayrılmış, Kuzeyi 1127'de Chin'ler, güneyi ise Kubilay tarafından 1279'da yıkılmıştır. Kuzey Çin bölgesinde Chin (Jin) sülalesi bulunuyordu. İslam kaynakları bunlara Altın Han, Türkler ise Çürçit demişlerdir. 1204'te Cengiz bunları da ortadan kaldırmıştır. İslam ülkelerinde ise, İran sahasında birçok devlet bulunuyordu. Bunların başında Abbasi Devleti geliyordu. Cengiz Han'ın imparatorluk kurduğu sırada Nasir, Zahir, Müstansır ve Müstasım baba oğul sülaleleri vardı. Aral'ın güneyi olan Hârizm sahası ve Batı Türkistan'ın birçok yerinde Hârizmşahlar hâkimdi. Hindistan'da Memlük denilen Delhi

¹¹³ Ahmet Temir, *a.g.e.*, s. 93-94.

¹¹⁴ el-Müstevfî, *Târîh-i Güzâde*, s. 580.

¹¹⁵ Ahmet Temir, *a.g.e.*, s. 81, 104.

¹¹⁶ Geniş bilgi için bkz; Ahmet Taşağıl, "Karahıtaylar", *DİA*, c. 24, İstanbul, 2001, s. 415 vd.

Sultanları, Afganistan sahasında ise Gurlular bulunuyordu. Bingale’de Khalaç Türklerinin sultanlığı vardı. Cengiz Han’ın ilk yıllarında Hârizmşahların başında Muhammed Tekiş bulunmaktaydı. Daha sonra Alâaddin Muhammed başa geçti. Alâaddin Muhammed’in oğlu Celâleddin, Hârizmşahların batısına hâkimdi. Bağdat taraflarına hâkim olan Abbasilere kadar arada çeşitli devletler ve atabekler bulunuyordu. Bunların başlıcaları; Musul Atabekleri ile Halep, Sincar, Şam Atabekleriydi. Diyarbakır’da Artukoğulları bulunmaktaydı.

Azerbaycan’da Arran taraflarında Şeddadoğulları bulunuyordu. Bunların kuzeyinde Şirvanşahlar vardı. Anadolu’da da Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti bulunuyordu. Sivas–Malatya tarafları, Dânişmendlilerin idaresinde idi. Erzincan’da Mengücekoğulları, Erzurum taraflarında Saltukoğulları yer alıyordu. İran Azerbaycan’ı taraflarında Atabeklerden İldenizoğulları vardı. Güney İran yani Fars’da Salgurlular, Luristan’da Hezâresb Atabekleri, Diyarbakır–Musul taraflarında İnaloğulları vardı¹¹⁷.

Görüldüğü üzere Cengiz Han’ın imparatorluk kuracağı sahada irili ufaklı birçok devlet bulunmaktaydı. Bu devletlerin hükümdarları kimi zaman başarılı kimi zaman da başarısız olmuşlardı. Sonuç olarak Cengiz Han bütün bu irili ufaklı devletleri yıkarak ülkesinin sınırlarını genişletmiş, büyük Moğol İmparatorluğunu başarılı bir şekilde kurmuştur.

13. yüzyılda tarih sahnesine çıkan Moğollar her yeri alt-üst ettikten sonra fetihlerini doğuda Kore (Solangka) batıda ise Almanya’ya kadar uzattılar. Moğollar kendilerine düşman olan kabileleri affetmemiş ve milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuşlardır. Kalabalık şehirleri moloz yığınına çevirerek, kültür merkezlerini yok etmişlerdir¹¹⁸.

Moğol İmparatorluğunun sınırlarını genişletmek amacıyla doğuda Tangut, Kore ve Mançurya, batıda da Karahıtay ve Hârizmşah devleti üzerine sefer düzenlemişti. Bu seferler sonucunda Hârizm, Maveraünnehir, Horasan Cengiz İmparatorluğu’nun bir parçası oldu. Biz de Moğolların Doğu ve Batı Asya’da yaptığı seferler hakkında genel anlamda bilgiler vermeye çalışacağız.

¹¹⁷ Menşure Güney, *a.g.e.*, s. 43.

¹¹⁸ Masudul Hasan, *History of Islam* (Classical Period 1206-1900 C.E), Volume II, Islamic Publicatins Ltd, Pakistan, 1988, s. 1.

1.2.2.1. Cengiz Han'ın Doğu Asya Seferleri

1.2.2.1.1. Otrar Seferi

Otrar şehri¹¹⁹ Moğolların olağanüstü büyüklükteki bir orduyla ele geçirmeye çalıştıkları şehirlerin ilkidir. Şehir kalesi Moğollar tarafından tüm yönlerden kuşatılmıştı. Şehir bu kuşatmaya 5 ay kadar direnebilmişti. Savunma gücü gittikçe düşen kuvvetlere karşı Moğol ordusu harekete geçmiş ve şehri ele geçirmiştir.

Cüveynî olayı şöyle anlatır: “Kaleyi ele geçirinca halkı suçlu suçsuz ayırt etmeksizin bir sürü gibi toplamaya başladılar. Daha sonra da işe yarar meslek sahipleri hariç halkı katledip şehri talan ettiler. Şehrin yöneticisini de esir aldılar.”¹²⁰ Moğollar, işgal ettikleri yerlerin yöneticilerini kana susamışlıklarını tatmin için türlü türlü işkenceler yapmak amacıyla esir alırlardı. Bu işkenceler öyle boyutlara ulaşmıştı ki; Yanal Han'ı yakaladıklarında, Cengiz Han'ın emriyle gözlerine ve kulaklarına gümüş eritip dökmüşlerdi. Bu işkence sebebiyle Yanal Han hayatını kaybetti.¹²¹

Fuad Sayyâd, Moğolların Otrar şehrini işgalleri hakkında şu yorumda bulunmaktadır: “Moğollar herhangi bir şehri ele geçirdiklerinde oranın halkını; Yanal Han'ın öldürdüğü Moğol tüccarlarından ötürü duydukları kin sebebiyle, intikam almak amacıyla katlederlerdi.”¹²²

Otrar şehrinin Moğolların eline geçmesi, stratejik açıdan Mâverâünnehir bölgesinin tamamının düşüşü anlamına geliyordu.¹²³

1.2.2.1.2. Cend Seferi

Moğol ordularının ikincisi Cengiz Han'ın en büyük oğlu Cuci'nin komutası altındaydı. Hedeflerinde ise Cend şehri ve Müslümanların Seyhun nehri üzerinde bulunan kalelerinden biri vardı. Ordu komutanıyla birlikte Cend şehrine vardığında Seyhun nehri üzerindeki pek çok kale ve şehri el geçirmiş durumdaydı. Böylece, komutan bu meşhur nehir üzerinde neredeyse tam bir hâkimiyet kurmuştu. Ordunun şehre yaklaşmasının ardından şehir valisi, canlarını ve vatanlarını savunma işini halka bırakarak gece vakti şehri terk etmişti. Moğol ordusu bu sırada şehrin etrafına surları

¹¹⁹ Otrar: Mâverâünnehir bölgesindeki Harzemşahlar Devleti'nin doğu sınırında, Seyhun nehri üzerinde Farab yakınlarında bulunan bir şehirdir. Asya'nın doğusu ve batısı arasındaki ticaretin anahtarı sayılırdı. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. 1, s. 218.

¹²⁰ Cüveynî, *Fâtihu'l-Âlem*, s. 111-114.

¹²¹ Nesevî, *Sîretü's-Sultân Celâlidîn Mengübertî*, s. 91.

¹²² Fuad Sayyâd, *el-Moğol fi't-Târîh*, s. 113.

¹²³ Muhammed Sallâbî, *a.g.e.*, s. 114.

yıkmak için mancınıklar yerleştirmişti. Moğolların bu savaş hazırlıklarını gören halk kendi aralarında ayrılığa düştü. Bazıları şehri savunmak gerektiğini söylerken bazılarıysa hemen teslim olmak gerektiğini, savunmanın bir faydası olmayacağını söylemeye başlamıştı. Halkın bir kısmı böylece Moğol öfkesinden kurtulabileceğini düşünüyordu. Bu fikrin halkın çoğunluğu tarafından desteklendiğini söylemek mümkündür. Çünkü Moğol ordusu şehir içinde herhangi bir mukavemetle karşılaşmamıştı. Halk kendi arasındaki bu fikir ayrılığıyla uğraşırken Moğollar şehrin surlarını tüm yönlerden yıkmaya başlamıştı. Böylece halkın bir kısmı teslim olurken bir kısmı da savaşmış ama bir süre sonra ordu şehre ulaşmayı başarmıştır. Komutan Cuci fethettiği bu şehre kendisine sadık bir vali atadıktan sonra ordusuna Harezm bölgesine geçme emri vermiştir.¹²⁴

1.2.2.1.3. Buhara Seferi

Cengiz Han'ın Mâverâünnehir'de ilk aldığı şehirlerden biri Buhara oldu. Şehir 10 Şubat 1220 tarihinde Moğol orduları tarafından işgal edilip yağmalandı¹²⁵. Cengiz Han, Buhara¹²⁶ halkına eman verdikten sonra onlardan kendisi için erzak ve silah hazırlamalarını istedi. Buhara halkı da bu isteği hemen yerine getirdi. Daha sonra da onlardan Buhara kalesine sığınarak teslim olmayı reddeden dört yüz kadar Müslüman süvariye karşı kendisinin yanında savaşmalarını emretti. Moğol ordusu kaleyi ele geçirdi halkın ve idarecilerin önünde onların her şeylerinin alınmasını, sadece elbiseleri bırakılarak şehir dışına sürülmelerini emretti. Ardından askerlerine şehre girmelerini ve önlerine geleni soyup öldürmelerini emretti. Şehir yasa boğulmuş, kadınlar esir edilmiş ve Moğollar her türlü barbarlığı göstermişti. İbnü'l-Esîr olayı şöyle anlatır: “Buhara şehri sanki daha önce hiç orada değilmiş gibi yerle bir olmuştu. Pek çok kadın tecavüze uğramış, insanlar ise içinde buldukları vaziyet sebebiyle hiçbir şey yapamamıştı.”¹²⁷

Moğol ordusu ilim ve sanat erbabı olmakta şöhret bulmuş Buhara halkını bu denli bir zulme tabi tuttuktan ve evlerini harabeye çevirdikten sonra şehirden sürmüştür.

¹²⁴ Muhammed Sallâbî, *a.g.e.*, s. 91-92.

¹²⁵ Ramazan Şeşen, "Buhara", *DİA*, C. 6, İstanbul, 1992, s. 363 vd.

¹²⁶ Buhara: 12 fersahlık bir alana yayılmış korunaklı büyük bir şehirdir. Mâverâünnehir bölgesinde bulunan, verimli arazileri ve akarsuları olan mamur bir memleketdir. Halkı okçuluk ve savaşçılıkta mahirdir. Bkz. Seyyid Yusuf el-Hadi (ed.); *Hudûdü'l-Â'lem Mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib* (Tahkik ve Tercüme Seyyid Yusuf el-Hadi), Kahire, 1999, s. 126.

¹²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, c. 10, s. 340.

İbnü'l-Esîr, Buhara halkından Horasan bölgesine kaçmayı başarmış birinin ağzından oradaki katliamı şöyle aktarmaktadır: “Geldiler, yaktılar yıktılar, öldürüp yağmaladılar sonra da çekip gittiler.”¹²⁸ Cengiz Han’ın ordusu, Otrar, Cend ve Buhara şehirlerini ele geçirdikten sonra Hârizmşah Muhammed’in başkenti olan Semerkant’a yönelmiştir.

1.2.2.1.4. Semerkant Seferi

Buhara’dan sonra Cengiz Han ordusuyla Hârizmşah Muhammed’in başkenti olan Semerkant’a¹²⁹ yönelmiştir. Cengiz Han Semerkant’a geldiğinde Otrar kuşatmasında olan Çağatay ve Ögedey de babalarının kuvvetlerine katıldılar. Askeri dinlendirmeye bırakan Cengiz Han şehrin surlarını, kale kapılarını, kuleleri ve siperleri inceledi¹³⁰.

Şehir halkı öncekiler gibi direnmeye çalışmış ama Moğol korkusu kalplere iyice yerleşmiş olduğundan, halkın tamamı kendilerinin ve ailelerinin canını kurtarma derdine düşmüştür. Bu sebeple şehrin kapıları orduya açılmış, onlar da halka her istedikleri şeyi yapmıştır. Halkın bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı ağır şekilde yaralanmış, bir kısmı da perişan bir hale düşmüştür. İbnü'l-İbrî bu vakıa hakkında şöyle demektedir: “Cengiz Han bir gecede Semerkant halkından üç yüz bin kişiyi öldürmüştür.”¹³¹ Moğollar, Buhara’dan sonra yalnız Maverâünnehir’in merkezi değil, kürre-i arzın en büyük bir ticaret ambarı hükmünde bulunan Semerkant’a vasil oldular. Semerkant’ın alınmasından sonra Cengiz Han askerlerini dinlenmeye çekti. Nitekim askerler çok fazla savaşmış ve uzun mesafeler kat etmişlerdi. Atlar yorgundu. Şehrin yakınlarında güzel otlakları olan dağlık bir alana yerleştiler¹³². Semerkant’ın alınmasının ardından Moğol ordusu yönünü Batı Asya’ya çevirdi.

¹²⁸ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 10, s. 345.

¹²⁹ Semerkant: Soğd vadisi ve Soğd kasabasının güneyinde büyük ve güzel bir şehirdir. Geniş caddeleri ve arazileri, yüksek yapıları ve köşkleri, hanları ve hamamları bulunur. Şehri çevreleyen, aşılmaz derecede dayanıklı bir sur ve bu sur etrafına kazılmış bir hendek vardır. Tarım açısından son derece bereketli topraklara sahiptir. Dört farklı kapısı bulunmaktadır. Şehre bağlanmış su güney tarafındaki Keş kapısından gelmektedir. Bu nehir üzerine pek çok farklı noktada köprüler inşa edilmiş ve böylece suyun şehre ulaşması sağlanmıştır. Nehir şehrin caddeleri içerisinde dolanmakta ve pek çok eve su sağlamaktadır. İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müştâk* c. 1, s. 457.

¹³⁰ Ağaldağ, *a.g.e.*, s. 272.

¹³¹ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Yuhannâ İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, Beyrut, 1985, s. 235.

¹³² Cüveyni, *a.g.e.*, s. 147

1.2.2.2. Cengiz Han'ın Batı Asya Seferleri

1.2.2.2.1. Hârezm Seferi

1218'de elçiler hariç tamamı müslüman olan 450-500 kişilik bir Moğol ticaret kafilesinin Otrar'da Vali Gayır Han İnalçık'ın emriyle öldürülmesi üzerine Cengiz Han 1219 yılının sonlarına doğru Hârezm'i¹³³ istilâ etmeye başladı. Moğol kuvvetlerinin yaklaşması, Alâeddin Muhammed Hârezmşah'ı Hârezm'den ayrılmak zorunda bıraktı. Halkın başa geçirdiği Humârtegin adlı bir kumandan 90.000 kişilik ordusuyla Moğol birliklerine karşı koymaya çalıştıysa da başarılı olamadı ve şehir birkaç ay sonra düştü.¹³⁴ Her zaman olduğu gibi şehirde katliam yapan Moğol askerleri daha sonra da Ceyhun nehri suyunun şehre ulaşmasını engelleyen seddi yıkmışlar ve halkın çoğu sular altında kalarak boğulmuş, evleri yıkılmıştır. İstilaya uğrayan diğer şehirlerden kaçarak buraya gelenler, saklanarak veya ölü zannedilerek kurtulanlar olduysa da sel ve ağır tahribattan sonra halktan neredeyse hiç kimse kurtulamamıştır.¹³⁵

1.2.2.2.2. Nesâ Seferi

Moğol ordusu Nesâ Şehrini¹³⁶ ele geçirince daha önceki şehirlerde olduğu gibi burada da korkunç bir katliam gerçekleştirmiştir. Nesevî bu katliamı şöyle anlatmaktadır: “Sabah olunca Moğollar şehrin surlarından inmeye başladılar. Daha sonra halkı kadın erkek, çoluk çocuk ayırmaksızın sanki bir koyun sürüsü gibi toplayıp Gadriban denilen bahçelerin arkasındaki geniş araziye götürdüler. Bağrışmalar ve ağlamalar hiç susmuyordu. Halka birbirlerinin ellerini bağlamalarını emrettiler, halk da korkudan denileni yaptı. Şayet dağılsalar ve savaşmaksızın kurtulmaya çalışsalar çoğu kurtulabilirdi. Çünkü yakınlarında bir dağ bulunuyordu. Bu dağ üzerinden kaçabilirdi. Moğol ordusu elleri bağlı halkı teker teker taşlar üzerine yatırarak öldürmeye başladı.”

¹³³ Hârezm: Ceyhun nehir kıyısında büyük bir şehirdir. Halk şehri kendi dilinde Gürgeç ismiyle anar. Cürcâniyye şeklinde Arapça'ya girmiştir. Önceleri Hârezm şehrine Feyl denmekteydi. Daha sonraları da el-Mansurâ denilmeye başlanmıştır. Yâkût el-Hamevî buradan daha büyük, daha zengin ve daha güzel bir şehir görmediğini söyler. Ancak Moğol istilâsı Hârezm'deki ilim ve kültür hayatını tamamen yok etmiştir. Bkz; Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. 2, s. 122.

¹³⁴ Abdülkerim Özeydın, "Hârezm", *DİA*, c. 16, istanbul, 1996, s. 217-220.

¹³⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. 10, s. 361.

¹³⁶ Nesâ: Horasan bölgesindeki bir şehirdir. Serahs'la arasında iki günlük, Merv'le arasında beş günlük, Ebiverd ile arasında bir günlük, Nişâbur'la arasında altı veya yedi günlük mesafe vardır. Bkz; Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. 5, s. 282.

Muhammed b. Ahmed el-Nesevî *Sîretü's-Sultân Celâlidîn Mengübertî* adlı eserinde bu korkunç manzaraya dair açtığı bölümü şu cümlelerle tamamlamaktadır: “Nice kanlar akıtılmış, nice namus kirletilmiş, nice çocuk annelerinin kucağında öldürülmüştür. Moğollar o gün yetmiş bin kişiyi katletmiştir.”¹³⁷

1.2.2.2.3. Merv Seferi

Pek çok şehir ve kaleyi ele geçirdikten sonra Moğol ordusu Merv Şehrine¹³⁸ teslim olmaları için bir haberci gönderdi. Halk da bu öneriyi kabul etti çünkü Moğol ordusuna karşı koyacak güçleri yoktu. Teslim olmayı kabul ettikten sonra şehrin seçkinlerinden oluşan bir grubu Moğol ordusuna gönderdiler. Moğollar onları görünce yakaladılar ve onlardan şehir halkından mal mülk sahibi, zanaat erbabı kimselerin isimlerini yazmalarını istediler. Sonra da listeyi alarak halktan bu kimseleri teslim etmelerini talep ettiler. Halk da kendisine söyleneni yaptı. Ardından Merv’de bulunan askerler tutsak edilmiş halde getirildi ve birer birer öldürüldü. Halk bütün bu olanları seyrediyor fakat ağlamaktan başka bir şey yapamıyordu.¹³⁹

Katliamın ardından Moğol ordusu erkekleri hanımlarından, çocukları annelerinden ayırmaya ve hoşlarına gidenleri köle olarak almaya başladılar. Bu durum dört gün boyunca aralıksız devam etti.¹⁴⁰ İbnü'l Esîr hadiselere dair şunları söylemektedir: “Dördüncü günde Moğollar, halkın tamamını öldürmekle görevlendirildi. Komutan, halkın kendilerine asi olduğunu söylüyordu. Böylece halk tamamen katledildi. Ölüler sayıldığında toplamda yetmiş bin kişi olduğu ortaya çıktı.”¹⁴¹

Cüveynî bu olay hakkında şöyle demektedir: “Özetle şöyle diyebiliriz ki; Moğol ordusundan her bir asker üç yüz veya dört yüz kişiyi öldürmüştür. Moğol ordusu şehri terk ettikten sonra İzzettin Nabe adında o devrin zahitlerinden biri halktan bir grupta birlikte on üç gün boyunca ölüleri saydı. Saydıkları ölülerin toplamı en az yüz otuz bine

¹³⁷ Nesevî, *Sîretü's-Sultân Celâlidîn Mengübertî*, s. 114-115.

¹³⁸ Merv: Horasan bölgesinin en büyük şehirlerindedir. Önceleri Fars diyarından sayılırdı. Hz. Osman'ın hilafeti zamanında Hatem b. en-Nu'mân el-Bâhilî burayı fethetmiştir. Ebu Abdullah Şihâbeddîn Yakut el-Hamevî; *el-Mucemü'l-Büldân*, c. I, Beyrut, 2008, s. 97.

¹³⁹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, c. 10, s. 359.

¹⁴⁰ Cüveynî, *Fâtihu'l-Âlem*, c. 1, s. 180.

¹⁴¹ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, c. 10, s. 359.

ulaşmaktaydı.¹⁴² Bu rakamın içinde çöllerde, mağaralarda ve köylerde öldürülenlerin olmadığını da düşünmek gerekir.

Ragıp es-Sercânî Merv halkının uğradığı katliama dair şu yorumda bulunmaktadır: “İnsanın hayal dahi edemeyeceği derecede büyük, Yüce Allah’ın Âdem’i ilk yarattığı günden bu yana dünya üzerinde benzeri yaşanmamış bir hadisedir. Merv şehri yok olmuş, ismi tarihe gömülmüş, haritadan silinmiştir. Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh.”¹⁴³

Cüveynî ve İbnü'l Esîr’in ölümlerinin sayısı hakkındaki görüş ayrılıkları, bahsi geçen sayıların çok büyük olmasından ileri gelmektedir. Bu durum İslam toplumunun yaşadığı psikolojik şokun etkilerinden biridir. Bu noktada bizim tercihimiz Cüveynî’nin verdiği sayının daha doğru olduğu yönündedir. Çünkü onun verdiği sayı, ölümleri bizzat sayma işini üstlenen bir tanığa dayanmaktadır. İbnü'l Esîr’in verdiği bilgi ise Moğol istilasından kaçmış birinin nakline dayanıyor olabilir.¹⁴⁴

1.2.2.2.4. Nîşâbur Seferi

Cengiz Han’ın emriyle oğlu Tuluy Han Nîşâbur Şehrine¹⁴⁵ gelerek burayı beş gün boyunca muhasara altında tuttu ve beşinci günde şehir, kapılarını Tuluy Han’a açtı. Böylece Merv halkına yaptıkları gibi Nîşâbur halkı da çöle sürüldü ve katledildi. İbnü'l Esîr bu olayla alakalı olarak: “Moğollar Merv şehri halkını katledince onlara halkın çoğunun kurtulduğu ve İslam diyarlarına kaçtıkları söylendi. Bu sebeple Nîşâbur halkının tamamının kafasının kesilmesi emredildi ki kimse kurtulmasın” demektedir.¹⁴⁶

Böylece katliama uğrayan pek çok şehir harap oldu ve sanki daha önce var olmamış gibi silinip gitti. Hatta Moğol ordusunun işlediği suçları, katlettiği insanları ve kana susamışlıklarını görenler onların sırf bu işler için yaratıldıklarını zannetmeye başladı. Cüveynî bu konuda şunları söyler: “Geçtikleri yerlerde ne bir canlı ne de bir ev bıraktılar. Hatta kedileri ve köpekleri bile öldürdüler. Katlettikleri halkın etlerini akbaba ve kurtlara bırakıyorlardı.”¹⁴⁷

¹⁴² Bkz; Cüveynî, *Fâtihu'l-Âlem*, c. 1, s. 180-182.

¹⁴³ Ragıp es-Sercânî, *Kıssâtu't-Tatar min'l-Bidaye ila Ayn Câlût*, Kahire, 2006, s. 42.

¹⁴⁴ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. 5, s.114.

¹⁴⁵ Nîşâbur: Horasan bölgesi şehirlerindedir. Pek çok doğal güzele, mamur bir yapıya ve tarım açısından zengin topraklara sahiptir. Doğu bölgesinin eşiği sayılmaktadır. Pek çok alim ve fazıl insan yetiştirmiştir. Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd*, s. 473.

¹⁴⁶ İbnü'l Esîr, *a.g.e*, c. 10, s. 360.

¹⁴⁷ Cüveynî, *Fâtihu'l-Âlem*, c. 1, s. 193.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MOĞOL ORDUSU'NUN MEYDANA GELİŞİ, TEŞKİLATLANMASI VE ORDU BİRİMLERİ

2.1. Moğol Ordusu'nun Meydana Gelişi Ve Askerlerin Hazırlanması

Ordu, devlet mevcudiyetini sağlama ve devletin bekasını koruma açısından önemli unsurlardandır. Cengiz Han bu hakikati tam manasında idrak etmiştir. Bunun sonucunda, devletini korumak için güçlü bir ordu teşkil etmiş ve genişletmek için çaba harcamıştır. Ancak Cengiz Han'ın bu denli güçlü bir orduyu kurma nedenlerini tartışmadan önce onu meydana getiren faktörleri ele almak önem arz etmektedir.

Askerî kuvvetlerin kuruluşuna neden olan etkenlerin başında, babasından aldığı aşiret liderliği mirası vardır. Mülk olan aşiret ve halkını korumak için büyük bir orduyu kurmak dışında herhangi bir çıkar yolu bulunmuyordu. Zira o, içeriden ve dışarıdan gelecek tehlikelere karşı koyabilmek, askerin ihtiyaçlarını karşılamak, ailesinin güvenliğini sağlamak ve kendi egemenliği altına giren müttefiklerinin huzurunu ve güvenliğini temin etmekle yükümlüydü.

Sahip olduğu güç ona saygınlık kazandırmış ve başkaları üzerinde korku etkisi yaratmıştır. Aynı zamanda güçlü kişiliği ile birlikte günbegün artan liderlik vasıflarına karşı itibar kazandırmıştır. Kerayit, Nayman ve Tatar gibi bölgenin güçlü kuvvetlerine karşı kazanılan zaferler, Cengiz Han'a daha fazla güven duyulmasına ve ardından yeni zaferlerin kazanılmasına zemin hazırlamıştır. Böylece geriye kalan diğer kabileler de ona boyun eğmek zorunda kalarak hükümlanlık noktasında onun nihai hedefine ulaşmış Moğol devletini kurmasını sağlamışlardır.

Miladî 13. yüzyılda temelleri atılan bu genç devletin dayanacağı güçlü ve yeterli bir kuvvet olmadan devletin varlığını devam ettirmesi mümkün değildi. İşte bu sebeple kurulacak ordu bu devletin belkemiğini, sembolünü ve şiarını temsil edecekti.

Cengiz Han elindeki güçlü ordusu sayesinde mevcudiyetini çevresindeki bütün uluslara tasdik ettirerek, boğun eğmekte direnen bütün kabile ve ulusları itaat altına aldı. Zira bu ordu devleti temsil eden düzenli ve resmi bir kurum hüviyetini taşımaktaydı.

Moğol ordusunun kuruluşundan bahsetmeye gelince, bu ordunun kuruluşuna ön ayak olan uygun bir iklim vardı. Nitekim Moğol çocukları erken dönemlerinden itibaren atlı gruplarına katılıyor ve çöllere seyahat ederek güçlülük ve acımasızlık nitelikleri

kazanıyorlardı. Bu durum da tüm halka güçlülük, atılganlık ve keskinlik kazandırıyordu. Dolayısıyla söz konusu nitelikler, zorlu koşullarda sıkıntılara karşı koyabilecek bir ordunun çekirdeğini meydana getirdi.

Her bir kabile çatışmalarda uzmanlaşan adamlara itimat ediyordu. Bu kabileler arasında bulunan Kıyât kabilesinin lideri Yesügey Bahadır'ın kahramanlıkları, onu diğer kabileler nezdinde ün sahibi yapmıştı¹⁴⁸. Yesügey Bahadır'ın Tatar, Merkit ve Kerayit gibi güçlerden meydana gelen kuvvetlere karşı çıkmak için yeterli güce ihtiyacı vardı. Başlangıçta hasımlarına karşı ani baskın yapan birliklere komutanlık yapmıştı¹⁴⁹.

Yesügey Han'ın ölümünden sonra oğlu Timuçin (Cengiz Han) babasının yerine geçmiş ve kabile liderliğini yürütmüştür. Cengiz Han, babasının güvendiği kabile içinde bulunan kişilerle çevrede bulunan kuvvetlere karşı çatışmaya devam etmiştir. Bu da Kıyât kabilesi ve müttefiklerinin Moğol ordusunun temelini oluşturduğunu ve kuruluşunda önemli bir amil olduğunu göstermektedir¹⁵⁰.

Timuçin (Cengiz Han) babasının ölümünden sonra müttefik kabilelerin liderliğine başlamış ve kendilerine yönelen dış tehditlere karşı çıkmıştır. Bu otuz yıl boyunca devam etmiştir. Kendisine özellikle askerî uygulamalar hakkında değerli bilgiler veren Kerayit Hanı Ong Han'la birlik kurmuştur¹⁵¹.

Bu süreçte elinde bulunan birliklerle, büyük kuvvetlere karşı çıkabilecek gücü vardı. Ancak bu birlikler ordu olarak anılmıyordu. Zira emri altında bulunan askerler resmi değildi. Başından itibaren kabilelerin katıldığı bir örgütlenmeydi. Kıyât kabilesi ve onunla hareket eden veya egemenliği altında bulunan Casiran, Merkit, Taycot, Kongrat, Tatar ve diğer kabileler Cengiz Han'ı desteklemiş ve daima zafer elde etmişlerdir¹⁵².

Bu süreç Timuçin'in (Cengiz Han) lider olmadan önce ordunun temellerini attığı dönem olarak anılabilir. Fakat miladî 1206 / hicrî 603 yılı asıl kuruluş dönemidir. Bu dönem içerisinde ordu hazırlanmış, düzenlenmiş ve taksimatı yapılmıştır. Elbette söz konusu bu araştırma sürecinde odaklanacağımız konu Moğolların bu yıldan sonra elde

¹⁴⁸ B. Y. Vladimirstov, *Hayat-u Cengizhan el-İdarîyye ve'l Siyasîyye ve'l Askerîyye*, Arapçaya çev. Dr. Saad el-Gamidi, Riyad, 1983, s.25-26.

¹⁴⁹ Vladimirstov, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁵⁰ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, s. 25-26.

¹⁵¹ Vladimirstov, *a.g.e.*, s. 16-17

¹⁵² Vladimirstov, *a.g.e.*, s.18.

ettikleri kazanımlardır. Zira Moğollar bu tarihten sonra dünyaya kendilerini göstermişlerdir.

Cengiz Han'ın hayatı çatışmalar ve savaşlarda geçmiştir. Çocukluk döneminden itibaren 40 yıl boyunca yerel halk ve bölgede yerleşik kabilelerle çatışmalara girmiş ve ünlü bir lider olmuştur¹⁵³.

Bu bakımdan burada yazacağımız Moğol ordusunun miladî 1206 / hicrî 603 yılından sonra düzenlendiğini söylemek mümkündür.

Ordudaki askeri birliklerin oluşturulması konusunda Cengiz Han, Kıyât kabilesi veya müttefik kabileler başta olmak üzere egemenliği altında bulunan kabileler arasındaki gençlere önem vermiştir ve genç unsura dikkat çekmiştir.

On dört ile altmış yaşları arasında bulunan herkes askeriye'nin unsuru olarak kabul edilmiş ve gerektiğinde orduya katılması hususunda zorunluluk getirilmiştir¹⁵⁴. Askerî hizmete çağrılan bireyin imkânı dâhilinde silah, kıyafet ve çadır hazırlama zorunluğu bulunuyordu. Bunları yapabilen biri kendini ordu saflarında bir savaşçı olarak sunmalıydı. Hazırlanması ve teçizat sağlaması emrini alıp yapamayan kabileler ise askerî hizmete katılan hayvanları denetlerlerdi. Zira bu hayvanlar önemli askerî işlerde kullanılıyordu. Dolayısıyla onların denetlenip hazırlanması elzemdi. Bununla beraber dıştan gelen unsurlar miladî 1206 / hicrî 603 yılında Cengiz Han liderliği altında Moğol olarak anıldı ve orduya katılımları sağlandı.¹⁵⁵

Moğollar, çocuklarına erken yaşlardan itibaren askerliği, ata binmeyi ve ok atmayı öğretiyorlardı. Bunun neticesinde çocuklar erken yaşlardan itibaren çatışma becerisi ediniyordu. Beş yaşını geçmeyen çocukların ata binmeyi öğrenmesi garipsenmemelidir. Gazan Han'ın söylediği gibi çocukların erken yaştan itibaren toplatılıp; çatışma ve kavgaların yasa, kanun, üslub ve talimatlarının öğretilmesi gerekmektedir. Ayrıca çocuklara giysi-keçe yapımını ve savaşçı askerler gibi birbirleriyle yüzleşmesini emretmiştir¹⁵⁶.

Beş yaşından önceki çocuklar at binmek konusunda ustalaşmış¹⁵⁷ ve çocuklar oynadıkları oyunlarda büyüklerin çatışmalarda yaptığı hareketleri taklit etmişlerdir¹⁵⁸.

¹⁵³ Seyyit Elbaz el-Ireyni, *el-Moğol*, Beyrut, 1967, s. 55.

¹⁵⁴ Runciman, Steven, *Tarihü'l Hurubil Salibiye*, (Arapçaya çev. Seyyit Elbaz el-Ireyni), Beyrut, 1980, C. 3, s. 417.

¹⁵⁵ el-Sayyad, *a.g.e.*, s. 361.

¹⁵⁶ Reşîdüddin Fazlullah el-Hemedânî, *Tarih-i Gazan Han*, Kahire, 2000, s. 81.

¹⁵⁷ Hemedânî, *a.g.e.*, s. 82.

Bu, Moğolların savaş, çatışma ve at binicilik sanatlarını çocukların zihninde henüz olgunlaşmadan önce pekiştirmeye verdikleri öneme dikkat çekmektedir. Bu ilerde meydana gelecek savaşlarda askerlerin beden ve zihin olarak hazır olmasında önem arz etmektedir.

Bütün Moğol askerleri çatışma eğitimlerine sürekli bir katılım gösteriyordu. Yaptıkları balık avcılığı üzerlerinde büyük bir etki yaratmış ve aylarca süren av seferlerinde özel teknikleri öğrenmişlerdi. Askerlerin gece gündüz askerî işlerde bulunması; onları çatışma ve savaşlarda her zaman ve her yerde hazır birer eğitici haline getirmiştir¹⁵⁹.

2.2. Ordunun Asker Sayısı

Cengiz Han'ın ordusunun büyüklüğünü hesaplamak asla kolay değildir. Ordunun büyüklüğüne dâir birinci el kaynaklarda birçok malûmât olup, abartılı rakamlar vardır. Günümüz tarihçileri ise hesaplamaları hep tümen üzerinden yapmış, 10.000 sayısını temel almış ve tümenlerdeki kayıplar hesaba katılmamıştır. Moğol ordusunun çekirdeğini Moğollar ve Türkler oluşturmuştur. Bunun yanında, istila edilen bölgelerdeki savaşçı güçler, Moğol ordusuna katılmaya zorlanmıştır. Özellikle Türk konar-göçer kabileler silah altına alınmıştır¹⁶⁰. Moğol ordusu sayısının hesaplanmasını zorlaştıran etken, sürekli askere alma ve verilen kayıplar mefhumundandır. Moğol ordusunun hesaplanmasında Hartog, Moğolistan'da yaşayan Moğolların bu yüzyıldaki sayılarından yola çıkarak şunları söylemektedir: “Moğol nüfusu hiçbir zaman fazla olmamıştır”. 1967'de Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nde nüfusun 1.200.000, İç Moğolistan Özerk Bölgesi'nde de, burada yaşayan Çinliler hariç 1.500.000 olduğu bilinmektedir. Buradan, 1967'de Baykal Gölü civarında yaşayan Moğollar ile birlikte toplam Moğol nüfusunun 3.000.000 ile 3.250.000 civarında olduğunu söyleyebiliriz. Cengiz Han, 1202–1227 yılları arasını aralıksız seferler ile çoğunlukla Moğolistan'dan uzakta geçirmiştir. Yüzyılın bu çeyreğinde Moğolistan'daki nüfusun büyüme oranı, muhtemelen düşüktür. 1227'deki toplam nüfus 400–500 binden fazla olmamalıdır. Bu durumda, Moğolistan'dan yola çıkan kuvvetler en fazla 70–80 bin asker civarında

¹⁵⁸ Marco Polo, *Rihlat Marco Polo*, (Arapçaya çev. Yahya Elheşab), C. 1, Beyrut, s.142.

¹⁵⁹ Polo, *a.g.e.* C. 2, s. 52.

¹⁶⁰ Alâeddin Atamelik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşâ*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1999, s.146; Hartog, *Cengiz Han*, s. 58.

görülmektedir ve belki de bu bile abartılı bir tahmindir. Yenilgiye uğratılan ya da teslim alınan düşman ordularından oluşturulan yardımcı kuvvetlerle birlikte (Çin, Harezm ve Güney Rusya seferlerinde verilen kayıplar da göz önüne alındığında), 1227'deki Moğol ordusunun toplam büyüklüğü için yaklaşık olarak 120.000 tahmini verilebilir.”¹⁶¹

2.3. Ordunun Teşkilatlanması

Türk devlet teşkilatında görüldüğü üzere Moğollarda da ordu-millet anlayışı hakimdi. Eli silah tutabilecek herkes gerekli olduğu takdirde askerdi. Ordu taksimatı on'lu esasa göre idi. Nitekim eski Türk ordusunda en büyük askeri birlik on bin kişilik kuvvet idi. Bu birlik için Tabgaçlar, Göktürkler ve Uygurlar “tümen” adını kullanmaktaydılar. Tümenler; binlere, yüzlere, onlara, ayrılmış her birinin ve başına kumandanlar (binbaşı, yüzbaşı, onbaşı) atanmıştı. Bu on'lu istem ilk defa Asya Hun imparatoru Mete Han devrinde (M.Ö 209-174) kullanıldı. Tüm Moğollar ya da başka bir ifadeyle “keçe çadırlarda yaşayan tüm aileler” Cengiz Han tarafından askeri bir teşkilat altına alınmışlardır. Her Moğol, yurdu ile belli bir askeri onbaşılığa mensuptu; bütün subaylar istisnasız Ak Kemik (yani bozkır asilzadeleri)'den idiler, geriye kalanların hepsi ise Kara Kemik'e mensuptular evde kalanlar için bile bir nevi mecburi hizmet vardı.

2.3.1. Onlu Sistem (Tümen, Mingan, Cagun, Arban)

Cengiz Han, Moğolların genişleme harekâtının en önemli unsuru olması sebebiyle, orduya ehemmiyet vermiş, onun selefleri de kurmuş olduğu bu sistemi geliştirmişlerdir. Cengiz Han ve onun takipçilerinin orduları genelde, aileleri ve sürüleriyle hareket eden kabile güçleri olarak kalma eğiliminde idiler. Moğol Devleti'nde uygulanan feodal ilkelerin hemen hepsi ordu için de geçerli idi. Neredeyse tümü hafif donanımlı süvariye ve yegâne silahları yay idi. Hâkimiyetinin başlangıcından itibaren ordusu içinde taktik ve donanım bakımından oldukça katkı sağlayan Moğol unsuru dışında, özellikle Türk¹⁶² ve Çinli unsurlar da bulunmaktaydı. Bu unsurların sayısı Moğollar, Batı Avrasya ve Orta Doğu'ya yayıldıklarında daha da artacaktır ¹⁶³.

¹⁶¹ Hartog, *Cengiz Han*, s. 59.

¹⁶²Ahmet Temir, *a.g.e.*, s. 385-400.

¹⁶³A. P. Martinez, “Some Notes on the Il-Xānid Army”, *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, V, 1986, s. 138.

Cengiz orduları, iki temel amaç olan taktik ve disiplini sağlamak üzere on binlik, binlik, yüzlük ve onluk olmak üzere, onluk (decimal) sisteme göre tanzim edilmişlerdi. Merkezî otoriteyi sağlamak ve kabilevî bağları ortadan kaldırmak bakımından en uygun yol, onluk sistem uygulamasıydı. Bu sistemle Moğol, Tatar, Kerayit, Nayman gibi unsurlar artık Moğol Ulus olarak bir otorite altında toplanmış ve hepsi birer urug olmuşlardı. Bu hiyerarşik düzenin Moğolca isimlerine baktığımızda; tümen (tümet), mingan (minkat), cagun (cagut), arban (arbat) olduklarını görürüz.¹⁶⁴ Elbette ki bu sistem, Cengiz Han'ın kendisi tarafından icat edilmemişti. Bu sistemin Mete Han'a kadar uzanan bir geçmişi olup, benzer uygulama Orta Asya menşeli diğer göçerler arasında da mevcuttu. Kitan ve Curcidler de bu sistemi kullanmışlardı. Cengiz Han, ast ve üstün katı sınırlarını belirleyerek itaatsizliğe kesinlikle taviz vermemiş, birlikler arası geçişi de ölüm cezası ile yasaklamıştır¹⁶⁵. Strateji ve lojistik amaçlar için ordu, çeşitli kamplara ayrılmıştır. Bunların kumandası, daruga, noyan veya noyin unvanlı, Cengiz Han ailesi ile bir şekilde kan akrabalığı bulunan kişilere verilirdi. Ordu içi disiplin ve sadâkat, akrabalığın önüne geçirilerek klanların dağılmaları önlenmiştir. Evlenme yolu ile Cengiz ailesine akraba olmuş kürgen veya küregen unvanlı kumandanlar, kadınlara nazaran daha alt mertebede bulunurlardı. Kadınlar bu birliği çeyizinin (incu) bir kısmı olarak getirirdi. Ordu savaş zamanında, sefer halinde iken Çin nizâmında olduğu üzere merkez (kol), sağ (baraungar), sol (caungar), levazımat, (çerbi) ve diğer bazı birlikler halinde düzenlenirdi¹⁶⁶.

2.4. Ordu Birimleri

Cengiz Han ordusunu geliştirmek ve hedefine varabilmek için emir ve talimatlar çıkartmıştır. Altmış yaş altındaki herkesin zorunlu askerlik yapması bunlardan biriydi¹⁶⁷. Böylelikle sayıca oldukça büyük bir ordu meydana geldi. Askerler oldukça ağır eğitimler verilerek yetiştiriliyordu. Bu ordu en baştan itibaren birçok savaşa katılmış ve ortaya güçlü, şiddetli ve dehşetli bir yapı çıkmıştır. Özellikle birikmiş savaş

¹⁶⁴Kasim Mohammad, Ğenimat, *Caişü'l-Moğoli fi Fatre ma beine*, (615-736), darü'lr-drub, 2016, s.40-46; Martinez, *a.g.m.*, s. 32-33.

¹⁶⁵ Barthold, *a.g.e.*, s. 409.

¹⁶⁶ Hartog, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁶⁷ Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed el-Kütübî ed-Dârânî ed-Dımaşkî (ö. 764/1363), *Fevâtü'l-Vefyât ve'z-zeyl 'aleyhâ*, Thk. İhsan Abbad, Beyrut, 1973, s. 97.

deneyimi, ordu mensuplarının liderlerine bağılılığı ve her birinin sorumluluk alması bu ordunun göze çarpan en önemli özellikleri arasındaydı.

2.4.1. Özel Koruma Birliğı

Cengiz Han özel koruma birliğini kendisi seçiyordu. Bu birlik deneyimli, bilgili ve öldürme konusunda uzmandı. Yüksek tabakadan seçilen ve başlangıçta 150 kişi olan bu birliğe Kaşıkçı adı veriliyordu¹⁶⁸. Seksen gece yetmiş gündüz vaktinde Cengiz Han'ı koruyorlardı¹⁶⁹.

Daha sonrasında ise muharip güçlerden 1000 kişi seçildi ve *Bahadır* olarak isimlendirildiler¹⁷⁰. Bunların görevi savaş ve çatışmalarda Cengiz Han'ı düşmandan korumak ve savaş sırasında ihanete uğramaması için onu emniyete almaktı¹⁷¹. Başka bir deyişle korumaların görevi birinci derecede savaşa katılmak değil önderlerini (Han) korumaktı¹⁷². Eğer önder savaşa katılmışsa bu birlik yanında dururdu. Zaman içinde kişisel koruma birliğı sayısının arttığını ve On bin askere ulaştığını söylemek mümkündür¹⁷³.

Cengiz Han diğer askerlere vermediğı imtiyazları korumalarına vermiş ve askeri operasyonlarının birinde Subutay/Sübütay Bahadır komutasında birlik göndermiş ve operasyon komutanına şöyle demiştir : ” *Kim emirlere uymuyorsa ve bu bilinirse, onu buraya getireceğim ve yerine başkasını koyacağım*”. Ancak korumaların durumu böyle kalmamış, Kubilay Han döneminde görev tanımları değişmiştir¹⁷⁴. Bu birliğin adı Kastıyan (Sadık Askerler) olarak değişmiş ve sayıları her biri dört subay tarafından komuta edilen on iki bin atlı olmuştur. Her biri üç bin askere komutanlık yapıyordu ve her üç bini; üç gün üç gece boyunca sarayda görevlerini yapıyorlardı. Bir grubun görevi bitince diğeri yerine geliyor ve görevini sürdürüyordu. Dört birliğin görevi bitince görev baştan başlıyor, gündüz vakti ise dokuz bin asker nöbetçilik yapmaksızın sarayda kalıyorlardı¹⁷⁵.

¹⁶⁸ Keshikçi: Gözlemci veya vasi anlamına gelir. Bkz; Abbas İkbâl, *a.g.e.*, s. 122.

¹⁶⁹ Barthold, *a.g.e.*, s. 548.

¹⁷⁰ Abbas İkbâl, *a.g.e.*, s.126.

¹⁷¹ Abbas İkbâl, *a.g.e.*, s. 122

¹⁷² Han: Moğolların lideri veya başkanı anlamına gelir. BKZ; Ğenimat, *a.g.e.*, 47-50.

¹⁷³ Barthold, *a.g.e.*, s. 550.

¹⁷⁴ Hemedânî, *Cevamiü'l Tarih*, C. 2, s. 237.

¹⁷⁵ Barthold, *a.g.e.*, s. 550.

Cengiz Han'ın hassa ordusu olan Keshikgi/Kaşıkçı onun ile birlikte merkezde yer almaktaydı. Keshikgide yer alan her lider, kendisine yeni bir birlik oluşturur veya miras olarak devralırdı. Ölümünde ise birliği, mirasçıları arasında pay edilirdi. Kalanlar ise koruma (korukçı) olurlardı. Kumandanları koruyan keshikten/kesigten adlı birlik ise seçme askerlerden titizlikle oluşturulurdu. Bu birlik ilk defa Cengiz tarafından oluşturulmuştu. Cengiz Han bu birliğin ilkel şeklini 1203 yılında, Kerayit ülkesinin fethi ardından kurmuştu. Muhafız veya hassa birliğinin yapısı şu şekildeydi: Muhafızlar gündüz nöbeti (turgavut) için 70 kişi, gece nöbeti için ise (keptevur) 80 kişi olup, toplamda 150 kişi idiler. Bu birlik içinde okçu (korçı), sofrta hizmetlisi (bavurçı), kapıcı/mâbeynci (egudençi) ve seyisler (ahtaçı) bulunmaktaydı. Savaş sırasında, kolda kendisi ile birlikte bulunan, bagatur/bahadır¹⁷⁶ şeklinde tesmiye edilen 1.000 kişilik askerî birlik, esas yükünü tutmaktaydı. Fakat Cengiz Han'ın 1206 kurultayı sonrasında hassa ordusunda köklü bir değişikliğe gittiği gözlenir. Çeşitli birimlerin sayıları önemli derecede artırılmıştır: Keptevurların sayısı 800 ve ardından 1.000'e; Turgavutların sayısı da doğrudan 1.000'e yükseltilmiştir. Okçuların sayıları da 1.000'e tamamlanmıştır. Daha önce sayıları 1.000 olan Bağaturlara ilaveten 6.000 kişilik bir birlik daha oluşturulmuştur. Böylece toplam sayı 10.000 olmuş, onluk sisteme uygun hale getirilmiştir¹⁷⁷. Hasa ordusu, ancak han sefere çıkar ise harbe giderdi. Ordugâhta Bagaturlar, Han'ın çadırının önünde (orda), Korçılar ve Turgavutlar sağında ve geri kalan birlikler ise solunda bulunurdu. Ordunun çekirdeğini oluşturan hassa ordusunun ne zaman ve nerede konuşlanacağına Cengiz Han'ın kendisi karar vermekteydi. Göçebe yaşamın beraberinde getireceği tehlikelerin ve beklenmedik gelişmelerin bilincinde olan Cengiz Han, kendisini sürekli ve kusursuz bir biçimde koruyacak, hassa/muhafız birliğinin gereğine inanmaktaydı. Yine her dâim hazır bir vurucu güç olması gereken Bagaturlar, hassa birliğinin diğer muhafızları tarafından hemen desteklenebilmeliydi. Bu muhafız birliğini, sadece Cengiz Han'ı koruyan bir askerî birim olarak düşünmek yanlıştır. Cengiz Han bu birliği aynı zamanda kendisi için güvenilir ve nitelikli muavinler yetiştiren bir mektep olarak da tasarlamıştır. Bu mektebe tabi olanlar, Moğol seçkinleri, aristokrasisi idi. Böylece Cengiz Han, Moğol halkını kolayca kendisine

¹⁷⁶ Geniş bilgi için bkz; O. Fuat köprülü, "Bahadır", *DİA*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 454.

¹⁷⁷ Barthold, *a.g.e.*, s. 436.

bağlayabilmekteydi. Bu birlikten, birçok seferi kumanda etmek üzere kumandan tayini yapılmıştır¹⁷⁸.

Hassa ordusuna asker alımının nasıl yapıldığına baktığımızda bir dizi yükümlülük ile karşılaşmaktayız. Hassa ordusuna sadece Moğol aristokrasisinden asker alındığı gibi, bir Mingan emîrinin oğlu, kendisi haricinde akrabalarından bir kişi ve çevresinden on kişi; bir Arban emîrinin oğlu da akrabalarından bir ve çevresinden üç kişi getirmekle yükümlüydü¹⁷⁹. Sınır karargâhlarında ve garnizonlarda ise Moğol olmayan unsurlar büyük oranı oluşturmurlardı. Daha sonra ise asıl orduya katılmışlar, kumandanların karargâhlarında yer almışlardır. Han ve ailesinden kişilere ait mezarları koruyan birliklerin de savaş zamanı orduya iştirak ettiğini ve daha sonra görevlerine döndüklerini görmekteyiz¹⁸⁰.

2.4.2. Atlılar

Moğol ordusunun en önemli birimlerindedir. At binmek ve atlı savaş sanatlarını öğrenmek bölgede bir gelenektir. Bu durum güçlü savaşçı unsurların meydana gelmesini sağlıyordu. Buna ek olarak atı ve biniciliği gündelik hayatlarının her safhasına yayarak binicilik yeteneklerini oldukça geliştirmişlerdi. Böylelikle düşman ve diğer tehlikelere karşı gelmişlerdi¹⁸¹. Öyle ki Moğollar at sırtında uyur ve atları ile yiyip içerlerdi. Ata çok fazla ata kıymet verilirdi; at sürüleri eski Moğolların başlıca servetini teşkil ediyordu: at sürüsü bulunmadıkça bozkırda yaşam imkânsız gibiydi. At, Moğol için nakil vasıtası idi, harpte ve avda ona hizmet eder, süt verirdi; Moğollar bugün ki göçebeler gibi, atın etiyle beslenirler, deri ve kılından istifade ederlerdi. Atlara çok ehemmiyet verilmiştir. Muhariplerin kuvveti buna göre takdir edilir, o veya bu kabilenin serveti malik oldukları at sürüleri ile ölçülürdü. İmparatorların davetine icap etmek veyahut kurultaya gitmek istemeyen Moğol prensleri (beyleri) atlarının zayıf olduğunu bahane ederek seyahate imkan bulamadıklarını söylerlerdi¹⁸². Moğollar, küçük, bodur, sağlam kemikli, geniş omuzlu ve harikulade bir mukavemettedir. Buna karşılık Atları da küçük, bodur, zerafetsizdir, “Kuvvetli bir boynu, biraz kaba bacakları, sık tüyleri vardır; fakat o, ateşi, kuvveti, tahamülü, kanatkarlığı, metin yürüyüşü ile fevkalade vasıfları

¹⁷⁸ Hartog, *Cengiz Han*, s. 51.

¹⁷⁹ Barthold, *a.g.e.*, s. 410.

¹⁸⁰ Barthold, *a.g.e.*, s. 411-419.

¹⁸¹ Ireyni, *a.g.e.*, s. 14-15.

¹⁸² Vladimirstov, *a.g.e.*, s. 63-64.

haizdi¹⁸³. Moğol askerleri yanlarında et ve süt gibi gerekli gıdaları taşır, ihtiyaç duyduğu ve yemek bulamadığı takdirde at etini yerlerdi ve bütün bunları erken yaşta tecrübe etmişlerdi¹⁸⁴. Bu durum Cengiz Han'ın orduyu kurmasında kolaylık sağlamıştır. Zira öldürme ve zor savaş taktikleri için özel eğitmenler bulunurdu. Bu yüzden her biri; beş at, kılıç, kalkan, yay ve oklar, üç ok kımı, nehirlerden çıkış sonrası elbise ve eşyaların kuru kalması için deri çanta¹⁸⁵ ve yağmurlardan korunmak için keçeden mamul küçük çadırlar taşırıldardı¹⁸⁶.

2.4.3. Piyadeler

Atlılardan sonra Moğol ordusunun en önemli birimi piyade birliğiydi. Düşmana karşı savaş, saldırı ve çatışmalarda büyük rolleri bulunurdu ve atlılar ile birlikte hareket ediyorlardı. Çoğunlukla atlılardan önde hareket ederlerdi. Zira onlara göre daha ağırlıkları vardı. Moğol bölgesinin zorlu yaşam koşulları, sakinlerinin öldürme sanatını öğrenmelerine neden olmuştu. Bunun yanında balıkçılık ve koyun otlatma gibi diğer günlük işler ise ordu üzerine olumlu etki yaratmıştı¹⁸⁷.

Piyade birliği atlılar ile beraber ordunun vurucu gücü olmuş ve bir bakıma günlük yaşamları öldürme ve savaşlarla geçmiştir. Gündelik olarak dağlar, vadiler ve zorlu bölgelerde savaş ve çatışma eğitimi görmüşlerdir. Bu eğitimlerde askerler, büyük savaşlara hazır durumu getirilmiştir¹⁸⁸. Miladî 1220 / hicrî 617 yılında Cengiz Han komutasında yüz veya iki yüz bin arasında askerden oluşan ordunun çoğunluğu atlılar ve piyadelerden oluşmuş ve Semerkant işgal edilmiştir. Atlılar ilk gün piyadeler ise ikinci gün gelmiş ve şehir sakinleri katledilmiştir. Daha sonra da askerlerine Müslüman şehir muhafızlarına pusu kurmayı emretmiştir. Öncelikle Moğol atlılarının Müslüman askerlerin önünden çekilmesini emretmiş ve ardından arkada bulunan Moğol piyadeleriyle birleştirmiştir. Bu planla Müslümanlar yenilmiş ve şehri zapt etmişlerdir. Şehirde yaşayan yaklaşık yetmiş bin kişi katledilmiştir¹⁸⁹.

¹⁸³ Grousset, *a.g.e.*, s. 234-235.

¹⁸⁴ Ireyni, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁸⁵ Polo, *a.g.e.*, C.1, s. 141.

¹⁸⁶ Polo, *a.g.e.*, C.1, s. 141.

¹⁸⁷ Cüveyni, *a.g.e.*, C.1, s. 19.

¹⁸⁸ Cüveyni, *a.g.e.*, C.1, s. 19.

¹⁸⁹ Abdulmuhammed Ayeti, *Tahrîr-i Tarih-î Vessâf*, (Thk. Turki Ferhengi), Tahran, 1982, s. 300.

2.4.4. Okçular

Düşmana karşı savaşlarda ok kullanan askerlerdir. Moğollar, hayatlarının erken dönemlerinden itibaren ok kullanımını öğrenmiş dağlık alanlarda avcılık yapmak suretiyle deneyim kazanmışlardır¹⁹⁰. Özellikle Cengiz Han'ın kardeşi Kassar okçulukta ustalaşmış ve kabilenin diğer üyelerine göre daha fazla ün kazanmıştır¹⁹¹.

Moğollar iki tür ok kullanmışlardır. Uzak mesafeler için ağır oklar, yakın mesafeler için ise hafif oklar ve keskin taş okları kullanmışlardır. Miladî 1220 / hicrî 617 yılında Cengiz Han kardeşi Tukoçar komutasında orduyu Horasan şehrine göndermiş¹⁹², on beş günlük bir kuşatmanın ardından Nesâ şehrine girmişlerdir.¹⁹³ Şehrin sakinleri şehir surlarının dışına çıkartılmış ve oklarla vurulmuşlardır¹⁹⁴.

2.4.5. Mancınkçılar

Moğol ordusunda önemli bir yere sahip olan mancınkçıların görevi düşmanı muhasara altına almak veya savunma durumunda şehir içinden şehir dışında mancınk atmaktı. Moğol ordusu mancınkları savaş ve çatışmalarda kullandığı gibi şehir ve kale kuşatmalarında da kullanmışlardır. Çin yönüne yapılan seferler mancınkların kullanılmaya başlangıç dönemi olarak söylenebilir.

Mancınk kuşatma esnasında kullanılan en önemli silahlardandır¹⁹⁵. Miladî 1220 / hicrî 617 yılında Cengiz Han kuvvetleri Horasanda Nesâ şehrini on beş gün boyunca kuşatmış ve şehri zaptettikten sonra yirmi mancınığı şehrin içine yerleştirmiştir¹⁹⁶. Miladî 1221 / hicrî 618 yılında Cengiz Han kuvvetleri Meraga şehrini¹⁹⁷ kuşatmış ve burayı ele geçirincede kadar mancınkla vurmuşlardır¹⁹⁸. Aynı yıl Moğol kuvvetleri Talikan şehrine yerleşmiş ve dört ay boyunca burayı kuşatmışlardır. Cengiz Han gelinceye kadar şehre girememişlerdir. Cengiz Han odun ve toprak yığılarak kaleye ulaşıncaya kadar yüksek bir tepe oluşturulmasını emretmiştir. Ardından ise mancınkları kurmuş ve bu yolla kalenin ortasına ulaşılmış ve kalenin içine girilmiştir.

¹⁹⁰ Cüveyni, *a.g.e.*, C.1, s. 21.

¹⁹¹ Vladimirstov, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁹² Yakut Alhamavi, *a.g.e.*, C.2, s. 320.

¹⁹³ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî, *Takvim-ül-Buldan*, Mektebetül Sakafe el-Diniye, Kahire, 2006, s. 401.

¹⁹⁴ Cüveyni, *a.g.e.*, C.1, s.136.137.

¹⁹⁵ Ranisman, *a.g.e.*, C.3, s.419.

¹⁹⁶ Cüveyni, *a.g.e.*, C.1, s..137-136

¹⁹⁷ Ebü'l Fidâ, *a.g.e.*, s. 398.

¹⁹⁸ İbn Vâsıl Ebu Abdullah Cemaledin Muhammed b. Salim b. Nasurullah el-Hamavi, *Müferricü'l-Kurûb fî Ahbâr-ı Benî Eyyûb*, (Thk. Hasan Muhammed), C. 4, Kahire, 1972, s. 48.

Daha sonra da yıkım ve yağma başlatmıştır¹⁹⁹. Sözü geçen olaylardan anlaşıldığı kadarı ile Moğollar mancınıkları miladî 1215 / hicrî 612 yılından sonra askeri amaçlar için kullanmaya başlamışlardır. Bu sayede Maverâünnehir bölgesinde bulunan Müslüman şehirler yağmalanmış ve halkı öldürülmüştür. Sonrasında ise Moğollar, Semerkant ve diğer büyük şehirlerde egemenlik kurmuşlardır.

Miladî 1253 yılında Hülâgu Han'ın kuvvetleri Kuhistân'da bulunan İsmaililere ait Girdkûh Kalesi'ni kuşattığı esnada mancınık kurmuş ve bu yolla kaleye girebilmişlerdir²⁰⁰. Miladî 1256 / hicrî 654 yılında Mengü Han askerlerini Rum diyarına göndermiştir. Moğol askerleri Arzen-i Rum (Erzurum) şehrini iki aya yakın kuşatmış ve on iki mancınık kurmuşlardır. Böylece şehri zapt etmişler, surları yıkmışlardır²⁰¹. Miladî 1258 / hicrî 656 yılında iser Hülâgu Han Abbâsî hilafetinin başkenti Bağdat şehrine varmış, burayı ele geçirerek Maverraünehir ve İran'daki şehirlerin ardından tüm bölgeyi kontrolü altına almak istemiştir. Selefleri gibi bu yöntemle şehri kuşatmış ve şehrin çevresine mancınıkları yerleştirerek, Bağdat şehrinin doğu ve batısını bu şekilde itaat altına almıştır. İnsanları katlettikten sonra şehir surlarını yerle bir etmiştir. Sonrasında yağma ve talana girişilmiştir²⁰². Bu katliam esnasında Abbâsi halifesi Mu'tasım Billah öldürülmüştür²⁰³. Miladî 1262 / hicrî 660 yılında Moğollar Musul şehrini on iki ay boyunca kuşatmış ve mancınıkların yardımıyla şehir ele geçirilmiştir²⁰⁴.

2.4.6. Gözlemciler (Casuslar)

Bir grup uzman kişiden oluşan bu birlik düşmanlarla ilgili, çeşitli yollarla bilgiler toplarlardı. Bu bilgileri öldürme ve hazırlık yapmak için önder ve liderlerine verirlerdi. Bu birliğin varlığı Moğol ordusu içerisinde zorunlu idi. Savaş ve saldırılarda bu birliğin verdiği bilgiler doğrultusunda hareket edilirdi. Zira düşmanın sayısı, yerleştiği yerler, planlar ve zayıf noktaları ile pusuların kurulduğu yer hakkında bilgi alıyorlardı, bununla savaş alanı belirleniyordu²⁰⁵.

¹⁹⁹ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, C. 4, s. 58.

²⁰⁰ Hemedânî, *a.g.e.*, C. 2, s. 243.

²⁰¹ Bedreddin Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *İkdi'l-Cümân fi Târîhi Ehli'z-Zamân*, C. 1, Kahire, 1987, s. 118.

²⁰² Hemedânî, *a.g.e.*, C. 2, s. 288-289.

²⁰³ İbn Kesir, *a.g.e.*, C. 13, s. 231.

²⁰⁴ Yakût el-Hamevî, *a.g.e.*, C. 5, s. 223-224.

²⁰⁵ Hemedânî, *a.g.e.*, s.231.

Miladî 1219 / hicrî 616 yılında Otrar şehrine gelen Cengiz Han, daha önceden buraya gönderdiği casusların verdiği önemli bilgiler sayesinde Otrar'ı ele geçirmiştir.²⁰⁶ Miladî 1264 / hicrî 662 yılında ise Hülagu Han gözlemcileri Şam şehrine bölge hakkında bilgi toplamak amacıyla göndermişti. Sultan Tahir Baybars ise bunu öğrendiğinde askerleri peşlerinden göndermiş ve gözlemcileri yakalatmıştır. Gözlemciler de Hülagu Han tarafından görevlendirdiklerini itiraf etmişlerdir. Yine Miladî 1281 / hicrî 680 yılında Moğol güçleri Şam diyarına varmış ve önden gözlemci ile kaşifleri bilgi ve haber toplamak amacıyla göndermiştir. Bunlardan bir grup Elbistan'da Müslümanların ellerine düşmüştür²⁰⁷. İçlerinden Haltar veya Calnar denilen biri Moğol güçlerinin arkalarından geldiğini ve sayılarının seksen bin olduğunu, bölgeye saldıracaklarını ve hareketin Recep ayının birinci günü olacağını itiraf etmiştir.²⁰⁸

2.4.7. Diğer Birimler:

Bu birimler diğer temel birimlere yardım amaçlı olup Moğol ordusunun genel organizasyonunun tamamlayıcısıdır. En önemli birimler kılıç,²⁰⁹ ok ve yay birimleridir. Çatışma veya savaş esnasında askerlerin silah eksikliklerini temin etmenin yanı sıra onlara gerekli diğer eşyaları sağlamak amacıyla görevlendirilmişlerdi. Ayrıca uzun mesafelerde Moğol askerlerine ait özel silahların ana merkeze taşınması gibi görevleri de yerine getiriyorlardı. Silah bakımı ve denetlenmesi de bunların göreviydi.

Moğol askerlerine; et, süt ve diğer gıdaları hazırlayan, yiyecek ve içecekleri denetleyen müfettişler vardı. Askerler ülkeleri dışında kamp yaptıkları ve eğitim aldıkları için ordunun sağlığı açısından gıda müfettişliği zorunlu idi. Cengiz Han başından beri bu konuda uyarı yapmış ve bu amaç için özel müfettişler tayin etmişti²¹⁰. Moğol ordusunda önemli bir diğer birim ise avcı yardımcısı idi. İşlerinin doğallığı gereği orduya gerekli gıda ve eti sağlamak önemliydi²¹¹. Ayrıca nakliye arabalarını

²⁰⁶ Barthold, *a.g.e.*, s. 580.

²⁰⁷ Yakût el-Hamevî, *a.g.e.*, C. 1, s. 75.

²⁰⁸ Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *es-Sülûk fî ma'rifeti'd-düvel ve'l-mülûk*, Thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Beyrut, 1997, C. 1, s. 690.

²⁰⁹ Barthold, *a.g.e.*, s. 546.

²¹⁰ Abbas İkbâl, *a.g.e.*, s.122.

²¹¹ Polo, *a.g.e.*, C. 2, s. 54-55.

denetleyen askerler de mevcuttu²¹². Diğer birim ise atların otlatılması ve yürümesini denetleyen birimlerdi²¹³.

2.5. Yasa ve Ordu

2.5.1. Yasa Kavramı

Moğollar devlet kurmadan önce tıpkı Orta Asya'daki diğer kabileler gibi yaşıyorlardı. Herhangi bir yazılı, resmi yasaları yoktu. Gündelik hayatlarında karşılaştıkları problemleri atalarından miras kalan örf ve adetlere göre çözüyorlardı. Cengiz Han'ın gelişiyle birlikte devlet ve halkın işleri için en doğru şekilde çözüm sağlayan yazılı bir yasa düzenledi. Bu yasayı hazırlarken de halkın kullandığı örf ve adetleri görmezden gelmedi. Bilakis bu yeni yasaya hükümdar ve devlet yöneticisi vasfıyla kendi istediği pek çok şeyi de ekledi. Bu çıkardığı kanunların tamamına da yasa adını verdi. Ardından da bu kanunların Uygurca yazılmasını emretti. Oğlu Çağatay Han'ı da bu işlerle ilgilenmesi için görevlendirdi.²¹⁴ Bahsi geçen kanunlar tarih kitaplarında pek çok farklı isimle anılmıştır: Yasa, Büyük Yasa, Kök, Yasak gibi... Fakat bu isimler arasında en meşhuru pek çok Arapça ve Farsça kaynaktan anılması sebebiyle "Yasa"dır. Bu yasalar, Moğollar nezdinde kutsal bir kitap gibi görülmeye başlanmıştır.

Bahsi geçen bu yasa pek çok kanun ve hükmü içerisine almaktaydı. Biz ise burada sadece devletin temel direği olan orduyla ilgili askeri kanunları inceleyeceğiz.

Bahsi geçen düzenlemeden dolayı hükümler ve kanunlar Moğollar tarafından yasa ismiyle anılır olmuştur.²¹⁵ Bu ismin çıkışı ise Moğol devletinin kurucusu Cengiz Han'a dayanmaktadır. Çünkü o yaptığı idari düzenlemeleri; Moğolların hayatının askeri, siyasi, içtimai, dini ve iktisadi tüm yönlerini kapsayacak şekilde kanunlar ve hükümler halinde yasa formunda ortaya koyan kişidir.²¹⁶

Cengiz Han'ın siyasi hayatında gerçekleştirdiği en önemli iş; Moğol kabilelerini tek bir komuta altında birleştirmesidir. Bu birleşmeden önce Moğollar çeşitli kabileler halinde farklı farklı yerlerde yaşamaktaydı. "Onları birleştirecek bir önderleri yoktu ve dağınık halde yaşıyorlardı. Her kabilenin bir lideri vardı ve bu liderler kendi aralarında

²¹² Barthold, *a.g.e.*, s. 546.

²¹³ Barthold, *a.g.e.*, s. 547

²¹⁴ Barthold, *a.g.e.*, s. 559.

²¹⁵ İkbâl, *Târihu'l-Moğol*, s. 113.

²¹⁶ Barthold, *a.g.e.*, s. 559.

da barış içerisinde değillerdi. Tam tersine aralarındaki husumet ve kin onları sürekli parçalıyordu.”²¹⁷

Her kabilenin kendisine ait bir lideri olmasına rağmen, kabile mensupları her zaman bu öndere itaat etmezlerdi.²¹⁸ İşte Cengiz Han’ın dehası da burada kendini göstermiş ve Moğol kabilelerini ortaya koyduğu yasa ile birleştirmeyi başarmıştır. Böylece kabilelerin çoğu artık ona boyun eğer duruma gelmiş, tek bir kabile gibi hareket eder olmuştur. Kendilerine karşı gelenlere ise çok şiddetli bir şekilde karşı koyar olmuşlardır.²¹⁹ Cengiz Han kabileleri birleştirmek için ortaya koyduğu yasalarla çelişen her türlü örf ve adeti hükümsüz bırakmıştır. Böylece ülkesinin her tarafında tek bir kanun hüküm sürmüştür.²²⁰

2.6. Cengiz Han Yasaları

Moğollar arasındaki münasebetleri düzenleyen örf ve adetlerden alınmış olan bu kanunların tamamı bulunamamıştır ancak bazı maddeleri şunlardır:

1. Kâinatın yaratıcısı tek bir Tanrı’dır bu Tanrı’ya tapılacaktır.
2. Cengiz Han’ın erkek soyundan olmayan hiç kimse kendini “Han” ilan edemez. Erkek soyundan gelenler ise Kurultay kararıyla “Han” olabilirler.
3. Düşman teslim olmadıktan sonra onlarla barış antlaşması imzalanamaz.
4. Ordu yüz, bin, on bin kişilik kıtalar halinde olacaktır. Muhafazayla görevli subay, askerlere silahlarını kendi eliyle teslim eder, bir de askerler silahlarını kışın ava gitmek için alabilir.
5. Saray ve orduya, kışın yiyecek bulabilmek için halk, mart ayından mayıs öncesine kadar ceylan ve benzeri av hayvanları avlarlar.
6. Hayvanların kanı ve bağırsakları yenilebilir.
7. Savaşa gitmeyenler bayındırlık işlerinin bütününe katılmak zorundadır. Ayrıca haftada bir gün Han’ın hizmetinde çalışırlar.
8. Çaldıkları eşya kıymetli ise hırsızlar idam edilirler, fakat eşya önemli değilse, yedi veya yedi yüz değnek vurulur. Çalınan malın dokuz katı kadar mal verenler değnek cezasından kurtulur.

²¹⁷ Cüveyni, *Târîhu Fâtîhi l-Âlem*, c. 1, s. 60.

²¹⁸ Sayyâd, *el-Moğol fi t-Târîh*, s. 35.

²¹⁹ Sayyâd, *a.g.e.*, s. 340.

²²⁰ Makrîzî, *el-Mevâiz ve l-İ’tibâr*, c. 3, s. 84.

9. Moğollar ve Tatarlar kendi milletlerinden köle edinemezler. Başkasının kölesini velisinin izni olmaksızın kendi hizmetinde kullananlar idam olunurlar. Kaçak bir köleye rastlayan onu velisine getirmeye memurdur. Getirmeyen idam cezasına çarptırılır.
10. Erkek birinci ve ikinci derecede akrabasından olmamak şartıyla zevcesini satın alacaktır. Herkes idare edebileceği kadar kadın ve cariye alabilir.
11. Zina eden ister evli olsun ister olmasın, zina yapanı suçüstü yakalayan şahit onları öldürebilir.
12. İki aile ölen çocuklarını, yine onlar için düğün yaparak evlendirebilir.
13. Casuslar, yalancı şahitler, homoseksüeller, sihirbaz ve büyücüler idam olunur.
14. Zimmetine para geçiren mal memurları idam olunur. Eğer hırsızlık küçük ise Han'ın huzuruna çıkarılacaktır.
15. Tarkanların (asilzade) aynı kusurları dokuz defaya kadar bağışlanır.
16. Gök gürlerken suya girmek yasaktır²²¹.
17. Livata yapanlar idam edilir.
18. Suyu kirletenler ve suya idrarını yapanlar idam edilir.
19. Eğer bir yolcu, yemek yiyenlerin yanından geçerse, diğerleri onu yemeğe çağırmalıdır. Yolcunun yemek yemesine engel olunmamalıdır.
20. Cengiz Han, elbiselerin çok kirlenmeden yıkanmasını yasaklamıştır.
21. Cengiz Han, kötü ve ahlak dışı söz etmeyi yasaklamıştır²²².

2.6.1. Yasa ve Ordu

Ordu, Moğol İmparatorluğunun üzerine bina edildiği merkezi unsurlardan birini teşkil etmekteydi. Moğol devleti pek çok yönden savaşçı bir yapıya sahipti. Moğol halkı askeri açıdan mükemmel bir şekilde eğitilmiş ve her an savaşa hazır bir durumdaydı. Bu durumun arka planında; halkın içinde yaşadığı sert çevre şartları ve yağmacılığın bir hayat tarzı haline gelmesi yatmaktaydı. Bu sebeplerden ötürü her kabilenin güvenliğini ve menfaatlerini koruma amacıyla diğer rakip kabilelerle mücadele etmesini sağlayan

²²¹ Mehmet Fuat Tufan, *Cengiz Han*, s.153

²²² Bkz. Habibe Temizsu, *Yasak: Cengiz Han Yasası ve Moğol Devletleri Tarihinde Yaşadığı Değişim*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018.

askeri bir kuvvet bulundurması zorunluydu²²³. Tarihçiler düzen ve disiplin bakımından Cengiz Han'ın askerlerinin seviyesine ulaşabilecek bir ordu olmadığını düşünmektedirler. Bu ordu zorluklara göğüs gerer, kendilerine verilenlerle yetinir, aç olsun tok olsun komutanına itaat eder, ne maaş, ne mükâfat, ne terfi ne de mal mülk beklerdi. Zaten düzenli ve disiplinli bir ordu kurmanın en iyi yöntemi de budur. Aslanlar aç kalmadıkça av yapmazlar ve hiçbir canlıya saldırmazlar. Bu konudaki bir Acem atasözünde "karnı tok köpekten av beklenmez" denmiştir.

Hiçbir zaman kendi aralarında kavga çıkarmayan bu ordunun mensupları, her türlü meslek gruplarından meydana geldiği için ellerinden her iş gelir, yiyecek, giyecek, teçhizat konularında sıkıntıya düşmezlerdi. Moğollar, sanki askerlik için yaratılmışlardı. Savaş zamanında bunların en büyüğünden en küçüğüne kadar hepsi, kılıç, ok ve mızrak gibi aletleri iyi kullanırlardı. Zaman neyi gerektirirse onu yaparlardı. Savaş ihtimali ortaya çıktığı zaman her türlü silahı, beygir ve deve gibi yük hayvanlarını, savaş zamanlarında da kimseye muhtaç olmadan yiyecek ve giyeceklerini kendileri hazırlarlardı. Evlerde kalan karı ve çocukları, barışta yaptıkları işlerinin yanında erkeklerinin işlerini de yaparlardı.

Han, herhangi bir kişiyi istediği zaman önce tümen komutanına haber gönderir, ardından hiyerarşik yetki devri ile istek karşılanırdı. Herkes aynı ölçüde çalışır, çalışmayan kimse bulunmaz, makam ve servete önem verilmezdi. Askeri harekâta gerek duyulduğu zaman, "Vakitleri dolunca ne bir saat gecikebilirler ne de öne geçebilirler". hükmü uyarınca bir an bile erken veya geç gelemezdi²²⁴. Muhafızlar, her biri dönüşümlü olarak üç gündüz, üç de gece nöbeti tutan dört gruba ayrılmıştı. Nöbet tutmayan gruplar daima Cengiz Han'ın yakınında kalırlardı. Karanlık bastırıldığında, yanında bir muhafız olmadan hiç kimse Cengiz Han'ın kaldığı yerin yakınına sokulamazdı. Bunu yapmaya kalkışan kişi, her kim olursa olsun öldürülürdü²²⁵.

Bu aşamada düzenli bir ordu tesis etmek Cengiz Han'ın başarmış olduğu işlerin en önemlilerindendir.²²⁶ Moğol ordusu muasırı bulunduğu diğer ordulardan pek çok açıdan üstündü. Düzen ve organizasyon mükemmelliği, hareket hızı kabiliyeti ve askerlerin komutanlarına koşulsuz itaat edişi bu üstünlüklerden birkaçıdır.²²⁷ Ordunun

²²³ Josef W. Meri, *Medieval Islamic Civilization An Encyclopedia*, C. 1, s. 281.

²²⁴ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 99.

²²⁵ Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 149.

²²⁶ Josef W. Meri, *a.g.e.*, s. 281.

²²⁷ Cüveyni, *Târihu Fâtîhi'l-Âlem*, c. 1, s. 65.

bu denli mükemmel bir şekilde organize edilmesinin, tüm ülkeleri hâkimiyet altına alma amacına binaen yapıldığı söylenebilir.²²⁸

Bahsi geçen bu yasa pek çok kanun ve hükmü içerisine almaktaydı. Biz burada sadece devletin temel direği olan orduyla ilgili askeri kanunları inceleyeceğiz.

Moğol ordusunun sahip olduğu üstünlükler esasında, Cengiz Han tarafından ortaya koyulmuş pek çok yasadandır gelmektedir. Ordu bu yasalar sayesinde muntazam ve kuvvetli bir yapıya sahip olabilmiş ve tek bir komutana sadakatle itaat eder hale gelmiştir. Cengiz Han yasaları düzenlerken muntazam ve son derece kuvvetli olmakla birlikte her an savaşa hazır bir ordu kurmak arzusundaydı. Bu sebeple ast-üst ilişkisi kurmak gerektiğinin farkına vardı ve buna yoğunlaştı.

Makrîzî bu hususta şunları kaydeder: “Cengiz Han savaşa çıkılacağı zaman tüm askerlerin ve silahların teftişini zorunlu kıldı. Kendisi her sefere çıktığında askerlerin teçhizatını teftiş eder, iğneden ipliğe kadar her şeyi kontrol ederdi. Teftişi esnasında herhangi bir şeyde eksiği bulunan askerini cezalandırırdı. Erkekler savaşa gittiğinde onların yerine kadınları yapılması gereken işleri yapmaya mecbur kılıyordu. Ayrıca her askere savaştan geldiğinde hükümdara ödemesi gereken bir pay tayin etti.”²²⁹

Çıkarılan yasalar orduyu çok mükemmel bir şekilde tanzim etti. Orduyu binlik, yüzük ve onluk gruplar halinde tasnif etti.²³⁰ Böylece ordudaki asker sayısı kolayca bilinebilmekte, lazım olduğunda askerler çok hızlı bir şekilde toparlanabilmekteydi. Bu hızlı toplanma yeteneği de Moğollara, düşman ordularını gafil avlama fırsatı vermekteydi. “Şayet acil bir durum onları belirli bir gün gece veya gündüz vakti toplanmak zorunda bırakırsa; mutlaka o gün ve o yerde hazır bulunurlardı.”²³¹

Orduyu bu şekilde onluk, yüzük ve binlik gruplara ayırmak sadece askeri bir düzenleme değildir. Bu sistemin aynı zamanda hukuki bir düzenleme olma yönü de vardır. Çünkü bu düzenlemede komutanlar sadece asker yönetmekle değil savaş esirleri, vergi tahsili, seferberlik ilan, hâkimlik gibi pek çok idari ve iktisadi işleri de yürütmekteydi.²³² Takip edilen bu yöntem sayesinde Moğol halkının askeri yönü son derece kuvvetlendirilmiştir.

²²⁸ Josef W. Meri, *a.g.e.*, s. 512.

²²⁹ Makrîzî, *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr*, c. 3, s. 84.

²³⁰ Makrîzî, *a.g.e.*, c. 3, s. 84.

²³¹ Cüveynî, *Târîhu Fâtîhi'l-Âlem*, c. 1, s. 66.

²³² Kitşanof, *Hayâtu Timûçîn*, s. 212.

Moğol ordusu yasası savaşa katılan erkekler için şöyle demektedir: “Savaş vakti geldiğinde ister zayıf olsun ister kuvvetli kimse geri duramaz. Tüm herkes ya kılıçla ya okla ya da mızrakla savaşan bir asker olur. Elleri altında bulunan herhangi bir silahla düşmana saldırmalıdır. Asla yorulup dinlenemezler. Savaş hali her türlü şeyin üstündedir. Bir iple dahi olsa savaş kazanmak her şeyden yücedir. Şayet herhangi biri silahların çekildiği bir vakitte savaştan geri durursa yakalanır ve şiddetli bir şekilde terbiye edilir.”²³³ Bu talimatlar toplumun askeri yapısını kuvvetlendirmiş, farklı toplumsal yapıları savaş vazifesi karşısında tek bir hedefe yönlendirmiştir. Böylece her vakitte öncelik; tarım ve çobanlık vazifelerine değil askeri vazifelere verilmiştir. Bütün bu askeri düzenlemelerden sonra Moğol ordusunun seferberlik kabiliyeti ve düşmana ani baskın yapabilmesine dair şöhreti artık herkes tarafından bilinir olmuştur. Bu şöhret de düşmanların kalplerini korkuyla doldurmuştur. Moğol ordusu, herhangi bir uyarıya ve haberleşmeye fırsat vermeden hızlıca hücum eder hale gelmiştir.²³⁴

Cengiz Han yasaları aynı zamanda Moğolları her an donanımlı ve tahkimli olmaya sevk etmiş, böylece ordu ister savaş zamanı ister barış zamanı fark etmeksizin savaşa hazır bir halde bulunmuştur. Bu bağlamda yasalar avcılık yapmayı da hem komutanlara ve hem de askerlere zorunlu tutmuştur. Bu konuyu yasalar “Ordu komutanı askerlerini binicilik ve avcılık konularında eğitmelidir. Ordu asla hareketsiz kalmamalıdır. Ya bir savaş halinde olmalı ya da avcılıkla uğraşmalıdır. Fakat avcılıktan kasıt sadece hayvan avlamak değildir. Asıl maksat ok talimi ve zorluklara göğüs germeyi öğrenmektir.”²³⁵ cümleleriyle vurgulamıştır. Bu avcılık talimleri esnasında tıpkı savaş durumunda olduğu gibi; askerlerin ordu düzeni kaidelerine harfiyen uymaları sağlanmıştır.²³⁶ Moğol ordusu avcılığı da tıpkı savaşmışçasına yerine getirmekteydi. Avcılık talimleri henüz orduya katılmış askerler için düşmanla karşılaşma talimi yerine geçiyor ve onları kritik durumlarla karşı karşıya bırakarak tecrübe edinmelerini sağlıyordu.²³⁷ İşte bu sebeplerden avcılık alıştırmaları askeri eğitim için en uygun yöntemi teşkil etmektedir. Moğol ordusu içinse bu alıştırmaların çok daha özel bir konumu vardır. Çünkü bu talimler av hayvanlarını çepeçevre kuşatmaya yarayan pek çok askeri birliğin katılımını gerektirmekteydi. Bazı av partileri üç aya yakın bir zamanı

²³³ Cüveyni, *a.g.e.*, s. 65.

²³⁴ İreynî, *Moğol*, s. 56.

²³⁵ Cüveyni, *a.g.e.*, c. 1, s. 63.

²³⁶ İreynî, *a.g.e.*, s. 57.

²³⁷ Harold Lâmb, *Cengîzhân*, s. 54.

kapsardı. Bu partilerin askeri avantajlarının yanı sıra çok büyük bir ekonomik getirisi de vardı. Moğol ordusu kış boyunca tüketecekleri erzakları bu partilerden çıkarırdı.²³⁸

Cengiz Han, Moğolların birbirleriyle savaşmalarını engellemenin en ideal yolunu onları sınır dışı seferlere götürmek olduğunu çok iyi anlamıştı. Barış günlerinde ise avcılıkla uğraşmak askerleri bir yardımlaşma ortamına çekiyordu. Eğer bu uğraşı olmazsa askerler kendi aralarında uyuşmazlığa düşüyordu. Çünkü savaş yapılmadan geçirilen zamanlar onları düşmanlığa, karşılıklı nefrete ve tartışmaya götürüyordu.²³⁹ Bu durum, Cengiz Han'ının siyasi düşünceleri arasında savaş ve avcılık faaliyetlerinin birliği sağlamak ve halk arasındaki uyumu sağlamak açısından çok önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

Ordunun düzeninin devamını sağlamak için yasalar şu konuyu açıkça ortaya koymaktadır: “Onluk, yüzlük veya binlik grupların herhangi birine ait olan askerin, bağlı olduğu birimi değiştirmesi mümkün değildir. Aynı şekilde komutanın da böyle bir şeyi kabul etmesi mümkün değildir. Buna karşı çıkanlar toplum önünde öldürülürler²⁴⁰.”

Askerlerin özgürlüklerini bu şekilde sınırlandırmaktaki maksat hükmetmeyi ve itaati kolaylaştıracak şekilde iş ve sorumluluk alanlarını iyice belirginleştirmek, bu alanları terk etmelerini engellemektir.²⁴¹ Böylece askerlerin komutanlarına daha bir sadakatle bağlanmaları sağlanmıştır. Bu sadakat ve bağlılık da devlet karşıtı odakların bir araya gelerek yeni bloklar oluşturmasını engellemeye yaramıştır. Dahası, askerlerin özgürlüklerine yönelik bu kısıtlama, onların Moğol komutan ve soylularının bölgelerine olan bağlılıklarının güçlendirilmesi ve arazinin birer parçası gibi olmaları anlamına gelmektedir. Toprağa olan bu bağlılık, tarım tekniklerinin Moğollar arasında yayılmasını da sağlamıştır²⁴². Bu önlemler, yerleşik hayat geçmemiş, göçebe Moğol kabileleri için özel bir öneme sahiptir²⁴³.

Ordu idaresi genel idarenin belkemiği vazifesini görüyordu. Bu sebeple hükümdarlığın kanunlarında çok önemli bir yer işgal etmiştir. Cuveyni bununla ilgili çok tafsilatlı bilgi vermiştir. Cuveyni'ye göre Cengiz Han'ın askeri nizamnamesinin belli başlı noktaları şunlardı:

²³⁸ George Vernadsky, *The Scope And Contents Of Chingis Khan's Yasa*, s. 351.

²³⁹ Servet Ukkâşe, *A'sâr mine's-Şark: Cengizhan*, Kahire, 1992, s. 98.

²⁴⁰ Cüveyni, *a,g,e.*, c. 1, s. 67; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. 4, s. 312.

²⁴¹ Kitşanof, *a,g,e.*, s. 209.

²⁴² Kitşanof, *a,g,e.*, s. 210.

²⁴³ Cüveyni, *a,g,e.*, c. 1, s. 20.

1. Umumi mahiyette askeri talim olarak kılıçla dövüşmek, ok atmak ve cirit oynamak.
2. Bütün ordunun on, yüz, bin ve on bin kişi ihtiva eden askeri birlikler halinde teşkili. Her askeri birliğin başkanı adamlarının çalışmasından mesuldü.
3. Erlerin seferberlik gününde nizamnamenin icap ettirdiği silah ve teçhizat ile gelip hazır olması. Herhangi bir er hazır olmadığı takdirde karısı veya evindeki kadınlardan biri onun yerine geçmek mecburiyetindedir. Harbe çıkılmadan evvel orduyu bizzat teftiş etmek ve mevcut olmayan askeri birlik başkanını cezalandırmak işi de Han'ın vazifesidir.
4. Askeri inzibatın sıkılığı. Büyük rütbeli bir zabıt en ufak bir tereddüt bile göstermeksizin Han'ın kendisine aşağı rütbeden bir subay vasıtası ile gönderdiği emrini –kendi idam hükmü dahi olsa- yerine getirmeye mecburdur.
5. Toplu işlerin müsavat dairesinde taksimi.
6. Bir askeri birliği terk ederek diğerine geçmenin kat'i surette yasak olması.
7. Harp ganimetlerinin paylaşılması konusunda ise en büyük amir müsaade etmedikçe, düşmanın mallarını yağmalamak ölüm cezası ile menedilmiştir. En küçük bir neferin bile subaylarla aynı haklara malik olduğu ve elinde bulunan ganimetin, Han'a karşı kanunun tayin ettiği mükellefiyeti yerine getirmek şartıyla sahibi olabilirdi²⁴⁴.

²⁴⁴ George Vernadsky, *a.g.e.*, s. 121-122.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CENGİZ HAN ORDUSUNDA KULLANILAN SİLAH VE TEÇHİZATLAR

Moğolların silah teçhizatının niteliğini belirleyen amillerin başında, demir madeninin yeteri düzeyde elde edilemeyişi gelmektedir. Asyalı göçebe kavimlerin yerleşik toplumlarla yapmış oldukları ticarete, en çok demir temin etme çabası görülmektedir. Çin gibi yerleşik toplum ülkeleri göçebe kavimlerin, demir veya demirden yapılmış silahları ele geçirmelerini engellemek amacıyla bazı önlemler almışlardır. Örneğin Han Sülalesi döneminde, vatandaşların bu tip silahlar veya demir madeni ile sınır dışına çıkmaları yasak edilmiştir²⁴⁵. M.S. II. yüzyılda, Çin ordusunda yardımcı kuvvet olarak çalışan *Hsi-yen-piler'in*, ücretlerini para olarak değil de demir olarak aldıklarına şahit olmaktadır²⁴⁶. 1407 yılında, Çin'de yine aynı meyanda bir kanunnamenin sadır olduğu göze çarpmaktadır. 1437 yılında, Ming hanedanı hizmetindeki bir devlet görevlisinin Moğollara silah satmakla suçlandığı; yine 1443 yılında da diğer bir görevlinin de Moğollarla olan demir ve bakır ticaretinin yasaklanması yönünde talepte bulunduğu bilinmektedir²⁴⁷. Bu yasaklar, Moğolların maden özellikle de demir madeni elde etme çabaları ve Çin gibi bu madeni ellerinde bulduran toplumların onları bundan mahrum etme isteklerinin açık göstergesidir. Diğer bir sorun, bozkır bölgesinde madeni işleyecek kolay tutuşur, yüksek oktanlı yakıt bulunmayışıdır. Bozkır, burada yaşayan savaşçıya başarısının anahtarı olan binek hayvanını bol miktarda sağlarken, silah gereksinimlerine cevap verememektedir. Yine bozkır bu ordulara, gerekli ölçüde bir silah endüstrisi ve zanâatçılar grubu oluşturmalarına izin vermemiştir. Konar-göçer halk, insanî ve doğal kaynakları en asgari düzeyde kullanabilmiştir²⁴⁸. Moğolların ağır teçhizata sıcak bakmamalarının diğer bir nedeni, atlarının hareket (mobilisation) kabiliyetlerini kısıtlayacak kadar ağır donanım taşımak istemeyişleridir. Hareket kabiliyetlerini, Avrupa'dakilere nazaran daha küçük ve zayıf yapıya sahip atlara borçlu olan Moğollar, bu atlara fazla yük yükleyememekteydiler. Savaşlarda kullanmış oldukları atlar, midilli tipi iyi eğitilmiş

²⁴⁵ Sinor, *a.g.e.*, s. 142.

²⁴⁶ Sinor, *a.g.e.*, s. 142.

²⁴⁷ Sinor, *a.g.e.*, s. 143.

²⁴⁸ Sinor, *a.g.e.*, s. 144

atları. Bunlara Prjewalski denmektedir. Bu atların seçkinliği, Asyalı kavimlerin başarılarında büyük etken olmuştur²⁴⁹. Normal bir Avrupalı at 450 kilogram civarında ağırlığa sahipken, Orta Asya menşeli bir at ise yaklaşık 270 kilogram ağırlığındadır. Genel ortalamaya bakıldığında bir at, ağırlığının yüzde 17'si kadarını taşıyabilmektedir. Bu da Orta Asya tipi bir at için 46 kilogramdır. Ağırlığı 65-70 kilogram olan bir Moğol süvarisi bu kotayı çoktan aştığından, seferler sırasında atını fazla yükleyememekte, sürekli olarak atını yedeği ile değiştirmektedir. Atın fiziksel özellikleri de Moğolların ağır donanımına sahip olmayışlarının önemli bir nedenidir²⁵⁰.

Moğol askerlerinin savaşlarda düşmanlarına karşı kullandıkları silahların çeşitleri değişmekteydi, bu çeşitliğin sebebi ise yaşadıkları hayattan kaynaklanmaktaydı. Öyle ki onlar daha fazla kendilerini savunabilecek veya avlanacak silahlar kullanıyorlardı²⁵¹. O yüzden de o zamanlar değişik hayvanları avlamak için değişik silah çeşitleri kullanmışlardı. Bazı silahlar ise ortak kullanımlıktı, örneğin av ve savaşmak için kullanılmaktaydı, ancak daha sonra çatışma sıklığı, kuşatma ve taarruz gibi yöntemler değişince silahlar da değişmeye başlamıştı. Bu silahlar ise kullanım bakımından, bireysel olarak kullanılan ve toplu kullanılan silahlar olarak ikiye ayrılmaktadır.

3.1. Hafif (Bireysel) Silahlar

Bu silahlar, kılıç, mızrak ve yay gibi savaşçının savaş esnasında tek başına kullanabileceği silahlardan ibarettir. Bir Moğol savaşçısı gittiği her yere beraberinde bu silahlardan birini taşımak zorundaydı. Kullanılan bu silahlar sayesinde Moğollar, dünyanın birçok yerinde zaferler elde etmişti. Mevzubahis bu silahların başında gelenler ise şunlardır.

3.1.1. Kılıç

Kılıç (seyf) ismi sef isminden türemiştir, ölüm anlamını taşır, çelik veya demirden yapılır, üretildiği yere göre isimlendirilmiştir²⁵². Arap kılıcı, Hint kılıcı ve

²⁴⁹ Sinor, *a.g.e.*, s. 1137.

²⁵⁰ Jr. John Masson Smith, "The Nomads Armament: Home Made Weapons", Religion, Customary Law, and Nomadic Technology, 1998, s. 57.

²⁵¹ Spuler, *a.g.e.*, s. 408.

²⁵² Spuler, *a.g.e.*, s. 408.

Moğol Kılıcı gibi isimler verilmiştir. Kılıca Fars kaynaklarında şimşir adı verilmiştir²⁵³. Savaşçının rahat taşıyabileceği ve tek elle kullanabileceği bir silahtır. Özellikleri arasında, sapına sabitlenmiş uzun düz veya kavisli bir keskinleşmiş katı demir veya çelik bıçağa sahip ve genellikle el koruyucu bir parçası da bulunmaktadır. Kılıç kesme ve yaralamada etkin bir silahtır²⁵⁴, gerçek bir savaşın onsuz olması mümkün değildir. Nitekim bir Moğol askeri kılıcsızken, ordu içerisinde sadece sayıdan ibarettir, kılıcı olmadan o olamaz. Ayrıca kılıç Moğol toplumunda sadece savaş meydanlarında kullanılan bir silahtan fazlaydı. Öyle ki kılıcı, günlük hayat ve avda da kullanıyorlardı²⁵⁵.

Moğollar kılıcı ustaca kullanmaları ve savaş meydanlarında gösterdikleri üstün güç ve maharetleri sayesinde birçok savaş meydanında düşmanlarına karşı üstünlük ve başarı göstermişlerdir. Öyle ki Cengiz Han H. 617 / M. 1220 yılında Semerkant şehrine saldırdığında kaleyi ele geçirdikten sonra kalenin içindeki tüm insanları kılıçtan geçirerek öldürmüştü²⁵⁶. Bunu H. 618 / M. 1221 yılında Belh şehrinde de yapmıştı. Nitekim şehirde tüm yaşayanları çöle çıkarıp kılıçtan geçirerek hepsini öldürmüştü²⁵⁷.

Cengiz Han'dan sonra durum pek değişmedi. Çünkü çocukları ve torunları, operasyonlarının çoğunda bu silahı temel alarak güvenmeye devam ettiler. Kılıcın hem Müslümanlara hem de gayrimüslimlere karşı yapılan savaşlarda önemli bir rolü vardı.

3.1.2. Mızrak

Bir yaralama silahıdır. İki çeşidi vardır; birincisi kamıştan yapılır, ikincisi ise ahşaptan ve kayın ağacından yapılır. Yapıldığı kamışın koyu renginden dolayı, mızrağa esmer mızrak adı da verilmektedir²⁵⁸. Mızrak Farsçada “Nize” ismiyle de bilinmektedir²⁵⁹.

Ayrıca mızrak düşmanlara karşı kullanılan bir savunma ve saldırı silahı sayılmaktadır. Bu yüzden savaşçıların, beraberinde götürdükleri temel silahlardan biri sayılmaktadır. Savaşlarda bu silahı kullanana Mızrakçı²⁶⁰ denilirdi. Moğol mızrağının

²⁵³ Zeki, *el-Seyif*, s. 1,

²⁵⁴ Ğenimat, *a.g.e.*, s. 70; Spuler, *a.g.e.*, s. 408.

²⁵⁵ Zeki, *a.g.e.*, s. 67.

²⁵⁶ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 333.

²⁵⁷ Cüveyni, *a.g.e.*, C.1, s. 103.

²⁵⁸ Kalkaşendî, *a.g.e.*, C. 2, s. 149.

²⁵⁹ Spuler, *a.g.e.*, s. 408.

²⁶⁰ Zeki, *a.g.e.*, s. 28.

en önemli özelliklerinden biri ise demirden yapılması ve gagaya benzemesidir²⁶¹. Moğol mızrağını diğer mızraklardan ayıran şey ise, kancası olan zincire sahip olması ve mızrak tutucunun rakibini atının üstünden düşürebilecek nitelikte olmasıdır²⁶².

Savaşlardaki mızrak, süvari ve yayaların silahıdır, ikisi için gereklidir. Mızraklar sayesinde Moğollar daha etkili zaferler elde etmeyi başardılar. Moğolların kullandığı bir başka mızrak çeşidi ise, kafaları genişçe bilenmiş, kayın ağacından yapılmış kısa mızraktı²⁶³. Bundan dolayı Moğollar, yürüyüş halinde ve at binerken savaşçıyı engelleyen uzun mızrak kullanmanın aksine, daha etkin hareket etmeyi sağlayan ve bu tip (kısa) mızrakları tercih ettikleri ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Moğol hükümdarları, her zaman bu mızrak üretimini teşvik etmiştir²⁶⁴.

3.1.3. Yay ve Tatar Yayı

Yay, insanların tarih boyunca bildiği en eski silahlardan biridir. Düşmanları yenmek ve korkutmak için en etkili silahların başında gelir. Çünkü okçu hedefine rakibiyle etkileşime geçmeden ulaşabilirdi. Nitekim düşmanı yok etmek adına belli bir mesafe yeterli olurdu²⁶⁵. Farsça ok silahına, “Tirkmen” adı da verilmektedir²⁶⁶. Okun bu ismi Fars kaynaklarında genellikle Moğol savaşlarından bahsedilen hususlarda zikredilmekteydi.

Yaya gelince, yay sadece ahşaptan oluşmaktadır. Ahşap, boynuz, toynak ve tutkal elementlerinden yapılmaktaydı²⁶⁷.

Yay, gövde ve telden ibrettir. Tel, deri tellerden veya hayvan bağırsaklarından oluşurken, yayın her bölümünün farklı ismi bulunmaktaydı. Okçunun tuttuğu yer “tutacak” olarak adlandırılır, okun seyri kemeri ise “yay ciğeri” olarak adlandırılmaktaydı. Yayın sapı üzerindeki bölüme “yay başı”, alt kısmındaki bölüme ise “yay ayağı” isimleri verilmekteydi²⁶⁸.

Tatar yayına gelince, bir yay fırlatma makinesidir ve genellikle ağaç dallarından yapılır. Kafasında demir olan keskin ve bilenmiş bıçak da dâhil olmak üzere çeşitli

²⁶¹ Spuler, *a.g.e.*, s. 409.

²⁶² Saad b. Muhammed Huzeyfe el-Ğamidi, *Dirase fi't Tarih el-Askeriye li'l Moğol*, Mecerletü el-Dirasat el-Şarkiye, Külliyyetül Adab, Kahire, 1989, s. 12.

²⁶³ Marzi b. Ali el-Tarsusi, *el-Mevsûatü'l Esliha el-Kadime*, Beyrut, 1998, s. 140.

²⁶⁴ Hemedani, *a.g.e.*, C.1, s. 82.

²⁶⁵ Tarsusi, *a.g.e.*, s. 71.

²⁶⁶ Spuler, *a.g.e.*, s. 408

²⁶⁷ Kalkeşendi, *a.g.e.*, C.2, s.150.

²⁶⁸ Kalkeşendi, *a.g.e.*, C.2, s.150.

bölgelere sahiptir. Ok; çubuk, bıçak ve sap arasındadır. Son bölümü ise topuk tüylerin okun arkasına yerleştirildiği bölümdür²⁶⁹.

Tatar yaylarının başlangıçta ok veya yay olduğu, adının bir bölgeden bir başka bölgeye göre değiştiği ve Orta Asya bölgesinde “Tatar Yayları” olarak adlandırıldığı ve bu yayı kullananın ise “Tatar Yayı” olarak isimlendirildiği biliniyordu²⁷⁰.

Yaylar ve Tatar yayları genellikle birbirini tamamlar ve aynı işlevi yerine getirir. Savaş meydanlarında birinin diğerinden soyut halde bir faydası yoktur ve bu silah, avda veya savaşlarda Moğol savaşçısı için her yerde önemli ve gerekli bir silahtır²⁷¹. Moğol askeri iki yay çeşidi kullanmaktaydı; biri yerde iken uzun atış için, diğeri atının üzerinde iken yakın atış içindi²⁷².

Oklar da ikiye ayrılmaktaydı; birincisi keskin uçlu, hafif olandır. Bu tür uzak atışlar ve kovalama için kullanılmaktayken, yakın atışlar için kullanılan, süngüsü ağır iki taraftan bilenmiş, Moğol askerleri tarafından özel bilenen ve zırhı delebilen ok çeşidiydi. Deve kemiği de bu tip oklar üretiminde Moğollar tarafından tercih edilen ana maddeydi. Bu okların bitiminde, okun hedefine giderken dengesini sağlamak için kartal tüyü kullanılmaktaydı²⁷³. Savaşçının kullandığı bu oklar, özel tirkeşler içerisine konulmaktaydı²⁷⁴. Her savaşçı, atının sırtında ortalama oklarla dolu üç tirkeş taşımaktaydı²⁷⁵.

Yayın etkin gücü, Moğolların yaptığı savaşlarda ortaya çıktı. miladî 1220 /H. 617 yılında, Semerkant şehri kuşatmasında Moğol askerleri, şehrin kulelerinin koruyucularını vurmak için büyük yaylar kullanarak büyük bir daire yapmışlardı²⁷⁶. Ayrıca şehrin içerisindeki camiye iltica eden şehir sakinlerini öldürmek için yanar başlıklı oklar da kullanmışlardı²⁷⁷. Aynı sene Moğollar Horasan’daki Nesâ şehrini ele geçirdiklerinde, askeri üretim ile ilgili özel meslek ve zanaat sahipleri hariç tüm şehir sakinlerini oklarla öldürmüşlerdi²⁷⁸.

²⁶⁹ Kalkeşendi, *a.g.e.*, C.2, s.150.

²⁷⁰ Kalkeşendi, *a.g.e.* C.2, S.150.

²⁷¹ Polo, *a.g.e.*, C. 1, s.142; David Morgan, *The Mongol*, s.102.

²⁷² Corvisier, *A Dictionary & Military History*, s. 530.

²⁷³ Spuler, *a.g.e.*, s. 408. Genimat, *a.g.e.*, s,72-75.

²⁷⁴ Bkz. Kalkeşendi, *a.g.e.*, c.2, s. 151.

²⁷⁵ Spuler, *a.g.e.*, s. 408.

²⁷⁶ Vasilli Yan, *Cengiz Han*, s.200.

²⁷⁷ Edvar Dez, *Cengiz Han Seyyidul Moğol, Mecerletül Sakafe el-Alemiye*, Kuveyt, 1997, s. 71-73.

²⁷⁸ Cüveyni, *a.g.e.*, s. 25.

Yıllar boyunca Moğolların girdiği her savaş ve kuşatmada bu silah varlığını korudu. Moğol askerleri bu silahı vücutlarının bir parçası gibi her zaman yanlarında taşıyorlardı. Moğol hükümdarları, bu silahtan devamlı yararlanmak için üretimi ve ana elementlerini temin edebilmek adına büyük harcamalar yapmaktaydılar. Bu üretimin merkezi ise Moğol devletinin başkenti olan Karakurum şehriydi²⁷⁹.

Moğol liderlerinin bu silahlara olan yoğun ilgisi nedeniyle, depolanmaları ve saklanmaları için özel depolar inşa ediyorlardı. Birinci depoya, atçılığın malzemeleri konulurken, ikinci bir depoya yaylar, teller, kutular ve oklar konuluyordu. Üçüncü depoya ise okçuların kullandığı malzeme ve diğer araçlar konulurken, dördüncü depoya ise zırhlı birlik malzemeleri ve deri kasklar gibi ürünler depolanıyordu²⁸⁰.

Moğollar, özellikle ok yapma ve bileme mesleğinin sahipleri ile çok yakından ilgilenip onları onurlandırarak cömertçe ödüllendiriyorlardı²⁸¹.

3.1.4. Bireysel Olarak Kullanılan Diğer Silahlar

Moğol ordusu tarafından, özellikle savaşlarda savunma amaçlı kullanılan diğer bireysel silahlar arasında zırh, kalkan ve kask bulunmaktaydı. Kalkanla savaşçı kendisini karşıdan gelen mızrak ve kılıç darbelerinden korumaktaydı. Bu edevatların geneli asker tarafından tek elle taşınabilen, çoğu zaman ahşap veya demirden üretilen edevatlardı. Düz, orta bel ve kubbeli, dışarıya doğru kavisli kenarlarla hazırlanmış olmak üzere çeşitli şekilleri de vardır²⁸².

Zırh ise, demir zincirlerinden dokunan bir giysidir ve savaşçı savaşlarda kılıç ve mızrak darbelerinden korunmak için giyer ve bazen birbirleriyle örtüşen metal halkalar şeklinde yapılırdı²⁸³. Ayrıca Moğollar zırhları, nemden korumak için tabaklanmış deriden veya bir ayna gibi görüntüyü yansıtan birbirine takılan demir parçacıklarından yapmaktaydı²⁸⁴.

Miğfere gelince, demirden yapılmış bir baş koruyucusudur ve asker başını oklardan, kılıçlardan, mızraklardan ve diğer tehlikelerden korumak için savaşta

²⁷⁹ Karakum, Türkistanda bir şehir, Tatarların merkezlerinden biri, Türkçe Kara kum anlamına gelir, Oktay Han döneminde Moğol devletinin başkenti olmuş, Kalkeşendi, *a.g.e.*, C. 4, s. 478; Genimat, *a.g.e.*, s. 76;

²⁸⁰ Polo, *a.g.e.*, C. 2, s. 28.

²⁸¹ Hemedani, *a.g.e.*, C. 1, s. 79.

²⁸² Kalkeşendi, *a.g.e.*, C. 2, s. 152.

²⁸³ Kalkeşendi, *a.g.e.*, C. 2, s.151.

²⁸⁴ Polo, *a.g.e.*, C. 1, s. 142.

kullanır²⁸⁵. Farsça dilinde “Külah” diye adlandırılır²⁸⁶. Moğol kaskının üst kısmı, demirden yapılır ve iki kulak hizasında iki parça işlenmiş deri bulunur²⁸⁷. Moğol askerlerinin en büyük özelliklerinden biri askerlerinin çoğunun miğfer ile korunmasıdır²⁸⁸.

Savaşlarında Moğol askerlerini ayırt eden önemli hususlardan biri, küçük bireysel silahlar grubu arasında balta kullanmalarıdır. Özellikle de kuşatma başta olmak üzere yol açmakta, çukur ve hendekler kazmada kullanırlardı. Ayrıca savaşlarda sık kullandıkları tekerlekli araçlara yolları açmak için her zaman balta kullanırlardı²⁸⁹.

Diğer silahlar arasında ağır sopa olma özelliğini taşıyan coplar vardı. Moğol savaşçıları genellikle demir ve kakmalı coplar kullanmaktaydı. Bir asker rakibine bu sopa veya copla tek bir darbe ile vursa dahi neredeyse onu öldürmeye yeterliydi²⁹⁰. Bu silah elbette ana silahları destekliyordu çünkü askerlerden biri kılıcını veya mızrağını savaşta kaybettiğinde bu sopa faydalı oluyordu. Bu yüzden düşman saflarına saldırmak ve dağıtmak için bu cop veya sopalara hep başvuruluyordu.

Savaşçının kullandığı bir başka edevatta düğmeli iptir. Bu araç daha fazla hayvan avlamak için kullanılmaktaydı²⁹¹. Ayrıca beraberlerinde araba ve savaş makinelerini çekmek için hayvan kılından yapılmış ipler de bulunduruyorlardı²⁹².

3.2. Ağır Silahlar

Toplu olarak kullanılan askeri silahlardır. Taşıma, sayı veya kullanım açısından görevlerini yerine getirmek için çok sayıda askere ihtiyaç duyarlar. Bunlar çeşitli ve farklı formlardadır ve her biri belirli bir işe sahiptir. Genellikle şehirleri ve kaleleri kuşatma sırasında kullanılırdı.

3.2.1. Mancınık

Ağır bir kefe ve hafif bir kuyruğu olan uzun bir direk ile ayakta duran iki uzun ahşaptan yapılmış bir savaş makinesidir. Kefenin içine kaya veya taş yerleştirilir. Taş dibe kadar çekilir, daha sonra bırakılır ve kefenin içine yerleştiren taş yükselir, böylece

²⁸⁵ Kalkeşendi, *a.g.e.*, C. 2, s. 151.

²⁸⁶ Spuler, *a.g.e.*, s. 409.

²⁸⁷ Spuler, *a.g.e.*, s. 409.

²⁸⁸ Corvisier, *a.g.e.*, s.530.

²⁸⁹ Muhammed Esedullah Safa, *Cengiz Han*, Beyrut, 1988, s. 117.

²⁹⁰ Çamidi, *a.g.e.*, s. 14.

²⁹¹ Safa, *a.g.e.*, s.17.

²⁹² Safa, *a.g.e.*, s. 117.

istenilen hedefe ulaşır²⁹³. Bu silahın etkinliği nedeniyle, kuşatılmış düşman askerleri onunla yüzleşemezler, inşa edilen güçlü taarruz kuleleri bile saldırılarından kurtulamaz²⁹⁴.

Mancınık Fars kaynaklarında “ Mancıniki”²⁹⁵ adıyla geçmiştir. Ayrıca bu silah, taş fırlatmak, yanıcı oklar atmak, yanar yağ fiçileri, yanan toplar, akrep fırlatmak ve birçok amaç için kullanılır²⁹⁶.

Mancınık, Moğolların en önemli silahı olarak kabul edilebilir. Şehirleri, köyleri ve kaleleri kuşatmada oldukça etkili olmuştur. Nitekim Moğollar, şehirlere ve kalelere sürekli saldırdığı için bu silah sayesinde mekânları kolayca ele geçiriyorlardı.

Bu silahın önemi nedeniyle, Moğollar onu doğu ve batıdaki askeri hamlelerde kullandılar. Bu sayede birçok şehrin kuşatılmasında ve sağlam kalelerin surlarını yıkmakta mancınık darbeleri etkili olmuştur. Moğollar bu silahı Pekin şehrinin kuşatmasında da kullanmışlardır. Lung Ta kalesi surlarının önünde mancınığı kurarak, özellikle yumurta şeklinde değişik ebatlarla dağlardan kesilen taşları kale duvarına fırlatarak, surları yıkmışlardır²⁹⁷.

Miladî 1219 / H. 616 yılında Cengiz Han, ordusuyla nehrin ötesindeki Cünd şehrine doğru gitti ve şehre girmek istedi. Ancak şehir halkı kapıları kapadı ve kuşatmacıları şehre sokmadı. Böylece Moğollar mancınığı duvarları yıkmak için kullandı ve sonra diğer şehirler gibi bu şehri de yağmaladılar²⁹⁸. Aynı yıl Moğol kuvvetleri Cünd şehrini kuşattığında, mancınık taşları kalenin içine ulaşmadı ve şehri etkilemedi. Moğollar Ceyhun Nehri'ne attıkları dağ taşlarının kullanımına başvurdular²⁹⁹. Böylece şehre daha fazla yaklaşıp, etkili bir şekilde kuşatabildiler ve gerçekten de bunu başardılar. Şehir valisi nehir üzerinden kaçtı ve Moğol askerleri onu takip etti, ancak vali kaçmayı başardı³⁰⁰. Moğollar, mancınığa yeni özellikler eklemişlerdir. Bu sayede Miladî 1220 / H. 617 yılında Moğol kuvvetleri Harezm bölgesine sefer düzenleyip başkent Cürcaniye şehrini kuşatmışlardır.³⁰¹ Moğollar bu

²⁹³ Kalkeşendi, *a.g.e.*, C. 2, s. 153.

²⁹⁴ Tarsusi, *a.g.e.*, s. 163.

²⁹⁵ Cüveyni, *a.g.e. C.1*, s. 58.

²⁹⁶ Zerdekşari, *el-Anik fil el-Manacik*, s. 40-41, Zeki, *a.g.e.*, s. 59.

²⁹⁷ Sıyni, *a.g.e.*, s. 248-249

²⁹⁸ Cüveyni, *a.g.e.*, C.1, s. 69.

²⁹⁹ Kalkeşendi, *a.g.e.*, C.2, s. 443.

³⁰⁰ Cüveynî, *a.g.e.*, C.1, s. 71.

³⁰¹ Curcaniye: Ceyhun nehrinin batısında yer alan ve Orkinc diye de bilinen bu şehir bol bir ticarete sahipti. Bkz; Cüveynî, *a.g.e.*, c. 1, s. 96.

kuşatmada bölgedeki taşlar mancınıklar için yeterli olmadığından, orada yaygın olan dut ağaçlarını kesip, mancınıkta kullanılacak hale getirdiler. Öyle ki mancınık taşı ebatında parçalanarak atılan bu ağaç parçaları taşların yaptığı hasar kadar büyük bir sonuç verdi. Bu sayede askerler şehre girerek yağma ve öldürme faaliyetini gerçekleştirdiler³⁰². Bu durum bize Moğolların ele geçirdikleri ve sömürdükleri tüm alanlara kısa sürede adapte olma yeteneklerini göstermektedir. Karşılaştıkları her engelin veya hedeflerine ulaşmalarını engelleyen her sorunun üstesinden ustalıklı gelebiliyorlardı. Bu Moğol askerinin yüksek askeri becerilere sahip olduğunun ve diğer askerlerden daha iyi performans gösterdiğinin kanıtlarından biridir.

3.2.2. Kuşatma Merdivenleri

Kuşatmanın önemli araçlarından biridir. Ahşap ve halatlardan üretilir, farklı şekil ve boyutlardadır³⁰³. Kullanımları genellikle şehirlerin ve kalelerin kuşatılması sırasında, duvarlara dayayarak askerlerin tırmanıp kaleye girmelerini sağlamak üzerinedir³⁰⁴. Kullanışlılığı fark edilince bu araç Moğol askerleri tarafından oldukça sık kullanıldı.

Miladî 1230 / H. 628 yılında Oktay Han, ordularını akınlarına devam ettirmek için Hıta/Hatâ (Hoten) bölgesine gönderdiğinde askerleri Karamuzan nehri kıyısındaki Hocabno Baksin şehrini kırk gün boyunca kuşattılar. Ardından kuleler üzerine merdivenler yerleştirilerek surlara dayanıp bu şehri kolayca ele geçirmişlerdir³⁰⁵.

Cengiz Han'ın kuvvetleri, Miladî 1219 / H. 616 yılında Buhara şehrini kuşattığında, Cengiz Han kentin gençlerine merdivenler kurmayı ve kalenin kapılarını açmak için duvarlara bu merdivenleri dayamayı emretti ve bu şekilde kaleye girmeyi ve şehri savunan tüm askerleri öldürmeyi başardı³⁰⁶. Daha sonra Miladi 1220 yılında yılında güçlerini Semerkant şehrine yöneltip burayı kuşatınca şehir halkı teslim olmak zorunda kaldı. Ancak kale içerisinde teslim olmayı reddeden bir grup Müslüman asker, ölene kadar kaleyi savunmaya karar verdiler. Fakat Cengiz Han onlara karşı aynı yöntemi kullanarak, gece kalenin duvarlarına merdivenler dayatıp, askerlerini kaleye

³⁰² Cüveynî, *a.g.e.*, C.1, s. 99.

³⁰³ İbnu Arınbağa, *a.g.e.*, s. 120-121.

³⁰⁴ İbnu Arınbağa, *a.g.e.*, s. 119.

³⁰⁵ Hemedani, *a.g.e.*, C. 1, s. 38.

³⁰⁶ Ğenimat, *a.g.e.*, s. 86; Vasilli Yan, *a.g.e.*, s. 192.

soktu ve orada direnen tüm askerleri öldürttü³⁰⁷. Moğollar, Kerc şehirlerinden olan Şimahi şehrinin kuşatması sırasında da merdiveni kullanmışlardır³⁰⁸.

3.2.3. Toplu Olarak Kullanılan Diğer Silahlar

Bu silahlar mancınık ve merdivenler kadar değerliydi. Zira onları tamamlayıcı nitelikte silahlardır. Kuşatma sırasında, surların, şehirlerin ve kalelerin ele geçirilmesinde bunların büyük rolleri vardı. Bu silahların orduya kazandırılmasında başta Çin olmak üzere birçok komşu ülkenin askeri güç ve strateji yöntemlerinin etkisi olmuştur.³⁰⁹

Bu silahların en önemlileri arasında, ahşap ve demirden yapılmış bir makine olan ve tekerlekler üzerinde hareketli bir kule şeklinde görünen tank yer almaktaydı. Bu tank, kale duvarlarını yıkmak için de kullanılmaktaydı³¹⁰. Miladî 1221 / H. 618 yılında Moğol askerleri bu tankları kullanarak Harezmi şehrinin duvarlarını delerek kaleyi ele geçirmişlerdir.³¹¹

Bir diğer silah kızgın yağ atma makinesiydi.³¹² Mikhale adıyla bilinen top benzeri bu silah şehirlere ve kalelerin içine kızgın yağ fırlatırdı. Bunun için özel yanıcı yağla dolu şişeler bu topa yerleştirilip atılmaktaydı.³¹³ Savaşlarda oldukça etkili ve ölümcül silahlardan biri olarak kabul edilen Mikhale, Moğolların kuşatması altındaki her şehir veya kaleyi yangınlara maruz bırakıyordu. Bu kuşatmaların en meşhuru daha önce bahsettiğimiz Bağdat kuşatmasıydı. Bağdat'tan önce ise Moğol ordusu bu silahı Pekin kalesinin kuşatmasında kullanmıştı. Moğollar bu kaleye saldırdığında, Mancınık darbelerinden korunmak amacıyla insanlar, hayvanların derileri altında saklanmıştı. Ancak durmak bilmeyen Moğollar bu silahı kullanarak saklanan insanların üzerine birde ateş yağdırmışlardı.³¹⁴ Hemedânî'de, Moğolların saldırısı sırasında bu şehre yanar yağ fırlatan silah kullandığı bilgisini vermektedir.³¹⁵

³⁰⁷ Vasilli Yan, *a.g.e.*, s. 204.

³⁰⁸ İbnu'l Esir, *a.g.e.*, C. 9, s. 340.

³⁰⁹ Mehtar, *a.g.e.*, s. 193; Hartog, *a.g.e.*, s. 48.

³¹⁰ Tarsusi, *Mevsuatul Esliha el-Kadime*, s. 170.

³¹¹ Nesâvi, *a.g.e.*, s. 171.

³¹² Tarsusi, *a.g.e.*, s. 176

³¹³ Tarsusi, *a.g.e.*, s. 176.

³¹⁴ Sıyni, *a.g.e.*, s. 248.

³¹⁵ Hemedânî, *a.g.e.*, C. 1, s. 288.

Moğolların, savaşlarda kullandıkları bir diğer silah ise, Tang Hanedanlığı³¹⁶ döneminde Miladî 1161 / H. 555 yılında Çinliler tarafından icat edilen baruttu.³¹⁷ Böylece Çinlilerin bu askeri buluşlarının Moğollara nasıl geçtiğini görmekteyiz. Moğollar bu buluşları doğu ve batıda giriştikleri tüm savaşlarında da kullanmışlardı.

Moğol askerleri tarafından savaşlar kullanılan bir diğer önemli ateşli silah ise duman bombalarıdır. Söz konusu silah Cengiz Han'ın emriyle Çin'den Moğol ordusu envanterine nakledilmiştir.³¹⁸ Buna ek olarak, ateşli bir silah olan ve on metre alana etki eden tüfekleri vardı, bu da insanların içine büyük bir korku salıyordu.³¹⁹

Miladî 1219 / H. 616 yılında Cengiz Han'ın orduları Buhara şehrini kuşattığı sırada Moğollar, surları ateşle yakmak üzere yanıcı maddelerde uzman olan Çinlilere, başvurdular. Kale içine oldukça yanıcı olan kükürtlü ve kireçli kumaş parçaları atıldı. Moğol ordusunun bu hareketi şehir sakinlerini çok korkuttu ve teslim olmalarına sebep oldu.³²⁰

Cengiz Han'ın Miladî 1220 / H. 617 yılında Semerkant şehri kuşatması sırasında, bu şehrin sağlam ve geçilmesi zor olan duvarları bulunmaktaydı. Bu yüzden Cengiz Han kuşatma sırasında yanıcı keten, kükürt ve kireçle hazırlanmış kumaş parçalarını fırlatarak şehrin surlarını yaktı. Bu şekilde şehir sakinlerinin içine bir korku salarak, surları yıkıp, şehri ele geçirdi.³²¹ Bütün bu örnekler Moğolların son derece etkili silahlara sahip oldukları, savaş ve kuşatmalarla savaşmaya hazır olduklarını gözler önüne sermektedir. Ayrıca girdikleri çatışma ve savaşlardan elde ettikleri zaferler sonucunda kullandıkları silahları da en iyi ve en verimli şekilde kullanabildiler. Bu da Moğol askerinin, askeri strateji ve silah kullanma becerilerinde ulaştığı düzeyi gösterir.

Tüm bu saydıklarımıza dayanarak, bu göçebe topluluğun, dünya düzeyinde yüksek askeri becerilere sahip olduklarını ve daha sonra Çin, Fars, Avrupa gibi uygarlıklarla rekabet ettiğini ve bazı zamanlarda geçtiklerini bile göstermektedir.

³¹⁶ Zaki, *a.g.e.*, s. 13.

³¹⁷ Diyorant, *Kısatul Hadara*, C.4, s. 250.

³¹⁸ Corvisier, *A Dictionary of Military History*, s. 530.

³¹⁹ Sıyni, *a.g.e.*, s. 249; Genimat, *a.g.e.*, s. 92

³²⁰ Vasilli Yan, *a.g.e.*, s. 193.

³²¹ Vasilli Yan, *a.g.e.*, s. 201.

3.3. Moğol Ordusunda Kullanılan Hayvanlar

3.3.1. Atlar

Atlar, tarih boyunca önem verilen hayvanların başında gelir. Nitekim bu hayvanlar insanın günlük hayatına büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Moğollar da birçok topluluk gibi atlara günlük hayatlarında büyük önem vermişlerdir³²². Atlar, Moğollar için sadece bir ulaşım aracı değil, aynı zamanda yemek kaynaklarıydı. Etlerini yedikleri, sütlerini içtikleri ve derilerini giydikleri bir kaynaktı. Ayrıca dağlarda ve ovalarda, özellikle zor kış aylarında binek olarak kullanılmaktaydılar. Ayrıca uzak coğrafyalardaki savaşlarında en etkili bir şekilde kullandıkları araçtı³²³. Bu da onların sahip oldukları büyük at sürülerinin sebebiydi. Moğollara göre ordu içerisinde fazla at sayısı düşmanlara korku vermekteydi. Bir başka sebep ise bu büyük sürülerin askerlere bir gıda kaynağı olmasıydı, bununla beraber Moğol topluluğuna özel bir at sütü çeşidi de bulunmaktaydı. Askerler bu büyük sürülerden bu sütü kolaylıkla temin etmekteydi³²⁴.

Nuveyri'ye göre Moğollar bir atı yemek istediklerinde onu kesmezlerdi. Onu bağlarlar ve ölene kadar yüzüne vurup ölmesini beklerlerdi³²⁵. Bunun elbette onlar için garip olmadığını bilmemiz gerekmektedir. Çünkü kadim Moğol yasaları onlara atları kesmelerini yasaklamaktaydı³²⁶.

Moğolistan'da bulunan petrogliflerde, arkeolojik kazılarda, yapılan saha çalışmalarında ve etnografik bilgilerde atın bu topraklarda milattan önceki dönemlerden beri kullanıla geldiği görülmüştür³²⁷.

Celayir, Ongut, Nayman ve Kerayitlerin en büyük servetleri at sürüleriydi. At'sız bozkır ekonomisini düşünmek de imkânsızdı. Konargöçerler onun etini yer, sütünü içer, derisi ile kılını günlük yaşamında kullanırlardı. Göçerken, savaş ve av esnasında at olmaksızın hareket edemezlerdi³²⁸. Moğollarda hayvanların sayısı yılda bir sayılır ve

³²² Cüveynî, *a.g.e.*, s. 17.

³²³ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 19.

³²⁴ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 22.

³²⁵ Ahmed b. Abdülvehhâb Nüveyrî, *Nihayetül Ereb*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, C. 1, s. 298.

³²⁶ Moğollar hayvan kesmeyi haram kılmışlardı. Hayvanın ve koyunların döşünü ve omuzlarını keser sonra yerlerdi. Hemedâni, *Camiu't-Tevârih*, C. 2, s. 74; Kalkeşendi, *a.g.e.*, C. 4, s. 315.

³²⁷ D. Tseveendorj, *Horse in Mongolian History*, Arheologiyın Sudlal, C. XVI, Sayı: I-II, Ulanbatur, 1996, s. 82-84.

³²⁸ A. Kadirbaev, *Oçerk İstorii Srednevekovih*. s. 49.

ülkedeki atın net sayısını sadece Han bilirdi. Bu atın stratejik askeri öneminden kaynaklanıyordu³²⁹.

Moğol atları hakkında en çok seyahatnamelerde bilgiler mevcuttur. Çin seyyahlarının notlarında Moğol atları hakkında şunlar anlatılır: Tatarların yurdu, otlak ve suların bol olduğu, koyun ve atlar için uygun bir topraktır. Uçsuz bucaksız bozkır ortamında onlar, atlarını daha tay iken binilmeye alıştırdıktan sonra sürü içine bırakırlar ve üç yıl dokunmazlar. Aradan üç yıl geçince tekrar yakalayıp binerler. Atlar, en baştan çok titiz bir şekilde eğitildiğinden, çifte atma ve ısırma gibi kötü huylar göstermezler. Hatta yüzlerce, binlerce at sürü düzenini bozmazlar. Süvariler, attan indiklerinde onları bağlamazlar, zira at olduğu yerden başka bir yere gitmez.

Atları gündüz beslemezler, sadece geceleyin otlatırlar. Ot ve bitkilerin bolluğu ve azlığına göre otlatırlar. Şafak söktüğünde sırtlarına eyer konulur ve yola çıkarlar, bu sırada yem de vermezler. Savaşa intikal edildiğinde her askerin birkaç atı olur. Onları her gün değiştirdiklerinden, atlar hiç yorulmazlar. İlbahar başında savaş ve muharebeler durduğunda, savaşta bindikleri atları taze otlığa salıverirler. Binmeyi ve koşturmayı yasak ederler. Batı yönünde rüzgâr esmeye başladığı zaman (sonbaharda), o atları sürü içinden alıp ağzına gem vurarak çadırlarının yanına bağlarlar, çok az su ve ot verirler. Aradan bir ay geçince çok miktarda kilo veren at, çevikleşmeye başlar. Böylece yüzlerce mil koşsa bile terlemez ve uzak seferlere gidebilir. Askeri sefer sırasında su içmeleri ve ot yemelerine müsaade edilmez. Moğol atları, otlaktan otlar; insan elinden yem yemezler. Dört yaşındaki atları sürüden alıp binmeğe alıştırdıklarından bu atlar çok güçlü, iyi huylu ve soğuk esen rüzgâra karşı da çok dayanıklı olurlar. Önce toynaklı yahut taşlar arasında yürümekte zorlanan atlara, demir ya da ahşap nal çakılır. Bu tür dört delikli nalı çakmak için at toynağına dört delik açıp uygun bir iple dikiş atarlar³³⁰. Batılı seyyahlar da Moğol atlarının özelliklerine dikkat çekmişlerdir. İlginç olan şu ki ülkede (Moğollar) özel cins atlar üretmezler, onlar (atlar) küçük boylu, büyük göbekli ve yulaf yemezler. İran coğrafyasına götürüldüklerinde atlar yulaf yemeye başladılar. Eğer yulafı yemeselerdi dayanamayabilirdiler³³¹. Moğollar, erkek atlardan en seçkin ve güçlü olanını hem sürü reisi, hem de sürünün çoğalması için damızlık aygır olarak

³²⁹ T. Dorj, *a.g.e.*, s. 62.

³³⁰ Barbaro, *Kontarini o Rossii*, s. 149

³³¹ Vasili Yan, *Cengiz Han*, s. 137.

seçerler ve hiçbir zaman binme ve yük taşıma gibi işlerde kullanmazlar. Bu ata, Moğolcada acirga derler.³³²

3.3.1.1. Moğol Atları

Toplumların atlara olan ilgisi günlük hayatta son derece faydalı olmaları sebebiyle tarih boyunca var olagelmiş; Moğollardan önce de sonra da insanlar büyük bir itina ile bu alana yönelmiştir. Fakat Moğol halkı; atlardan sağladıkları yarardan ve günlük yaşamlarında atlara olan bağlılıkları sebebiyle bu konuya ayrı bir önem vermiştir.

Bu atlar sadece yük taşıma için kullanılmıyor, Moğol halkı için çok ciddi bir besin kaynağı olma özelliği de taşıyordu. Öyle ki Moğollar atların etlerini yer, sütünden içecek yapar ve derilerini de kıyafet olarak kullanırlardı. Aynı zamanda sahip oldukları atlar sayesinde dağlarda ve ovalarda hayvan avlarıydı. Özellikle de çetin kış aylarında düzenlenen avlarda bu atlar çok iş görürdü. Bu sebeplerden ötürü Moğollar sahip oldukları atları yük taşıma işlerinde ve göç ettikleri zamanlarda kullanmış; büyümeye ve dünyanın farklı yerlerinde topraklarını genişletmeye başladıkları savaşlarda da bu atlardan istifade etmişlerdir.³³³

İşte bu sayılan sebepler Moğol bölgesinde atların niçin bu kadar fazla olduğunu açıklamaktadır. Bazı araştırmacılar ise Moğolların bu yönünün farkına varamamış ve Moğol askerlerinin yanlarında bulunan bu atların sayısının büyüklüğünün gerçek öneminin farkına varamamıştır. Halbuki onların yanlarında bulunan bu atlar düşmanlarını bu denli korkutmalarının mantıklı sebeplerinden biridir. Burada göz önünde bulundurulması gereken bir diğer önemli sebep ise; bahsi geçen bu atların ordu için yiyecek sağlıyor olmasıdır. Atların sayısı ne kadar artarsa ordu o kadar fazla süte sahip olabiliyor ve kendilerine has bir şekilde hazırladıkları içeceklerini temin edebiliyorlardı.³³⁴

Nüveyrî,³³⁵ Moğolların atları yemek istediklerinde herhangi bir kesme işlemi yapmadıklarını; tam tersine atı önce bağlayıp daha sonra kafasına vurduklarını

³³² Vasili Yan, *Cengiz Han*, s. 73.

³³³ Cüveyni, *Târih-i Cihângüşâ*, C. 1, s. 19-20; İbn Vâsıl, *Müferric*, C. 4, s. 280.

³³⁴ Polo, *a.g.e.*, C. 1, s. 142.

³³⁵ Nüveyrî, *a.g.e.*, C. 21, s. 298.

nakletmektedir. Bu onların için yadırganacak bir durum değildir çünkü Cengiz Han tarafından koyulmuş bir yasa gereği hayvan kesmek yasaklanmıştı.³³⁶

3.3.1.2. Moğol Atlarının Fiziksel Özellikleri

Moğolların sahip olduğu atlar diğer at türlerinden pek çok açıdan farklıdır. Kısa boylu, küçük cüsseli, sıska yapılı fakat sahip olduğu bu fiziksel küçüklüğe rağmen diğer at türlerinden çok daha dayanıklıdır. Aynı zamanda binmesi kolay ve alıştırma talimlerinde daha başarılıdır. Saatte yirmi kilometreden fazla bir hıza ulaşabilirler. Süvarisinin çok hassas bir şekilde ok atmasına imkan tanırırlar. Hatta Moğol süvarilerinin, atlarının sırtında ok atarken sanki sabit bir zeminde duruyormuş gibi son derece sabit kalabilmesi mümkün olmaktadır. Bu kadar dayanıklı olmalarının sebebi ise derilerinin son derece kalın olmasıdır ki böylece taşımacılıkta son derece verimlidirler.³³⁷

Tarihi kaynaklarda Moğol atları hakkında şu bilgi nakledilmiştir: “Moğolların bindiği atlar toynaklarıyla yeri eşeler ve bitkilerin köklerini yer.”³³⁸ Marco Polo da bu noktayı vurgulamış ve Moğol atlarının yalnızca ot yiyerek yetinebildiğini, arpa veya benzeri bir hububata ihtiyaç duymadıklarını söylemiştir.³³⁹

Cengiz Han, hem av hem de savaş halinde Moğol atlarının avantajlarını son derece iyi bildiğinden at yetiştiriciliğine ayrı bir önem ve itina göstermiştir. Bu sebeplerden ötürü devlet yasasını belirlerken at yetiştiriciliğiyle ilgilenecek kişiler tayin etmiştir. Bu kişiler Ohteci/Atci ismiyle anılmaktadır ve görevleri saray atlarına seyislik yapmaktır. Aynı şekilde at sürülerini otlatan ve eğiten bakıcılar da bulunmakta ve görevleri Ohtecilerinkine benzemektedir.³⁴⁰

Cengiz Han yol üzerlerine kurdukları karakollar sayesinde savaşlarda kullanmak amacıyla yabancı at yakalayan ve kendilerine ulak veya casus adı verilen bir teşkilat kurmuştur.³⁴¹

³³⁶ Moğollar hayvan boğazlamayı yasak görürler onun yerine göğsünü yarar ve kürek kemiklerini ayırırlardı. Öyle ki Ögeday Han, koyunları daim boğazlayarak kestiklerini kendine haber veren Müslüman elçiyi neredeyse öldürecekti. Bkz. Hemedânî, *Câmiu't-Tevârîh*, C. 1, s. 74; Kalkaşendî, *a.g.e.*, C. 4, s. 315.

³³⁷ Vasili Yan, *Cengiz Han*, s. 81.

³³⁸ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 330; İbn Vâsıl, *Müferric*, C. 4, s. 36.

³³⁹ Polo, *a.g.e.*, C. 1, s. 142.

³⁴⁰ Abas İkbâl, *a.g.e.*, s. 122.

³⁴¹ Hartog,leo de, *Genghiskhan*, coqucror of the world, London, 1989. s. 40.

Kubilay Han zamanında, onun emriyle sayıları ve müstemilatları geliştirilen bu karakollar, postaneler gibi şehirlerarası yollar üzerinde her beş, yirmi veya otuz milde bir olacak şekilde inşa edilmiştir. Yamb şeklinde isimlendirilen bu binalar içlerinde yolcular için konaklama yerleri ve posta merkezleri bulundurmaktaydı. Son derece büyük ve kullanışlı bu yapılarda iç bölümleri ayırmak için ipek perdelerden paravanlar asılmıştır. Her istasyonda hükümdarın haberleşme ağına çalışan ve sürekli gidip gelen haberciler için her an yolculuğa hazır dört yüz kadar at bulunmaktaydı. Aynı zamanda sivil yolcular da buralara uğrayarak yorgun atlarını yenileriyle değiştirme imkânına sahipti.

Bu istasyonlar genelde ulaşılması zor ve etrafında köy bulunmayan dağ tepelerine kurulurdu. Belirlenen kişiler oralara imar ve sonrasında da yerleşmek için gönderilirdi. Her bir istasyonda kırk kadar baraka bulunmaktaydı. Uzaktan dahi gelişleri duyulabilirdi diye kemerlerinde küçük çanlar asılı bulunan ulaklar buralarda dinlenirlerdi. Uzak bir yerden gelen ulak istasyonda dinlenirken onun yerine, daha önceden hazırda bulunan başka bir ulak görevi devralır ve böylece haberleşme işini nöbetleşe yaparlardı. Bu vardiya sistemi sayesinde hükümdarın emirleri en fazla iki gün içerisinde en uzak mesafelere dahi ulaştırılabiliyordu.

Her posta istasyonunda görevi gelip giden ulaklara dair kayıt tutmak olan kâtipler bulunmaktaydı. Aynı zamanda her ay düzenli olarak istasyonları denetleyen, işlerde gevşeklik gösterenleri de cezalandıran müfettişler de bulunmaktaydı.

Savaş, isyan veya ayaklanmaya dair acil bir haber iletilmesi gerektiğinde ulaklar iki yüz milden daha uzak mesafeleri istasyonlarda at değiştirerek kat etmekteydi. Böylece yorgun ve artık koşamayacak duruma gelmiş atlar bırakılır, yerine dinlenmiş ve yolculuğa hazır olanlar alınır.³⁴²

Moğollar uzak mesafelere yaptıkları bu yolculukları mümkün kılabilmek için atlarının besisine ayrı son derece önem verirdi.

Moğolların, sefer esnasında karşılaştıkları gölleri ve nehirleri nasıl geçtikleri hangi yöntemi takip ettikleriyle alakalı olarak şu olay nakledilir: h. 617/m. 1220 senesinde Moğol ordusu Ceyhun nehrini geçerken, içi deriyle kaplı su geçirmez küçük ebatlı tekneler yapmış ve teknelerle askeri teçhizatlarını ıslanmaktan koruyarak karşı tarafa geçirmeyi başarmışlardır. Bunu da önce tekneleri kendilerine bağlayıp ardından

³⁴² Polo, *a.g.e.*, C. 2, s. 69-74.

da atların kuyruklarından tutunarak yapmışlardır. Böylece atlar askerleri çekmiş, askerler de tekneleri peşlerinden sürüklemişlerdir.³⁴³

3.3.1.3. Moğol Atlarının Zırhı

Süvari atlarına; savaş meydanındaki kılıç, mızrak ve ok darbelerini engellemek amacıyla çoğunlukla deriden yapılan bir tür zırh giydirilmiştir.³⁴⁴ Bu zırhlar mükemmel bir işçiliğe sahipti. Öküz veya deve derileri birer zira uzunlukta olacak şekilde hazırlanıp katranla boyanır, ardından sığır kaslarından yapılan ipler ilk olarak üstteki parçanın kenarına gelecek şekilde yerleştirilir, daha sonra da diğer parçanın ortasından dikilerek birleştirilirdi. Tüm zırh bu yöntemle dikilerek tamamlanırdı. Dışarıdan bakıldığında alttaki parça, dış kısımda bulunan parçanın üstüne doğru kıvrılmaktaydı. Böylece atlar iki hatta üç katlı sağlam birer tabaka ile örtülmüş olurdu. Bu zırhın yanında atın başına da asker miğferi şeklinde metalden bir plaka koyulur, kenarları da yine kaslardan elde edilen lif ipler ile bağlanırdı.³⁴⁵

Atın sahip olduğu bu dayanıklı zırh takımının üstüne de pürüzsüz ağaçtan yapılmış bir eyer koyulur ve her asker bindiği eyeri su geçirmeyecek bir yağ ile yağlardı. Böylece eyerin nem tutup parçalanması engellenmiş olurdu. Eyerin toplam ağırlığı dört veya beş kiloyu bulmaktaydı.³⁴⁶

3.3.2. Diğer Hayvanlar

At dışında kalan diğer hayvanlar denildiğinde askeri açıdan düşünülürse deve katır, eşek, manda ve öküz gibi yük hayvanları ile filler akla gelmektedir. Bunlardan fil dışında kalanlar, savaşlar esnasında muharip sınıflar tarafından kullanılmayan ve daha ziyade savaş teçhizatının ve lojistik malzemelerin taşınması esnasında kullanılan hayvanlardı. Örneğin mancınıkların taşınmasında eşeklerin ve öküzlerin, mühimmatın taşınmasında da katır, deve, manda ve at gibi hayvanların kullanıldığı bilinmektedir. Cengiz Han'ın Semerkant civarında gerçekleştirdiği saldırılarda bir nevi tank görevi gören filleri kullandığı zikredilmektedir³⁴⁷.

³⁴³ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 333.

³⁴⁴ Corvisier, *A Dictionary of Military History*, s. 530.

³⁴⁵ Çamidî, *a.g.e.*, s. 15-16.

³⁴⁶ Çamidî, *a.g.e.*, s. 16.

³⁴⁷ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 145, 289.

3.4. Ordu Malzemeleri

3.4.1. Asker Kıyafetleri

Moğolların kıyafetleri, göçebe bir hayat tarzı benimsediklerinden dolayı içinde yaşadıkları doğal çevrenin yaşam şartlarına göre şekillenmişti. Yaşadıkları çevre dağlık, engebeli bir araziydi ve havası son derece soğuktu. Bu sebeple Moğollar doğal ortamlarından olabildiğince faydalanmaya çalışmışlardır. Yaşadıkları ortama ayak uydurabilen hayvanları tercih etmeleri bu sebeptir.³⁴⁸

Moğollar da tıpkı diğer insan toplulukları gibi çevre koşullarına bağlı bir hayat sürmekte, hayatını devam ettirmek için çevre şartlarına üstün gelmeye çalışmaktaydılar.

Moğol kabilelerinin her bir bireyi zor çevre şartlarına uyum sağlamayı başarmış, sahip olduğu hayvanları işlerinde kullanmış, derisinden ve yününden faydalanmıştır. Moğollar zor kış şartlarında kullanabilecekleri belki de tek malzeme olan hayvan derisini elbise yapmakta ustaca işlemiştir. Ustalaştıkları bu deri işleme sanatından sadece günlük hayatlarında değil, yiyecek malzeme ve silah temini için çıkacakları seferlerde askerleri teçhiz etmek amacıyla da kullanmışlardır.³⁴⁹

Şu hususa da dikkat çekmek gerekir ki; Moğol ordusu çok uzun süreler boyunca ana vatanından uzakta, yabancı diyarlarda savaşıyordu. Bu da ordunun yolculuk şartlarına uygun elbise teminini gerektirmekteydi. Deri işlemeciliği bu anlamda da onların işine yaramıştır.

Moğol askerleri hem yaşadıkları hem de sefere çıktıkları ülkelerin fiziki şartlarına uygun elbiselere sahip olmak açısından diğer ordulardan ayrılmaktadır. Dışı kürk kaplı, kenarlarında kulak ve boyun bölgelerini soğuktan korumaya yarayan kısımları olan deri şapkalar takmaktaydılar.³⁵⁰

Bu kıyafet şekli ordunun ya kendi ülkesinde bulunduğu sırada ya da sefer çıktığında giydiği özel bir kıyafetti. Savaş esnasındaysa dışı metalden yapılmış, kenarlarında yine kulağı ve boynu korumaya yarayan deri parçalar olan farklı bir miğfer takmaktaydılar.³⁵¹

Moğol askerleri başlarına taktıkları bu miğferlere ek olarak; yağlanmış hayvan derisinden veya yine metal malzemelerden yapılmış göğüs zırhı da kuşanmaktaydılar.

³⁴⁸ Mahmûd Makdîş, *Nüzhetü'l Enzâr fî acâibi't Tevarih ve'l Ahbâr*, (Thk. Ali ez-Züvârî, Muhammed Mahfûz), Beyrut, 1988, C.1, s. 280.

³⁴⁹ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 15.

³⁵⁰ Safa, *Cengiz Han*, s. 115.

³⁵¹ Makdîş, *a.g.e.*, C. 1, s. 276.

Deriden yapılan göğüs zırhlarının kimi zaman altı kat kalınlığa kadar ulaştığı ve genelde camız veya benzeri hayvanların derisinden yapıldığı nakledilmektedir.³⁵²

Yine askerlerin resmi kıyafetleri arasında çizme ebatlarında ayakkabılar da vardır. Uzun koncu bulunan ayakkabılar sayesinde, ayaklar ve bacaklar soğuktan korunmakta, uzun mesafeler kat edilebilmektedir. Ayakkabılar da aynı diğer kıyafet parçaları gibi deriden yapılmaktaydı.³⁵³

Bunların dışında bedeninin hem alt hem de üst bölgesini örtmek için giydikleri bir de kürkten yapılmış paltoları bulunmaktaydı. Isıyı iyi muhafaza etmesi ve soğuğa daha dayanıklı olması için paltoların kürkleri ters çevrilerek kullanılırdı.³⁵⁴

Paltonun altında ise sık dokunmuş ipek gömlekler giyilir, böylece askerin vücuduna ok isabet ettiğinde, ipek gömleğe çarpar ve öldürücü etkisi azalırdı. Bu gömlek aynı zamanda vücuda saplanan şeyleri çıkarmayı da kolaylaştırıyordu. Bu yöntem aslında Çinli doktorların icadıdır. Moğol kabileleri onlardan görerek bu yöntemi uygulamaya başlamışlardır.³⁵⁵

Moğol ordusu seferlerini dikkatlice incelediğimizde askerlerin hep bu tip kıyafetler giydiklerini görmekteyiz. Örnek olarak Miladî 1230 senesinde Moğollar Hıta/Hatâ şehrine sefere çıkmışlar fakat yolda şiddetli kar fırtınasına yakalanmışlardır. İçine düştükleri bu zor durumdan dolayı komutan Tuluy Han askerlere keçeden yapılmış paltoları giymelerini ve yola öyle devam etmelerini emretmiştir.³⁵⁶

3.4.2. Ordunun Erzak İkmali

Moğol ordusu da diğer ordular gibi yiyecek ve içecek temini için çeşitli çareler aramış, insanlığın temel ihtiyaçlarından olan bu gereksinimi karşılamak için çalışmıştır. Fakat bu noktada içinde yaşadıkları doğal çevre koşulları sebebiyle bu ihtiyaçlarını karşılamak onlar için çok kolay olmamıştır. Buna rağmen erzak temini için sürekli bir çaba ve gayret içinde olmuş; karşılaştıkları zorluklara daima göğüs germişlerdir.

Tarih kitaplarında Moğolların içinde yaşadıkları doğal çevreyi anlatan pek çok bölüm vardır. Cüveynî kitabında bu konuya bir bölüm ayırmıştır ve “İçinde herhangi bir mahsul yetişmeyen kurak bir vadide yaşamaktaydılar. Köpek, sıçan et yer, atlardan

³⁵² Polo, *a.g.e.*, C. 1, s. 142.

³⁵³ Safa, *a.g.e.*, C. 1, s. 115.

³⁵⁴ Hartog, *Genghis Khan*, s. 45.

³⁵⁵ Genimat, *a.g.e.*, s. 122; Corvisier, *A Dictionary of Military History*, s. 530.

³⁵⁶ Hemedânî, *Câmiu't-Tevârîh*, C. 1, s. 36.

sağdıkları sütü içerlerdi.” demektedir.³⁵⁷ Müstevfi de eserinde bu konuya değinmiş ve yaşadıkları bölgenin kurak bir bölge olduğunu söylemiştir.³⁵⁸

Arapça kaynaklar da bu konuyu gözden kaçırmamış ve Moğol topraklarının yapısına ve yöre halkının yeme-içme alışkanlıklarına değinmişlerdir. İbnü'l Esîr³⁵⁹ onların genelde koyun, inek, at ve diğer bazı hayvanların etleriyle beslendiklerini fakat bunların yanında köpek ve domuz eti de yediklerini nakletmiştir. İbn Vâsıl³⁶⁰ ise onların çöl ve bozkırlarda yaşadıklarını; koyun ve at eti yiyip, at sütü içtiklerini nakletmiştir. Makdîsi'de³⁶¹ atın Moğollar için en temel besin kaynağı olduğunu vurgulamıştır.

Bu nakillerden sonra şunu söyleyebiliriz ki; Moğollar çevrelerinde bulunan hayvanlardan istifade etmiş, özellikle de koyun ve at etini bolca tüketmişlerdir. Aynı zamanda yoğurt da yaptıkları at sütünü çokça kullanmışlardır. Moğolların kendilerine has bir at sütü içme şekilleri vardı. Sütü önce kırba adı verilen Hayvan derisinden yapılmış ve kenarları dikilmiş torbalara koyarak bekletir, iyice mayalanınca içerlerdi.³⁶²

Şurası kesindir ki; askerlerin temel yiyecek ve içecek maddesi yanlarında bolca bulunan atlardan gelmekteydi. At sütünü, kesilmiş süt olarak tükettikleri gibi savaş zamanları için sakladıkları kurutulmuş bir süt tarifleri de vardı. Bu sütü; önce kazanlar içinde kaynatarak kaymağı ve yağı alınır, ardından çeşitli kaplara koyularak güneş altında kurumaya bırakılırdı. Bu yöntemle hazırlanmış kuru süt kaplarından her asker yanında on kilo kadar taşımaktaydı. Her sabah yarım rıtl kadar kuru süt yetecek miktarda su ile bir deri kırabaya koyulur ve çalkalanarak içime hazır hale getirilirdi.³⁶³

Moğol askerleri yeme içme hususunda gayet dayanıklı bir bünyeye sahiptiler. Sefer esnasında pek çok meşakkate göğüs gerer ve hatta hedefleri uğruna ölmeyi dahi göze alırlardı. Çok uzun mesafeleri açlık ve susuzluğa tahammül ederek kat ederlerdi. Çok acıktıklarında ise etraflarındaki atlardan besin temin ederlerdi. Bir ay boyunca sadece at sütüyle ve avladıkları bazı hayvanlarla idare ettikleri de nakledilmiştir.³⁶⁴

Moğol ordusu avlanmaya çok itina gösterir, bazı zamanlarda sırf bu iş için günler ve aylar harcarlardı. Kış aylarının başlangı av mevsiminin de başlangıcıydı.

³⁵⁷ Cüveyni, *a.g.e.*, c. 1, s. 36.

³⁵⁸ Müstevfi, *Târîhi Güzîde*, s. 563.

³⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 330.

³⁶⁰ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, C. 4, s. 36.

³⁶¹ Makdîş, *a.g.e.*, C. 1, s. 280.

³⁶² Polo, *a.g.e.*, C. 1, s. 139.

³⁶³ Polo, *a.g.e.*, C. 1, s. 139.

³⁶⁴ Polo, *a.g.e.*, C. 1, s. 144.

Moğollar avlanırken kendilerine has bir yöntem geliştirmişlerdi. Av hayvanlarını etraflarını çevirerek yakalamaya çalışırlardı. Böylece hayvanları gitgide çevreleyerek sıkıştırır ve tek seferde çok sayıda hayvanı yakalarlardı.³⁶⁵

Avladıkları hayvanlardan gereği kadarını tüketir, kalanını da ileriki zamanlar için saklardı. Etleri önce şeritler halinde keser sonra da güneşe bırakırlardı. Böylece kuruyan etler çürüme riski de taşımazdı. Son aşamaya gelmiş etleri alır ve kırbalara istiflerlerdi.³⁶⁶

Ovalarda ve dağlarda düzenledikleri av partilerinin yanı sıra, nehirler ve göllerde de balık avı yaparlardı. Baykal gölü, Onon ve Kirolin nehri balık avı yaptıkları yerlerin başında gelmektedir.³⁶⁷

Devlet kurucusu Cengiz Han diğer askeri meselelerde olduğu gibi bu işe de ayrı bir önem vermiştir. Bu konuda askere yiyecek-içecek sağlamanın tıpkı silah ve cephane sağlamak gibi olduğu ilkesinden hareket ettiği söylenebilir. Askerlerin beden sağlığı ve aldıkları besin Moğollar nezdinde askeri hazırlıktan sayılmaktaydı. Ordunun millerce ötedeki bölgelere sefere gittiği zamanlarda erzak temini son derece mühim bir iş haline geliyordu. Dolayısıyla başta Cengiz Han olmak üzere tüm devlet önderleri bu ihtiyaca cevap vermek için çalışmalarda bulunmuştur. Devlet kurucusu olması sebebiyle Cengiz Han, anayasa hükmündeki kanunları hazırlarken erzak temini işiyle ilgilenecek görevliler tayin etmiştir. Bu işler için kendilerine (kavul) ya da (bavurci) denilen dört kişilik bir vazife grubu bulunmaktadır.³⁶⁸

Bunlara ek olarak, Karakum bölgesiyle Ceyhun nehri arasındaki tarla ve arazilerin tamamını ordu için tahsis eden bir de yasa çıkarmıştır.³⁶⁹ Fakat bu durum onların sadece bahsi geçen toprakların mahsullerine güvendiklerini göstermez. Çünkü Moğol askerleri bu mahsulü sefere çıkarken ihtiyaç duymaktaydı. Sefer esnasında ise avladıkları hayvanlarla beslenmekteydiler. Mesela Moğol ordusu kuvvetleri, Karayit kuvvetleri ile karşılaştığında ellerinde erzak olarak sadece yolda avladıkları hayvanlar bulunmaktaydı.³⁷⁰

³⁶⁵ Cüveyni Moğolların av yöntemlerini oldukça geniş bir şekilde ele almıştır. Geniş bilgi için bkz. Cüveyni, *Târîh-i Cihângüşâ*, C. 1, s. 19-20.

³⁶⁶ Sayyâd, *a.g.e.*, s. 331.

³⁶⁷ Sayyâd, *a.g.e.*, s. 359.

³⁶⁸ Barthold, *a.g.e.*, s. 546; İkbâl, *a.g.e.*, s. 122.

³⁶⁹ Hemedânî, *a.g.e.*, C. 2, s. 235; Genimat, *a.g.e.*, s.132.

³⁶⁹ Stoff, *Hayatu Cengiz Han*, s. 83.

Moğol askerleri hedefledikleri bölgeye ulaştıklarında önlerine çıkan tüm malları yağmalarlar ve böylece daha uzak mesafelere yapacakları seferlerde erzak temini sıkıntısı çekmezlerdi.

Fakat Moğolların genelde erzak teminini yakın veya uzak olsun fark etmeksizin ele geçirdikleri bölgelerden karşıladıklarını söyleyebiliriz. Komşu ülkelerin sahip olduğu köleler ve mallar onlar için ganimet hükmündeydi. Bu şekilde ele geçirdikleri yeni bölgelerin sahip olduğu gıda maddelerini kendi ihtiyaçları için kullanmaktaydılar.

Pek çok tarihi kaynak bizlere, Moğolların geçtiği bölgelerde ne denli bir yağma faaliyeti yürüttüklerini nakletmektedir. Miladî 1219 / H. 617 senesinde Cengiz Han komutasındaki birlikler Semerkant'a girdiklerinde şehrin sahip olduğu tüm mal ve mülkü yağmalamış ve geride halkın yiyip içebileceği hiçbir şey bırakmamışlardır.³⁷¹

Bu yağmayı Mâverâünnehir bölgesinde ele geçirdikleri tüm İslam beldelerinde yapmışlardır. Semerkant halkının başına gelenler, Moğol kibri ve zorbalığı sebebiyle diğer şehir halklarının da başına aynıyle gelmiştir. Miladî 1220 / H. 6118 senesinde Cengiz Han ve ordusu Belh şehrine girince halkın önde gelenleri ona hediyeler ve bazı yiyecekler sunmuştur. Buna rağmen o tüm hediyeleri reddetmiş ve halkı şehir dışında toplayarak katlettirmiştir.³⁷²

Bu nakillerden sonra Moğol ordusunun erzak temini için çeşitli yollar takip ettiğini söyleyebiliriz. Bu yollar Moğolların tarih sahnesinde bulunduğu yıllarda aynıyle devam etmiştir. Bu yöntemi yeni bir şekilde halletmeye çalışan kişi Sultan Gazan Han olmuştur. O, rüşvet ve çalmanın önüne geçebilmek ve orduya yeterli erzak temini sağlayabilmek için bu reformu gerçekleştirmiştir.³⁷³

Yapılan bu reform çerçevesinde; her askere altı aylık erzak ödeneği hazineden peşin olarak ödenmiş ve askerler de bu ödenek ile ihtiyaç duydukları erzakı satın almıştır. Bu yeni yöntem sayesinde ilk iki yıl boyunca çok yüksek oranlarda kâr elde edilmiş ve bu kâr ile beş yüzer adet deve ve katır alınarak yiyecek ve içecek malzemelerinin taşınması sağlanmıştır. Erzak malzemeleri de önceki dönemlerin aksine son derece bol ve ucuz bir şekilde temin edilebilmiştir. Tüccarların askerleri

³⁷¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 333; İbn Kesir, *a.g.e.*, C. 13, s. 104.

³⁷² İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasar*, s. 235.

³⁷³ Hemedânî, *Târîh-i Gazan Han*, s. 366-368.

kandırmasına ve malları karaborsaya düşürmesine fırsat verilmemesi bu durumun temel sebeplerindendir.³⁷⁴

3.4.3. Ulaşım Araçları

Ulaşım araçları önemini, orduların ve askeri kuvvetlerin düzenli ve tertipli bir şekilde taşınabilmesi aşamasında göstermektedir. Bu araçlar, orduya gerek savaş için gerekse de erzak temini için lazım olan temel takviyedir. Özellikle de Moğol ordusu çok uzak bölgelerde savaşması sebebiyle silah, cephane ve erzak takviyelerine son derece ihtiyaç duymaktaydı.

Öküz, at veya deve arabaları bu takviyeleri orduya ulaştıran araçlardı. İşte bu sebeple Cengiz Han anayasa kanunlarını belirledikten ve idarecilerine bildirdikten hemen sonra, bu nakliye işleriyle ilgilenecek, araba ve taşıma vasıtaları teçhiz edecek kişiler tayin etti. Bunlar (terkin) ismiyle anılırlardı. Daha sonraları bu kişilere ise (yortuci) denilmeye başlanmıştır.³⁷⁵

Sultan Alaaddin Muhammed Şah ile Moğol ordusu arasında gerçekleşen bir savaşta; Alaaddin Şah'ın gözcülerinin düşman hatlarındaki pek çok çadır, at, deve ve yük arabasında haberler taşınması; Moğolların askeri sevkیاتlarında yük arabalarına verdikleri önemi göstermektedir.³⁷⁶

Bu durum onların yanlarında bölgeye gelirken pek çok ulaşım aracı bulunduğunu göstermektedir. Zaten yanlarında bu denli bir ulaşım ve yük aracı olmasa ana vatanlarından yüzlerce mil ötedeki topraklara seferler düzenlemeleri düşünülemezdi.

Sonraki dönem Moğol hükümdarları da yük arabalarının teçhizine aynı şekilde özel bir ihtimam göstermiştir. Öyle ki Moğol hükümdarlarından Ögeday Han, sadece birkaç öküz tarafından çekilecek kadar büyük yük arabaları hazırlanmasını emretmiştir.³⁷⁷ Bu arabaların içerisinde savaşa devam edebilsinler diye askerlere lazım olan oklar, mızraklar ve kılıçlar bulunmaktaydı.³⁷⁸

Moğollar üzeri son derece kullanışlı bir keçe tabakası ile örtülü iki tekerlekli özel bir tür taşıma aracına sahipti. Öyle ki taşıdığı şeyleri çok uzun süren yağmur

³⁷⁴ Hemedânî, *a.g.e.*, s. 268-269.

³⁷⁵ Sayyâd, *a.g.e.*, s. 359. Genimat, *a.g.e.*, s. 133-137.

³⁷⁶ Vasili Yan, *Cengiz Han*, s. 80.

³⁷⁷ Hemedânî, *a.g.e.*, s. 6.

³⁷⁸ Corvisier, *a.g.e.*, s. 530.

fırtınalarında bile ıslanmaktan koruyabiliyordu. Bu arabalar öküzler veya develer tarafından çekilmekteydi. Aynı zamanda askerlerin aile efradını ve erzak malzemelerini taşımak için de kullanılmaktaydı.³⁷⁹

Moğol ordusunun düzenlediği seferler esnasında ve özellikle de kale ve şehir kuşatmalarında bu tarz silahların bulunması kaçınılmazdı. Moğolların kimi savaşları incelendiğinde yanlarında yetmiş kadar mancınık ve aynı adetlerde merdiven bulundurdukları söylenebilir.

Bu durum da Doğu Çin ovalarından Şam diyarına kadar binlerce mil uzaklıktaki mesafelere bu büyüklükteki bir cephaneyi nasıl taşıdıklarını düşünmeye sevk eder. Sonuç olarak şu nokta kesindir ki onların bahsi geçen uzak mesafeleri kolaylıkla kat etmelerini sağlayan son derece etkili taşıma araçları olduğu bir gerçektir.

Şu hususa da dikkat çekilmelidir ki; mevzubahis yük arabaları silah ve erzak taşımalarının yanında, askerlere sefer esnasında eşlik eden ve savaşlarda yardımcı olan aile fertlerini de taşımaktaydılar.³⁸⁰

³⁷⁹ Corvisier, *a.g.e.*, s. 531.

³⁸⁰ Polo, *a.g.e.*, C. 1, s. 139.

SONUÇ

Miladî 12. asırdan önce Moğollar bilinmiyordu. Buldukları bölgelerde bir kaç ulus varlık gösteriyordu. Bu kabilelere Tatar adı verilmişti. Tatar o bölgede bulunan bütün topluluklara verilen genel bir isimdi. İslami kaynaklarda ve sonraki dönemlerde Moğolların ortaya çıkışından sonra Tatarlara Moğol denildi. Moğollar zor bölgelerde doğal hayatlarını sürdürmüş ve yaşamlarını sürdürebilmek için bu zorlu şartlara adapte olmuşlardı. Avcılık Moğolların temel yaşam kaynağını oluşturmuştu.

Moğol ordusu, kuruluşunda düzenli değildi. Yesügey Bahadır dönemine kadar böyle devam etmişti. Bu dönemde Yesügey Bahadır kabilesine liderlik etmiş ve tehlikelerle karşı karşıya gelmişti. Kabile yönetimi babadan büyük oğlu Timuçine geçmiş ve o da babasının izinde yürüyerek devleti kurmuştu. Hicrî altıncı / miladî on ikinci yüzyılda güçlü ve hırslı bir genç olan Timuçin (Cengiz Han) yeni devletin temellerini atmıştı. Moğolların itimat edecekleri ve kazanç sağlayabilecekleri herhangi bir maddi imkânları yoktu. Ancak kendilerine destek verecek kişisel ve bedensel kudretleri vardı.

Moğol ordusunun unsurları Baykal Nehri ve çevresinde Uygur ve Karahıtaylılar gibi yaşayan halkların oluşturduğu karışık bir yapıya sahipti. Bu ordunun temelini oluşturan topluluk ise Cengiz Han'ın mensub olduğu Kıyât kabilesiydi. Diğerleri ise değişik kabile ve boylardı. Moğol ordusu üç ana unsurdan oluşuyordu. Bunlar Moğol, Tatar ve Türklerdi. Bununla beraber bu orduyla ittifak kuranlar vardı ki örneğin Frenkler, Haçlılar, Ermeni ve Karaçlar başta geliyordu. Moğol ordusu ile diğer dünya orduları arasında benzerlik bulunsada bazı noktalarda değişim gözlenebiliyordu. Örneğin Cengiz Han'ın kurduğu özel güvenlik biriminin taşıdığı özellikler farklıydı. Bu birim hanı düşmanlardan koruyor ve liderin yanında savaflara katılıyordu. Bu Moğolların coğrafi tarihine özgü bir durumdu. Moğolların yaşadığı bölge ve iklimsel koşullar hayatlarına etki etmiş ve izole olmuşlardı. Yaşadıkları coğrafya; sert kalpli, bağışlama ve merhamet bilmeyen, şiddete meyilli, katleden ve yağmaya meyilli bir topluluk olmalarına neden olmuştu. Moğollar devleti kurmaya başladıkları zaman maddi yeteneklere sahip değillerdi. Bunun yerine kişisel ve fiziksel yeteneklerine güveniyorlardı. Var oluşlarını kanıtlamak, krala ve devlete sadakat en ön planda idi. Bunun için çocuklarını küçük yaşlardan itibaren okçuluk, ata binme ve diğer dövüş yöntemleri öğrenme konusunda eğitiyorlardı.

Moğol ordusu kendi iç dinamiklerinin yanında diğer medeniyetlerden de aldığı askeri örgütlenme ile birlikte bir karışım meydana getirdi. Kurmuş oldukları bu sistemi her zaman geliştirerek bunda da başarı elde ettiler. Moğolların orduda kullandıkları silahlar, bireysel veya toplu silahlar olsun, başkaları tarafından aynı niteliklerle kullanılsa da çeşitlilik gösteriyordu. Ancak Moğolların en önemli özelliği onları kullanma becerisi ve iyi eğitilmeleri idi. Buna ek olarak Moğollar kendilerine ve üretme yeteneklerine güveniyorlardı. Bireysel silahlar konusunda usta olmalarına rağmen bazı kitlesel örgütlenme gerektiren silahlar konusunda Çin halkından ve İslam ülkelerinden yardım istediler. Örneğin Çinliler mancınıkları, ateş püskürtücüleri ve vb. silahları kullanmalarına yardım etmeselerdi, birçok şehir ve kaleye giremezlerdi.

Savaş atmosferinde Moğol liderlerinin en önemli özellikleri arasında, savaş koşullarını doğru tespiti ve planlanması vardı. Zamanı geldiğinden emin olana kadar savaş ilan etmiyorlardı. Moğolların savaş yöntemleri, ister sahada ister kuşatmada olsun çeşitlilik gösteriyordu. Çevre koşullarına hemen adapte olarak rakibi istihbarat ağıları sayesinde çok iyi analiz edebiliyorlardı. Bu da başarılarının en önemli amilleri arasındaydı.

Moğol ordusunun kazandığı başarıların ardında askeri gücün yanı sıra iyi bir plan ve sıkı çalışma etkili olmuştur. Nitekim Cengiz Han gerek yasaları gerekse de disiplini sayesinde bunun sistemini kurmayı başarabilmişti. Zira Cengiz Han kendisine karşı sadık olan bütün arkadaşlarını taltif ederek ve onlara hak ettikleri rütbeleri vererek hem otoritesini herkese kabul ettirmiş hem de kendisine sıkıca kenetlenmiş olan bir kurmay kadrosu oluşturmuştur. Onun oluşturduğu bu kurmay kadrosu öyle yetenekli insanlardan oluşuyordu ki Cengiz Han bazen savaşa kendisi gitmek yerine güvendiği generallerini göndermekle yetiniyor komutayı onlara bırakıyordu. Hatta bu generaller Cengiz Han'a fethetmesini söylemediği yerleri bile alıp hediye ediyorlardı. Dostları ona sadakatle bağlıydılar ve dediği gibi doğru olduğunu bildiği işlerde destek oluyor bir yanlış yapacaksa uyarıyorlardı. Cengiz Han'ın başarısında yanında bulunan ve onu biran olsun desteksiz bırakmayan bu arkadaş grubunun çok önemli olduğunu görmek gerekir. Cengiz Han'ın dönemine ve sonraki yüzyıllara damga vurmasına sebep olan unsurlardan biri de çıkardığı yasalardı. Bu yasalar imparatorlukta yaşayan insanların hayatını kolaylaştırmak adına "Cengiz Yasası" olarak bilinen yazılı kanunlardı. Mezkûr yasalar, Moğol adet, gelenek ve göreneklerine göre tanzim edilmişlerdi. Bu yazılı

kurallar günlük hayatın neredeyse tüm alanlarında tatbik edilmiş ve yeni kurulmuş olan devletin tüm organlarında uygulanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- ALİNGE, Curt; *Moğol Kanunları*, (çev. Coşkun Üçok), Ankara, 1967.
- ÂŞTİYÂNÎ, Abbas İkbâl, *Târîh-i Mufaşşal-ı Îrân ez İstîlâ-yı Moğol tâ İ'lân-ı Meşrûtiyyet I: ez Hamle-yi Cengiz tâ Teşkil-i Devlet-i Timûrî*, (Thk. Hasan Al-Nabude) Abu Dabi, 2000.
- AVİRMED, Enkhbat; *Kök Türk Ve Uygur Çağındaki Moğol Asıllı Halkların Siyasî Ve Kültürel Durumları (6 Ve 9. Yüzyıllarda)*, Doktora Tezi, Ankara, 2011.
- AYETÎ, Abdülmuhammed, *Tahriru Tarihi Vessaf, Muessetü Mutalaat ve Eltahkikat Ferhengi*, 2. Baskı, Tahran, 1382.
- AYNÎ, Bedruddin Mahmud b. Ahmed; *İkdu'l-Cümân fi Târîhi Ehli'z-Zamân*, (Thk. Muhammed Emin), Kahire, 1987.
- BARTHOLD V. V.; *Moğol istilâsına Kadar Türkistan*, (Trc. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara, 1990.
- BARTHOLD, V. V.; *Türkistân Mine'l-Fethi'l-'Arabî ile'l-Gazvi'l-Mogolî*, (Rusçadan çev. Salahaddin Osman Haşim), Kuveyt, 1981.
- BEDREDDİN, Sıyni; *el-Alakat Beynel Arap ve'l Çın*, Mektebe Al-Nehze, Kahire, 1950.
- BELHÎ, Muhammed Bin Hâvendşah; *Ravzatu's-Safâ*, Hoyî, 1994.
- BEYANI, Şirin; *el-Moğol et-Terkibetü'l Diniyye ve'l-Siyasiyye*, (Thk. Nasir el-Kaabi), Beyrut, 2013.
- BROCKELMANN, Carl; *Tarihü's-Şuubi'l-İslamiyye*, Arapçadan çev. Nebiye Emin Faris ve Münir Albaalbaki, Beyrut, 1979.
- CARPİNÎ, Johann De Plano; *Moğol Tarihi ve Seyahatname*, (çev. Ergin Ayan), Trabzon, 2010.
- CORVİSİER, Ander; *A Dictionary of Military History and the Art of War*, Blackwel, 1983.
- CÜVEYNÎ, Alâeddin Ata Melik; *Tarih-i Cihangüşa*, Thk. Mansur Servet, Tahran, 1978.
- CÜVEYNÎ, Alâeddin Ata Melik; *Tarihu Fatih 'ul Alem*, Thk. Muhammed Abdulvahhab el-Kazvinî, C. 1, Kahire, 2007.
- D'OHSSON Abraham Constantin; *Moğol Tarihi*, (çev. Bahadır Apaydın), İstanbul, 2008.
- DAVİD, Morgan; *The mongols*, Basil Blackwell, U.S.A, 1990.

- DEMİRER, Arif; *Ortaçağ'da Moğollar İle Ermeniler Arasındaki İlişkiler*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2015.
- DEVLET, Nadir; *Avrasya Fatihisi Cengiz Han*. İstanbul, 2010.
- EBÜ'L-FİDÂ' İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî; *Takvîmü'l-Büldân, Kahire, 2006.*
- EDWARDS, Cengiz Han Syed Mughal, *Dünya Kültür Dergisi*, s. 83, Kuveyt, 1997.
- EMİN, Seyyid Hasan; *Târîx-i Huquq-i İran, Dâiretulmaârif-i İran-şinâsi yay., 1382 (2003).*
- FEHMÎ, Abdusselâm Abdülaziz; *Tarihu Devleti'l Mağul fi İran, Darülmaarif'il İskenderiye, İskenderiye 1981.*
- GIYASÎ, Abdullah b. Fethullah el-Bağdadi; *Tarihu'l-Giyasi*, (Thk. Tarık Nafi), Bağdat 1975.
- GROUSSET R.; *Bozkır imparatorluğu*, (çev. Dr. M. Resat Uzmen), İstanbul, 1993.
- GROUSSET, Rene; *Cengiz Han, Büyük Dünya, Araplaştırma*, Çev. Khaled Asaad Issa, Şam, 1982.
- GROUSSET, Rene; *Stepler İmparatorluğu*, (çev. Halil İnalçık), Ankara, 2015.
- GULAMHÜSEYN, Musâhib; *Dâiretü'l-Ma'ârif-i Fârsi*, 3. Cilt, Tarihsiz.
- GUMİLEV, L. G.; *Drevnyaya Rus i Velikaya Step*, Moskova, 1989.
- GÜNEY Menşure; *Cengiz Han'ın Orta Asya Seferleri*, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ, 2019.
- ĞAMİDÎ, Saad b. Muhammed b. Hûzeyfe, *Hayat-u Cengiz Han ve'l İdariyye ve'l Siyasiyye ve'l Askeriyye*, Kahire, 1994
- ĞENİMAT, Kasim Mohammad, *Caişü'l-Moğoli fi Fatre ma beine*, (615-736), darü'l-r-drub, 2016.
- HADÎ, Seyyid Yusuf (ed.); *Hudûdü'l-Â'lem Mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib* (Tahkik ve Tercüme Seyyid Yusuf el-Hadi), Kahire, 1999.
- HALİDÎ, İsmail Abdülaziz; *Âlemü'l-İslam ve'l Ğazü'l Moğolî*, Kuveyt, 1984.
- HALİKOV, H. , *Mongoli, Tatarı, Zolotaya Orda i Bulgariya*, Kazan, 1994.
- HAMEVÎ, Ebu Abdullah Şihâbüddîn Yaku; *el-Mucemü'l-Büldân*, Beyrut, 2008.
- HÂNDMÎR, Gıyâsüddin b. Hâce Hümamiddîn el-Hüseynî Şîrâzî; *Tarih-i Habîbü's-siyer fi ahbâri Efrâdi'l-Beşer*, Tahran, 1380.
- HAROLD, Lamb; *Çengiz Xan, Farsçası: Reşid Yasemi, Emirkebir yay., 2. baskı: 1362 [Aslı: Genghis Khan or the Emperor of All Man, ilk yayınlanma tarihi: 1927].*

- HARTOG, Leo De; *Cengiz Han, Congueror of the World, London, 1989.*
- HASAN, Masudul; *History of Islam (Classical Period 1206-1900 C.E) Volume II, Islamic Publicatins Ltd, Pakistan, 1988.*
- HAZNEDARÎ, Şahabeddin Kartayi el-Haznedarî, *Tarih-i Mecmua el-Nevadir Mimma Cer'a li'l Evâil ve'l-Evâhir*, (Thk. Omar Abdulselam Tedmiri), Beyrut, 2005.
- HEMADÂNÎ, Reşûdiddin Fazlullah; *Câmiu't-Tevârîh*, (Arapçaya çev. Fuad EL-Sayyad/ Thk. Yahya Alhaşab), Beyrut 1983.
- HEMEDÂNÎ, Reşîdüddin Fazlullâh; *Târîh-i Gâzân Han*, Kahire, 2000.
- IREYİNÎ, Seyyit Elbaz; *el-Mağul*, Beyrut, 1967.
- İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihaye, Kahire, 2001.*
- İBN VÂSİL, Ebu Abdullah Cemaleddin Muhammed b. Salim b. Nasurullah, *Müferricü'l-Kurûb fi Ahbâr-ı Benî Eyyûb*, thk. Hasanen Muhammed b. Rabi, C. 4 Kahire 1972, C. 5 Kahire 1977.
- İBNÜ'L-İBRÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Yuhannâ, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, Beyrut, 1985.
- İBNÜ'L-ESİR, Ebü'l Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim; *el-Kâmil fi't-Târîh*, Thk., Muhammed Yusuf Aldukkak, Beyrut, 2003.
- İSAKOV, Abdrasul; *Kırgız-Moğol İlişkileri (IX.-XV. Yüzyıl)*, Doktora Tezi, Ankara, 2014.
- İSTORİYA MONGOLOV": *İstoçnikovedenie, İstoriya, Filologiya*, Novosibirsk, 1995.
- KADIRBAEV K. ; *Kazahstan v Epohu Çingizhana i Priemnikov*, XII-XIV Vekov, Almata, 1992.
- KAFALI, Mustafa; *Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi*, Ankara 2009.
- KAFESOĞLU, İbrahim; *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 2000.
- KALAN, Ekrem; *Cungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, Ankara 2008.
- KALKAŞENDÎ, Ahmed b. Alî; *Sübhu'l-a'sâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ*, (Şrh. Muhammed Hüseyin Şemsuddin), c. 4, Beyrut, 1987.
- KARATAEV O.; *Kırgız Etnonimder Sözdüğü*, Bişkek, 2003.
- KAZAZ, Muhammed Saleh; *el-Hayatu'l Siyasiyye fi'l Irak fi Ahdi'l Saytaratu'l Moğoliyye*, Necef, 1970.
- KAZVİNÎ, Müstevfî Hamidullah B. Bekir B. Ahmed B. Nasr; *Zeyl-i Târîh-i Güzîde*, (Thk. Abdul Hüseyin en-Nevai), Tahran: 1381.

- KIÇANOV E. Ğ., *Mongoli V-VI-Pervoy Polovine VII Veka, Dalny Vostok i Sosedniye Territorii v Sredniye Veka*, Novosibirsk, 1980.
- KUSHENOVA Ganizhamal, "Ögeday Kaan Devrinde Türkistan ve Maveraiünnehir (1229-1241)", Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- KÜTÜBÎ, Muhammed b. Şakir; *Fevâtü'l-Vefayât ve'z-Zeyl 'aleyhâ*, (Thk. İhsan Abbas), Beyrut, 1973.
- LEMERCİER Chantal -Guequejay; *La Paix Mongolc*, Flanunarion, 1970.
- MAKDÎŞ, Mahmûd. *Nüzhetü'l Enzâr fi acâibi't Tevarih ve'l Ahbâr*, Thk. Ali ez-Züvârî, Muhammed Mahfûz, Beyrut, 1988.
- MAKRÎZÎ, Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Takıyyüddin Ebû Muhammed; *es-Sülûk fi Ma'rifeti Diüvel ve'l-Mülûk*, (Thk. Muhammed Abdulkadir Ata), Beyrut, 1997.
- MANSOUR Abdul Hâkim; *Cengiz Han, Kötülüğün İmparatoru ve Dünya Fatihleri*, Dar el-Kitab el-Arabi, Kahire, 2008.
- MARTİNEZ, P.; "Some Notes on the Il-Xânid Army", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 1986.
- MENG TA PEİ LU - HEİ TA SHİ; *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları*: (Yay. Haz. Mustafa Uyar, Çev. Ankhbayar Danuu), İstanbul.
- MERİ, Josef W., *Medieval Islamic Civilization An Encyclopedia, part 1*.
- MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ, (çev. Ahmet Temir), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986.
- NESEVÎ, Muhammed B. Ahmed; *Sîretü's-Sultân Celâlidîn Mengübertî*, (Thk. Haviz Ahmed Hamdi), Mısır, 1953.
- NÜVEYRÎ Ahmed b. Abdülvehhâb; *Nihayetu'l Ereb fi Funûni'l-Edeb*, Kahire, 1923.
- ONAY, İbrahim; Cengiz Han'ın Devletinde Türk Kültürünün Etkisi Ve Katkısı, *Turkish Studies*, Sa. 7/4, Ankara, 2012, s. 2441-2455.
- ÖGEL, Bahaeddin; *Sino Turcica*, Taipei, 1964.
- ÖZAYDIN, Abdulkerim, "Hârezm", *DİA*, c. 16, istanbul, 1996, s. 217-220.
- ÖZCAN, Altay Tayfun, "Chronica Maiora'da Moğol İmajı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVII, Sa. 2, Aralık 2012, s. 427-458.
- PATERSON, W. F., "The Archers of Islam", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 9, 1966.
- PETROV, K. Ğ.; *Oçerk Proishojdeniya Kirgizskogo Naroda*, Frunze 1963.
- POLO, Marco; *Seyahatname*, (çev. Işık Ergüden), C. 1, İstanbul, 2003.

- POLO, Marco, *Rehlat Marco Polo*, Arapçaya çev. Dr. Yahya Elheşab, Beyrut.
- RASSADİN, V. Ğ.; —*Tyurkskie Elementı v Yazıke —Sokrovennogo Skazaniya Mongolovl*, “Taynaya.
- RÂVENDİ, Murtaza; *Târîx-i İctimâi-i İrân*, C. 1, Müellif Yay, Tahran, 1985.
- ROSSABİ M.; *Khubilai Khan. His Life and Times*, California 1988.
- ROUX, Jean. Paul; *Türklerin Tarihi-Pasifikten Akdenize 2000 Yıl*, İstanbul, 2008.
- ROUX, Jean. Paul; *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (Çev:Aykut Kazancıgil), İşaret Yayınları, İstanbul, 2002.
- RUNCİMAN, Steven; *Tarihu'l Hurubil Salibiye*, Arapçaya Çev. Dr. Seyyit Elbaz el-Ireyni, Darul Sakafe, Beyrut, 1980.
- RYBATZKİ, Volker; —*Personel Names and Titles of the Naiman in the Secret History of the Mongols*, The Black Master (Essays on Central Eurasia in Honor of György Kara on His 70 th Birthday, Wiesbaden, 2005.
- SAFA, Muhammed Esedullah; *Cengiz Han*, Beyrut, 1988.
- SALLABİ, Ali Muhammed; *Devleti'l Moğol ve'l Tatar Beyne'l İntişâr ve'l İnkisâr*, Darul Almuarif, Lubnan.
- SAYYAD, Fuad; *Abdu'l-Mu'ti, el-Muğul fi't-Tarih*, Daru'n-Nahda, Beyrut, 1970.
- SERCANİ, Ragıp, *Kıssâtu't-Tatar mine'l-Bidaye ila Ayn Câlût*, Kahire, 2006.
- SMİTH, Jr. John Masson; “*The Nomads' Armament: Home Made Weapons*”, Religion, Customary Law, 1998.
- SPULER, Bertold; *İrân Moğolları*, (çev. Cemal Köprülü), Ankara, 1987.
- SPULER, Bertold; *İrân Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara, 2011.
- SÜMER, Faruk; "Tatarlar", *DİA*, c. 40, İstanbul, 2011.
- ŞEŞEN, Ramazan; "Buhara", *DİA*, C. 6, İstanbul, 1992, s. 363-367.
- TAKKUŞ, Muhammed Süheyl; *Tarihu'l Moğol el-Âzam ve'l-İlhâniyin*, Beyrut 2007.
- TARSUSİ, Marzi b. Ali; *el-Mevsûatü'l Esliha el-Kadime*, Beyrut, 1998.
- TEMİR, Ahmet; "*Türk-Moğol İmparatorluğu ve Devamı*", Ankara, 1975.
- TEMİR, Ahmet; *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han*, Ankara, 1989.
- TEMİZSU, Habibe; “*Cengiz Yasalarının Moğol Devletindeki Uygulanışı, Etkileri ve Değişimleri*”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012.
- TİVANENKO, V.; *Gibel Plemeni Merkitov*, Slyudyanko, 1998.

- TOGAN, İsenbike; “Cengiz Han, Moğollar ve Türk Halefleri”, *Türkler*, c. 8, Ankara 2002.
- TSEF, Vladimir; *Çengiz Xan*, Farsçası: Şirin Beyâni, Tahran, 1984.
- UKKAŞE, Servet, *A'sâr mine'ş-Şark: Cengizhan*, Kahire, 1992.
- USUL, Dilber İlimli; *İlhanlı Döneminde Uygurlar*, Doktora Tezi, Konya, 2016.
- VERNADSKY, George; *The Scope And Contents Of Chingis Khan's Yasa*.
- VLADİMİRSTOV B. Y., *Hayat-u Cengizhan el-İdariye vel Siyasiye ve'l Askeriye*, (Arapça Çev. Dr. Saad el-Gamidi), Riyad, 1983.
- VLADİMİRSTOV, B. Y. , *Moğolların İçtimai Teşkilatı*, (Çev: A. İnan), Ankara, 1987.
- VLADİMİRTSOV B. Y., *Cengiz Han* (trc. Hasan Ali Ediz), İstanbul, 1950.
- YA'KÛBÎ, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih; *Kitabü'l Büldân*, Leiden, 1982.
- YAN, Vasily; *Cengiz Han*, Beyrut, 1966.
- YUVALI, Abdulkadir; *İlhanlılar Tarihi-I Kuruluş Devri*, Kayseri, 1994.

EKLER

Ek 1. Orijinallik Raporu

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	KOVAN NADER SABRI TAYİB
Öğrenci Numarası	172211105
Anabilim Dalı	TARİH
Programı	ORTA ÇAĞ
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	DOÇ.DR. TANER YILDIRIM
Tez Başlığı (Türkçe)	CENGİZ HAN DÖNEMİ MOĞOLLARDA ASKERİ TEŞKİLAT

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam80... sayfalık kısmına ilişkin, 2.4.2017 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 11 dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç.
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin yüksek lisans tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğa kabul ettiğini ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

DOÇ.DR. TANER YILDIRIM
Danışmanın Adı-Soyadı
(İmzası)

PROF. DR. AHMET AKSIN
Anabilim Dalı Başkanı
(İmzası)

Lisansüstü tezler, savunma öncesinde intihal programı raporu ile birlikte enstitüye teslim edilir.

İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

Firat Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
23119 - Elazığ / TÜRKİYE

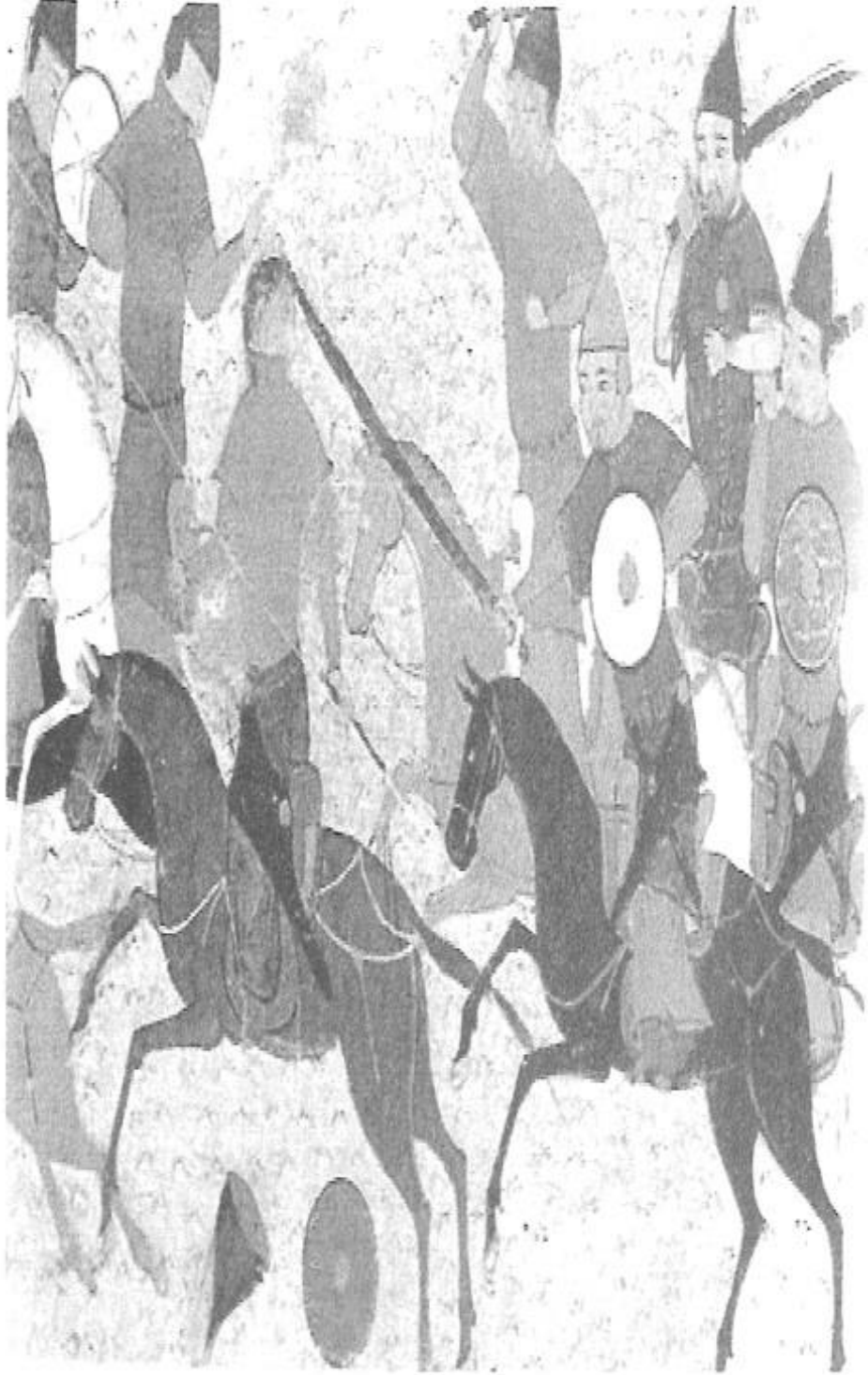
http://sosbe.firat.edu.tr/

Telefon : +90 424 241 5480
Fax : +90 424 233 2180
e-posta : sosbilens@firat.edu.tr

FORM
30

Ek 2. Resimler

Resim 1: Cengiz Han, tarihin en büyük imparatorluklarından birini kurmuş bir liderdir. Bkz; Mehmet Fuat Tufan, *CENGİZ HAN*, İstanbul, 2010, s.11.

Resim 2: Mogol savaşçılarının, geniş bir coğrafyada dehşet saçtıkları bir savaştan kare. Bkz; Mehmet Fuat Tufan, *CENGİZ HAN*, İstanbul, 2010, s.21.

Resim 3: Moğol süvarisinin zırh ve silah teçhizatını gösteren modern bir heykel.
(Sukhbaatar, Ulan Batur). Bkz; Mehmet Fuat Tufan; *CENGİZ HAN*, İstanbul,2010, s.11.

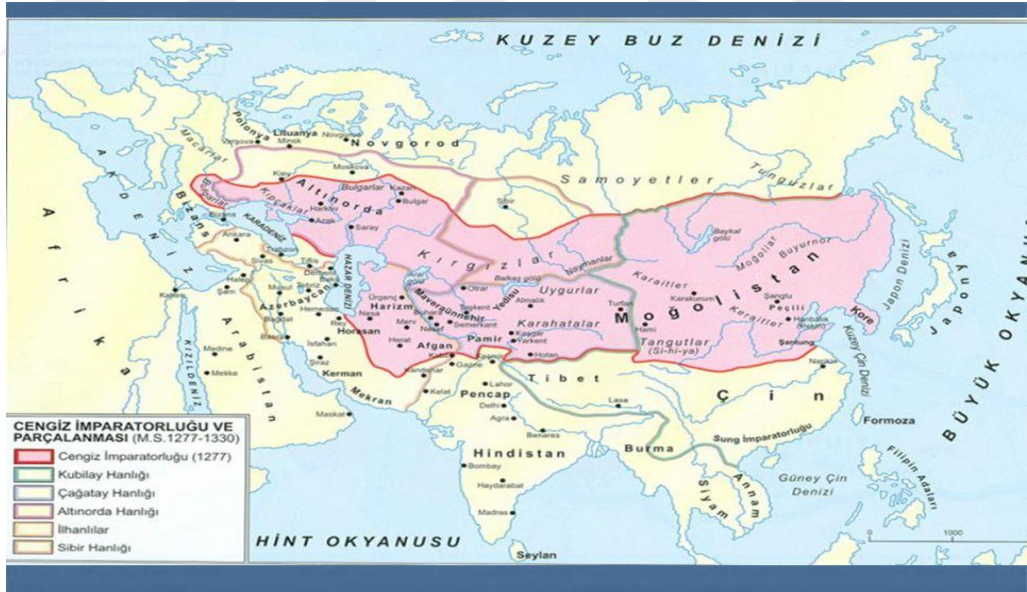
Resim 4: Cengiz Han'ın temsili resimlerinden biri. Bkz; Mehmet Fuat Tufan, *CENGİZ HAN*, İstanbul, 2010, s. 37.

Ek 3. Haritalar

Harita 1. Türkiye Selçuklu Devleti Haritası.

Hüseyin Dağtekin, *Genel Tarih Atlası*, İstanbul 1983, s. 42.

Harita 2. Türk-Moğol İmparatorluğunun Bölünmesi.

Hüseyin Dağtekin, *Genel Tarih Atlası*, İstanbul 1983, s. 43.

Mitoloji ve Tarih Dizisi

Harita 3. Anadolu'da Yaşanan Türkmen İsyanları (M. Suat Bal, "Moğol İstilâsından Sonra Türkiye Selçuklu Devleti İçinde Çıkan Türkmen (Oğuz) İsyanları (1243-1262)" Ek-1, s. 11.)

Mehmet Fuat Tufan, *CENGİZ HAN*, İstanbul, 2010, s.48.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı Soyadı: KOVAN NADIR SABRI TAYB.

Email: kovannadir84@gmail.com.

Tel: +964 750 450 2191 - +90 537 0270836.

Doğum Tarihi ve Yeri: 01/02/1984 İraq - Zaho.

Eğitimi: Lisans 2011 -2012 Zaho Üniversitesi - Edebiyatı Fakültesi - Tarih Bölümü.

2020 – 2021 Fırat Üniversitesi – Sosyal Bilimleri Enstitü – Tarih Anabilim Dalından -

Yüksek Lisans Eğitimini Bitirdim.

Yabancı Dil: Türkçe – Arapça.

Evli: 2 çocuk babasıyım.

